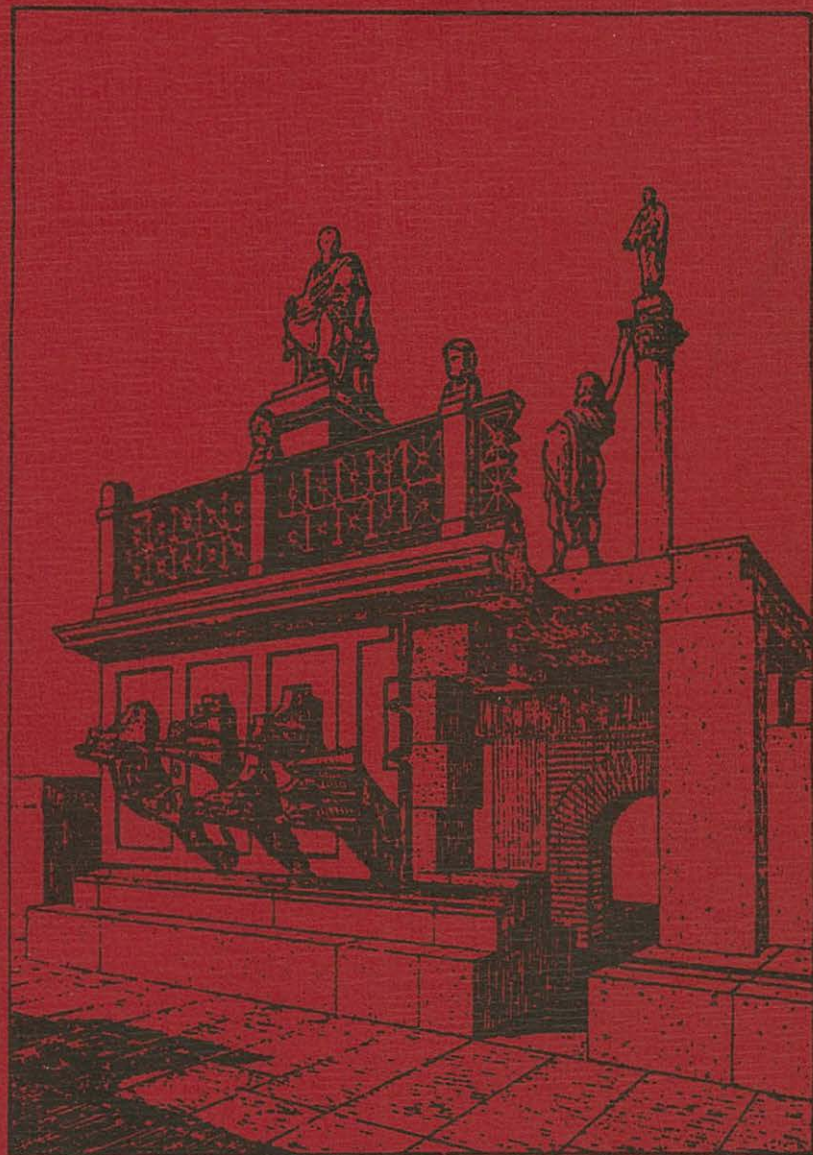

KLASSISK FORUM

1999 : 2

KLASSISK FORUM

1999:2

Klassisk Forum er medlemsorgan for *Norsk Klassisk Forbund* og utkommer 2 ganger årlig.

Forbundet er en landsomfattende organisasjon som har til formål å fremme forståelsen for antikken og den antikkpåvirkede tradisjon i europeisk og nasjonal kultursammenheng.

Medlemskontingenten er kr. 150,- pr år og inkluderer abonnement på *Klassisk Forum*.

Medlem blir du ved å sende navn og adresse til redaksjonen (se nedenfor). Innbetalingsblankett blir da tilsendt.

Styremedlemmer:

Nils Berg (leder), Oslo
Bjørgulv Rian (kasserer), Oslo
Inge Alver, Bergen
Jon Iddeng, Oslo
Tone Steen, Drammen
Bjørn Tosterud, Oslo
Gunhild Vidén, Trondheim

Varamedlemmer:

Dag Haug, Oslo
Hilde Hauland, Oslo
Bjørn Helge Sandvei, Oslo

Redaktør: Gunn Haaland

Lay-out: Alice Sunneback

Redaksjonens adresse:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Pb 1007, Blindern
0315 OSLO

Innhold

Fra styret.....	5
<i>Inger Ekrem</i> : En hyllest til prof. Egil Kraggerud	9
<i>Nils Berg</i> : Fødselsdagsdikt	12
<i>Jon W. Iddeng</i> : Augustus, Ronald Syme & The Roman revolution	14
<i>Siri Sande</i> : Antikviteten	21
<i>Peter Bilton</i> : Shakespeare og Roma	40
<i>Tomas Hägg</i> : FIEC, vad är det?	50
<i>Egil Kraggerud</i> : Thesaurus linguae Latinae centenarius	55
<i>Anja Zwicky</i> : Roman Britain – og litt til	64
<i>Egil Kraggerud</i> : Norske latinnøtter	77
<i>Jon W. Iddeng</i> : Skriftkultur og alfabetisme i Romerriket	80
<i>Mette Heuch Berg</i> : Romerske litterære prosabrev	93
Bokanmeldelser	107
<i>Gunn Haaland</i> : Res coquinaria	118

Fra styret

To vise menn fra oldtiden gjestet denne spalte i forrige nummer av *Klassisk Forum*: Solon, demo-kratiets far, og filosofen Seneca. Vi skal nå følge opp løftet fra den gang med to nye sitater – i et slags forlenget perspektiv som krever en kort retrospektiv kommentar.

Solon anliggende var å minske den kløften mellom rike og fattige som han til sin fortvilelse så stadig utvidet seg og truet med å sprengte det athenske samfunn i stumper og stykker. Solidaritet og en viss grad av egalitet mellom borgerne er demokratiets kjerne og fundament. Det erkjente Solon klart – og gjennomførte en hårdt tiltrengt forfatningsreform.

En sosiologisk undersøkelse ca. 2600 år senere (ved forsker Terje Wessel, UiO, basert på materiale fra Statistisk sentralbyrå, cf. referat i Aftenposten Aften 20.10. d.å.) viser det urovekkende resultat at den fattigste tiendedel av Oslos befolkning "fikk 17 prosent mindre å rutte med fra 1986 til 1996", mens til gjengjeld "den rikeste tiendedelen økte i samme periode sin inntekt med 60 prosent." Solon-sitatet i forrige hefte har m.a.o. i mellomtiden fått en mer aktuell og konkret illustrasjon fra hjemlig hold enn jeg kunne ane. Forsker Ivar Brevik ved Norsk institutt for by-

og regionsforskning (NIBR) "karakteriserer utviklingen som dramatisk", og konstaterer videre at "tallene kler Norge naken som demokratisk likhetssamfunn." Det virkelig dramatiske og sjokkerende er naturligvis at Oslo-tallene bare i blek grad gjenspeiler den globale tendens til å øke gapet mellom dem som har og dem som ikke har (selv det aller nødvendigste til livsopphold). Å fortsette på denne vei vil uvegerlig føre til en global katastrofe (som allerede har begynt) – og Senecas manende ord om humanitet: *homo res sacra homini* vil i vestlige munn virke som ren hån.

Man må meget snart innse at ubegrenset vekst i et økologisk begrenset rom er en umulighet – og trekke de nødvendige praktiske konsekvenser av det. Selv om problemet ikke var akutt i oldtiden (begrepet 'overbefolkning' f.eks. var neppe særlig nærværende), lå det dypt i gresk mentalitet og tenkning at man ikke skulle gjøre seg skyldig i *hybris*, dvs. å overskride naturgitte grenser: *mēdēn āgan*

'intet til overmål', 'ikke overdriv' (det var vårt *greske* sitat – belagt bl.a. hos korlyrikeren Pindar, men nærmest et ordspråk og prisverdig kort!). Man kan sammenligne stoikernes sentrale etiske maksime om å leve 'i overensstemmelse med naturen' (dvs. uten å krenke naturens egne skranke) eller også den aristoteliske 'gyldne middelvei' (*aurea mediocritas* i Horats' berømte formulering).

Åpenbart dreier det seg her primært om moralske spørsmål, om evne eller vilje til anstendig og hederlig behandling av medmennesker og naturen, i samtid og med blick for fremtiden. Dessverre ser det i så måte ut til at menneskelig uforstand og grådighet fortsatt er minst like utbredt som i keiser Hadrians dager, da satirikeren Juvenal med karakteristisk og uforlignelig knapphet (*brevitas*) hud-flettet sin generasjons moralske habitus + hykleri (1,74): *probitas laudatur et alget*, 'hederligheten roses – og fryser.' Nok et *latinsk* sitat til alvorlig ettertanke – også i vår tid?

Heldigvis – for å anslå mer positive toner – er mennesker som har kastet seg over studiet av antikkens kultur og kulturstudier generelt, vanligvis ikke hårdt angrepet av ovennevnte laster (som yrke er det jo ikke overdrevent lukrativ!). Sådanne interesser bidrar nok snarere til en sjelig *katharsis* 'renselse' og konsentrasjon om virkelige og varige verdier. Fremfor alt gir de livet igjen – som stadig dypere innsikt i *de menneskelige* vitenskaper og erkjennelser: *humaniora*. Styret i *Norsk Klassisk Forbund* ønsker i dette hefte i all

beskjedenhet å hedre en person som har viet sitt voksne liv nettopp til fremme av selve grunnlagsdisiplinen innen *humaniora*, den klassiske filologi: professor dr. Egil KRAGGERUD, som fylte 60 arbeidsomme år 7. juli i sommer.

Siden Egil etter en utmerket doktoravhandling om Vergils Aeneide (1968) startet sin professorgjerning ved Universitetet i Oslo i en alder av 29 år, har han gjort en storartet og i sin allsidighet imponerende innsats på mange felter, både innen gresk filologi (Homer, tragedie) og især latinsk filologi (f.eks. Vergil, Horats, Tacitus, middelalder- og nylatin). Av alle står nok den romerske nasjonalskald Vergil hans hjerte nærmest, og han hører utvilsomt i dag til toppsjiktet av Vergilforskere verden rundt. Glemmes må heller ikke de eminente oversettelser til norsk av flere av oldtidens ypperste litterære frembringelser: hans største bragd som oversetter er nettopp Vergils Aeneide (komplett i 7 bind med innledninger, kommentarer, etterord og appendikser!). Det var først og fremst den som for noen år siden velfortjent innbragte ham 'Det Norske Akademis Pris til minne om Thorleif Dahl'. I et intervju ved den anledning gir Egil selv på karakteristisk vis forklaringen på sitt dype engasjement i antikkens mesterverker: "Hovedsaken er at det almenmenneskelige kommer frem. Hva er meningen med livet? Hvordan opptrer vi overfor våre nærmeste? Forskjellen på godt og ondt? Slike spørsmål blir belyst i antikkens litteratur uten fiksfaksjer." Det skal ikke stikkes under stol

at her ligger formodentlig også nøkkelten til Egils uttalte skepsis til den byråkratisering som for tiden i akselererende tempo herjer universitetene, tradisjonelt den frie forsknings høyborger, hvor denslags (les: 'målstyring', 'virksomhetsplanlegging', 'arbeidstidsregnskap' etc., etc.) aller minst hører hjemme. Mange av oss reagerer på samme måte: vi savner desperat det Bjarne Waaler en gang i sin rektortid definerte som grunnforutsetning for *effektiv* forskning, nemlig "sammenhengende og uforstyrret ro". Dette må være det overordnede mål å styre mot – eller rette: å finne tilbake til. God forskning, slik ikke minst Egil har demonstrert, har med engasjement, glede og overskudd å gjøre. Den gode forsker er en *homo ludens*.

Som en passende overgang til Rapport om styrets virksomhet bør det slett ikke glemmes at på Egil Kraggeruds omfattende meritliste står også at han var en av initiativtagerne til å stifte *Norsk Klassisk Forbund* og var medlem av det første interimstyre. Og overveldende er antallet vektige bidrag fra hans hånd i *Klassisk Forum*.

For alt Egil har betydd for vårt norske klassiske miljø gjennom mange år takker vi ham hjertelig og ønsker ham fortsatt mange gode år i forskningens og Musenes tjeneste! To hyldningsdikt på latin – en genre som Egil har sans for! – er *honoris causa* trykket på de følgende sider (med oversettelse, som i dette tilfelle neppe lever opp til originalene!): det ene – av undertegnede mangeårige kollega og venn – ble fremført på selve fød-

selsdagen i Egils og Beates vakre hjem, det andre – av post doc.forsker Inger Ekrem – under en feiring ved Klassisk og romansk institutt kort etter semesterstart i høst.

Rapport om styrets virksomhet

Det er avholdt to ordinære styremøter: 03.09.99 og 16.10.99 (i Trondheim i forbindelse med årsmøtet, se pkt.4 nedenfor), og et mer uformelt arbeidsutvalgsmøte i januar 1999. I tillegg til forrige rapport i *Klassisk Forum* 1999:1 s.7f. bør følgende nevnes:

1. Et temaseminar (opprinnelig planlagt for våren -99, se forrige rapport pkt.2) ble arrangert fredag 3. september i samarbeid med Historisk institutt, Universitetet i Oslo over *Brev og kommunikasjon i romertida*. Temaet ble allsidig belyst gjennom ialt 8 foredrag av hhv. Jon Iddeng, Pål Tide-mandsen, Nils Berg, Tor Hauken, Mette Heuch Berg, Thea Selliaas Thorsen, Carl Bjerkelund og Hugo Montgomery. De fleste av bidragene vil bli publisert i *Klassisk Forum*.
2. Som ledd i NKFs etterutdanningsvirksomhet, der Bjørgulv Rian gjør en stor innsats, ble den etter samtlige deltakeres mening særdeles vellykkede ekskursjon til *Roman Britain* (se forrige rapport pkt. 4) gjennomført 11.09-18.09 i år med Johan Schreiner som inspirerende og opplagt faglig leder. Mange av deltakerne vartet selv opp med interessante bidrag. Anja Zwicky

har annetsteds i dette hefte en utførligere reiseberetning.

3. Jon Iddengs arbeid med redaksjonen av kompendiet *Ad Fontes!* gjør raske fremskritt, og NKf har meget gledelig fått en bevilgning på kr. 10.000,- av *Ambassadør H.C.Berg og hustrus legat* som bidrag til trykningsomkostningene.
4. NKfs årsmøte ble avholdt i Trondheim 16.10. d.å. med 16 medlemmer tilstede. Møtet varte ca. 1 time. Tone Steen ble valgt til sekretær. Kort referat:
 - a) Minneord over avdøde medlemmer: Einar Weidemann over lektor Torolf Almo, Nils Berg over amanuensis Knut Kristiansen.
 - b) Årsberetning tatt til etterretning og regnskap og revisjonsberetning godkjent.
 - c) Styret gjenvalgt. Som ny leder av valgkomitéen etter Øivind Andersen, som frasa seg gjenvalg, ble Hugo Montgomery valgt.
 - d) Program for kommende virksomhetsperiode ble diskutert, og styret fikk fullmakt til å arbeide videre med dette.
 - e) Under eventuelt hadde lederen en gladmelding: i motsetning til de aller fleste fag ved Det historisk-filosofisk fakultet, Universitetet i Oslo, kan gresk og latin vise til en solid fremgang i studentantall, gresk med +11% og latin med +28% i forhold til tallene ett år tidligere. En lignende tendens ser ut til å gjøre seg gjeldende også ved de øvrige norske universiteter og i skolene. Dette gir grunnlag for en viss optimisme.

5. Styremøte ble avholdt samme dag i Trondheim. Kort referat:

- a) Det ble vedtatt å arrangere et seminar med utgangspunkt i *Ad Fontes*-kompendiet. Seminaret finner sted lørdag 22.01.2000 ved Universitetet i Oslo. Samme kveld holder NKf en fest for interesserte medlemmer til ære for Mercurius – av grunner som vil bli avdekket senere.
- b) Neste styremøte blir hjemme hos Gunn Haaland om aftenen 21.01.2000.
- c) Spørsmålet om mer offensiv holdning for å øke medlemstallet – etter innspill fra Øivind Andersen på årsmøtet – ble drøftet. Det var enighet om å arbeide videre med saken.
- d) Spørsmålet om nytt ekskursjonsmål i år 2001 ble reist. Det indre Middelhav (Jordan, Syria) og Provence ble nevnt. Det var mest stemning for det siste, særlig fordi det vil være mulig å bruke et reiseopplegg Star Tour har. Bjørgulv Rian gjør forundersøkelser.

I tilknytning til årsmøtet holdt professor Ida Bull et lærerikt og fengslende foredrag om 1700-tallsbyen Trondheim, etterfulgt av en byvandring med besøk i Stiftsgården, i fordums tider fru Schøllers staselige residens, som høydepunkt. Intendanten Ola Aamodt ga oss en stor opplevelse i form av en forbilledlig omvisning.

Så gjenstår kun det tradisjonelle ønske om en god jul og en fin start på det nye millennium for alle medlemmer av NKf og lesere av *Klassisk Forum!*

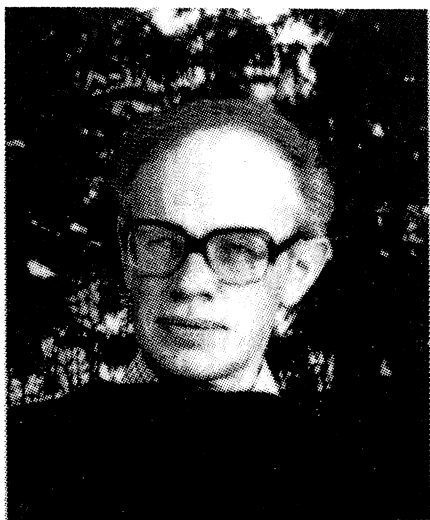
Nils Berg

En hyllest til prof. Egil Kraggerud

Nedenstående dikt som ble utarbeidet som en hyllest til prof. Egil Kraggerud i anledning hans 60-års dag, tilhører 'cento'-genren. Betegnelsen 'cento' betyr etter all sannsynlighet egentlig et klesplagg som er satt sammen ved hjelp av den teknikken vi i våre dager kaller patchwork.

I sin strengeste form består en cento utelukkende av vers hentet fra en annen dikter, i praksis er det imidlertid flere grader av nærhet til stoffet. Greske centoer er kjent fra førkristen tid og bygger på Homer, mens latinske helst bygger på Vergil. Centoen er en viktig genre i kristen litteratur og ble ofte brukt til

undervisningsformål. Den er i den romerske verden kjent gjennom Hosidius Getas tragedie *Medea* helt fra det 2. århundre e.Kr. Den første kristne kvinnelige dikter av centoer vi kjenner til, er Faltonia Betitia Proba (4. årh. e.Kr.). Ausonius (4. årh. e.Kr.) som skrev *Cento Nuptialis* på oppfordring av keiser Valentinian, lister opp regler for genren. Andre forfattere av centoer er Marius Victorinus (4. årh.), Sedulius (5. årh.) og Mavortius (6. årh.). I det norske nylatinmateriale finner vi to centoer (som bygger på henholdsvis Vergil og Horats) fra sist på 1600-tallet. Det foreliggende dikt bygger på ord og halve og hele vers av Vergil, Horats, Ovid, Sedulius Scottus, Halvard Gunnarsson, danske og tyske humanister og undertegnede. Diktet skal symbolisere den uvanlige spennvidde Egil Kraggerud viser i sine forelesninger over tekster fra antikken, senmiddelalderen, renessansen og nyere tid. Jeg takker prof. Nils Berg for hjelp underveis.

Egil Kraggerud

Encomiolon viri eruditissimi,
Egillii Kraggerudi
Professoris
Philosophiae Doctoris
sexagenarii
MCMLXXXIX

Hellinas Troasque suos cantarat Homerus,
Romuleam prolem finxerat ipse Maro,
Nobis virtutes ast uniusque sophiam
Hymnizare licet laudibus eximiis.
Verba virumque cano. Septem musarum cultor,
Vates et patres, rura, ducesque doces,
Et cum gestarum studiosis lectio rerum
Dicere quam possim commoda plura ferat,
Nunc tua fert animus praeconia dicere cursim.
Salve Maecenas, gratulor idque libens,
Grataturque simul Musis addicta juvenus,
Illi tu optatam ferre paratus opem.
Unanimes gratantur item collegae et amici,
Omnes te afficiunt debito honore tibi.
Te precor, ut placido, doctor celeberrime, vultu
Suscipias humili carmina facta stilo.
Quamvis ampullas et sesquipedalia verba
Saepe Poetarum turba animosa crepet,
Me tamen usque juvat cum simplicitate referre
Ingenuum pectus iudiciumque tuum.
Historias, artes, et dulces excole Musas,
Quod facis, et doctos perge fovere viros.
Sic nomen laudesque tuas nulla obruet aetas,
Quae venit a Musis, gloria vera venit.
Quod restat, cupidis votisque ardentibus opto,
Ut cum progenie ac conjuge tu valeas.
Sic vivas felix annosi Nestoris annos,
Ad votum cedant sic tibi cuncta. Vale.

In gratitudine composuit
Inger Ekrem

Liten lovsang
om den høylærde
prof. dr. philos.
Egil Kraggerud
60 år
1999

Homer synger om grekere og trojanere,
og selveste Maro skrev vers om Romulus' slekt.

Jeg, derimot, foretrekker å synge den høyeste ros til én manns dugleik og kløkt.

Jeg synger om en mann og hans tale og skrifter, om deg som dyrker de syv musen og foreleser om diktere, kirkefedre, landliv og fyrster.

Ettersom lesning om fortidens bedrifter bringer de studerende flere gleder enn jeg kan si, har jeg nå lyst til kort å fremsi min pris til ære for deg.

Vær hilset Mæcenat, jeg gratulerer, og det med glede.

De unge som er viet til musene, og som du gladelig yter den ønskede hjelp, gratulerer på samme tid.

Enstemmig gratulerer også dine kolleger og venner, ja, alle viser deg behørig ære.

Jeg ber deg, du berømte doktor, at du med mildt åsyn tar imot mitt dikt som er skrevet med min ringe penn.

La bare dikternes modige skare ofte briske seg med høytravende og alenlange ord, jeg for min del liker i all enkelhet å skildre ditt edle sinn og din dømmekraft.

Dyrk historien, vitenskapene og de velklingende musen,

og fortsett, som du gjør, med å hjelpe frem lærde menn (og kvinner! (min anmerkning)).

Slik kan ingen ettersom formørke ditt navn og din ære, for den ære som kommer fra musene, er sann.

Det gjenstår bare for meg, varmt og av hele mitt hjerte å ønske at du lever vel med dine barn og din hustru.

Måtte du leve lykkelig så lenge som den gamle Nestor!

Måtte alt forløpe etter ditt ønske! Lev vel!

Utarbeidet
i taknemlighet av
Inger Ekrem

ΓΕΝΕΘΛΙΑΚΟΝ

Egilio professori illustrissimo
commilitoni carissimo
sexagenario Non.Iul. A.D. MCMXCIX oblatum

*Curriculum vitae non est per disticha pauca
cur cursim memorem perspicuum nimium.*

*At bis completis senis hodie modo lustris
est vere cur te pro meritis celebrem*

*ipse et collegae multi gratique sodales
ex corde optantes optima perpetuo.*

*Laude quidem magna dignissima perpetrasti:
nam Flaccumque colens Vergiliumque tuum*

*nil intermittens tu semper amore laboras
atque etiam vertis classica barbarice,*

*scilicet ut noscant homines vel temporis huius
quidne illud valeat tempore dissimili.*

*His meritis claris quae longum est enumerare
nunc grates agimus, plaudimus usque hilares.*

(In honorem Egilii composuit Nicolaus)

Fødselsdagsdikt

til den viden berømte professor
og kjære medkjemper Egil
fremført på 60-årsdagen 7. juli 1999

*Din CV er det ingen grunn til å gjennomgå kursorisk
i noen få disticha - den er viden kjent.*

*Men når du nettopp i dag har fullført 12 lustra (5-årsperioder),
er det sannelig på sin plass at vi feirer deg for dine fortjenester,*

*både jeg selv og dine mange kolleger og takknemlige venner
som av hjertet ønsker deg all lykke for fremtiden.*

*For du har virkelig utført bedrifter som er verdige den høyeste ros:
i beundring for Flaccus (Horats) og din kjære Vergil*

*har du nemlig av kjærlighet alltid og uten avbrekk gjort ditt ytterste
og til og med oversatt klassiske verker til barbarspråk (norsk),*

*åpenbart forat også vår tids mennesker skal forstå
hva hin tid (oldtiden) har å bety i en tid som er så forskjellig.*

*For disse store bragder som det vil føre for langt å regne opp,
takker vi deg nå og applauderer i ustoppelig glede.*

(Til ære for Egil forfattet av Nils)

Nils Berg

Augustus, Ronald Syme & *The Roman Revolution*

Det er just 2000 år siden Augustus mottok sin siste ærestittel, *pater patriae* (fedrelandets far), og kunne føre den til en utrolig liste med embeter og æresbevisninger. I år er det samtidig 60 år siden Ronald Syme utga sitt første store verk *The Roman Revolution* – kanskje den mest betydningsfulle boka om Augustus og hans æra til dags dato – og 10 år siden han døde, 86 år gammel.

Augustus og overgangen mellom republikk og prinsipat fortsetter å fascinere, og på tampen av det tjuende århundre bør man kunne innrømme Symes bok en plass blant seklets viktigste historieverk uansett tidsepoke. For ytterligere å poengtere jubileumsåret før jubelåret fylte vår fremste ekspert på augusteisk kultur her i landet, professor Egil Kraggerud, 60 år tidligere i år. Jeg føyer meg til gratulantene ved å tilegne ham denne artikkelen.

The emperor of Roman history

Sir Ronald Syme var *Camden professor in ancient history* ved universitetet i Oxford til 1970, hvorpå han ble etterfulgt av fremragende forskere i

Peter A. Brunt og Fergus Millar. Syme ble endog omtalt som *the emperor of Roman history*,¹ for sine enorme kunnskaper, en sjelden analytiske begavelse og særskilte evner til å formulere seg skarpt og elegant, trass i en veldig produksjon. Han tilegnet seg en mesterlig oversikt over personer og litteratur fra seinrepublikken til seinantikken. Syme var opprinnelig fra New Zealand og hadde skapt seg et navn i England som romersk militærhistoriker i mellomkrigstida. 36 år gammel publiserte han i 1939 *The Roman Revolution*, og som han sier i forordet: “It has not been composed in tranquillity; and it ought to be held back for several years and rewritten. But the theme, I firmly believe, is of some importance.” Det var en høyspent situasjon i Europa.

1) G. Bowersock “The emperor of Roman history”, *The New York Review of Books*, 6 March 1980.

I flere land på kontinentet hadde autokratiske regimer vunnet makten, og de liberale ideene om rettigheter og folkesuverenitet var forstøtt fra modernitetsidealet. Folke(for)førere som Mussolini, Hitler, Franco og Stalin (med sin nye konstitusjon av 1936 også ideologisk sett nærstående) styrte med brutal militærmakt og spilte på ikke-rasjonell populisme. For Syme må de ha framstått som diktatorer med i høy grad likelydende retorikk, og han likte dårlig intellektuelles omfavnelser av diktatoren og den skruppelløse seierherren. Forherligelsen av den sterke lederen og det romerske maskineriet sto også sentralt i deler av antikkforskningmiljøet, Augustus var krumtappen. Fra Eduard Meyer, og i særlig grad med Werner Schurr, Wilhelm Weber og Mason Hammond, var dette synet gjeldende. Med Mussolinis utbyggings- og ikke minst utgravingsprogram i Roma av keiserforaene og augusteiske monumenter på Marsmarken og feiringen av *bimillenario Augusteo*, ble dyrkingen av Augustus ytterligere manifestert. Han ble et idealisert symbol for nok en *novus status*, Mussolinis nye rike. Syme uttrykker lakonisk sin skepsis i bokas forord: "it is not necessary to praise political success or to idealize the men who win wealth and honours through civil war." Da boka ble publisert var det vanskelig ikke å fornemme at Syme uttalte seg både om samtidige holdninger generelt og antikkforskningen spesielt. Syme gikk i Storbritannias tjeneste i Beograd og Ankara under krigen, og foreleste ved universitetet i Istanbul. På grunn

av krigen tok det ti år før boken gjorde seg gjeldende generelt, men da hadde den allerede vunnet et fabelaktig ry i det antikkvitenskapelige miljøet i Storbritannia. Med radikaliseringen utover 60-tallet, toppet av Sovjets invasjon i Tsjekkoslovakia og USAs operasjoner i Vietnam, sto imperialisme og maktforherligelse ikke høyt i kurs. Følgelig fikk Symes kritiske syn på maktmennesket Augustus og hans totalitære regime en enda sterkere grobunn. Man videreutviklet tanken om propaganda-program og ufrihet, og det romerske (og augusteiske) imperium ble betraktet som et moderne diktatur med en velutviklet og kontrollerende statsmakt. Motreaksjonen måtte etter hvert komme, bildet måtte nyanseres, kompletteres og korrigeres.

Prosopografi og narrativ historie

Syme ville ikke ta sitt utgangspunkt i konstitusjoner eller ideologier, men i maktpersoner og de politiske aktørene og deres handlinger. Hans vitenskapelige metode ble derfor prosopografien. Prosopografi (fra gresk πρόσωπον: ansikt, person) kan kort beskrives som en systematisk kartlegging av biografiske data og studier med utgangspunkt i (innflytelsesrike) enkeltmennesker og familier, deres status, posisjon, økonomi, sosiale bånd og relasjoner. Som vitenskapelig metode grodde den fram med sosial-darwinistiske strømninger mot slutten av 1800-tallet og ble benyttet for å studere forholdet mellom arv, miljø og genialitet blant

forskere (Francis Galton, Wilhelm Ostwald og særlig Alphonse de Candolle), og er fortsatt i bruk blant sosiologer og vitenskapshistorikere. Som historiemetoderetning ble den kanskje først utkrystallisert med Lewis Namiers studie av *Whigs og Tories* på 1700-tallet (*The Structure of Politics at the Accession of George III*, 1929). Syme hadde imidlertid sine forløpere i antikkforskningen i Matthias Gelzer (*Die Nobilität der römischen Republik*, 1912), i særlig grad Friedrich Münzer (*Römische Adelsparteien und Adelsfamilien*, 1920 og flerfoldige prosopografiske bidrag til Pauly-Wissova's *Real-Encyclopädie*), Edmund Groag og Arthur Stein (redaktører for *Prosopographia Imperii Romani*). I sitt forord trekker Syme også fram A. v. Premerstein og W.W. Tarn. Denne tilnæringsmåten sto i opposisjon til forskningstradisjonen med utgangspunkt i konstitusjonelle innretninger: lover, folkeforsamlinger, embeter og maktfordeling. Nærmest monumentalt innen denne retningen sto Theodor Mommsen og hans *Römisches Staatsrecht* (også *Römisches Strafrecht*). I dette som stadig kan regnes for hovedverket i dette feltet, hevder han utfra den konstitusjonelle orden at det under Augustus eksisterte et statsrettslig diarki, med senatet og *princeps* sammen om makten. Men selv om han i hovedsak benyttet det samme kildemateriale som Mommsen – littera-

tur og innskrifter – kom Syme til helt andre konklusjoner fordi hans tilnæringsmåte var så forskjellig fra *il grande Theodoro*. Syme tok ikke sitt utgangspunkt i *Staatsrecht*, institusjoner og politiske embeter, men i mektige enkeltmennesker og deres *cursus honorum*, i deres personlige relasjoner gjennom vennskap, allianser og patron-klientforhold. Han utviklet imidlertid aldri systemer eller overordnede teoretiske modeller, alltid var blikket rettet mot enkeltpersoner og historiske begivenheter. Han hadde Tacitus som ideal på flere måter – som stilist, analytiker og nær sagt 'moraldommer'. Syme skrev seg inn i den narrative historietradisjonen etter Gibbon og Macauley,² og kan vel rubriseres som både kildetro og positivist. Symes øvrige produksjon er omfattende, sprenglærd og inspirerende (se bibliografien under). Han beveget seg aldri lenger tilbake i republikktida enn til Sallust, men var fullstendig på hjemmebane i hele den romerske keisertida fram til vestrikets fall. Få om noen gjør ham rangen stridig når det gjelder innsamling og systematisering av biografiske data. Syme var likevel ikke opptatt av biografi for biografis egen skyld, men for å utfylle det samlede historiske bildet. Og hans bilde var verken et stilleben eller et portrett, men en utpensling av det politiske landskapet, slik det var formet av enkeltindivider og mellom-menneskelige konstellasjoner.

2) R. Syme "Three English historians: Gibbon, Macauley, Toynbee", *The Emory University Quarterly* 18, 1962.

sjoner. Mang en romertidshistoriker har gått 'i lære' hos Syme – Ernst Badian, Fergus Millar, Michael Grant og Anthony Birley, for å nevne noen.

Maktpolitikeren Augustus og den romerske revolusjonen

Syme så på Augustus som en revolusjonær realpolitiker, som manøvrerte i et opprørt hav etter drapet på Caesar ("From the beginning, his sense of realities was unerring, his ambition implacable"). Vi presenteres for et maktpolitisk spill, med alle midler tillatt og brukt. Den unge Octavian brukte penger og adoptivfarens navn til å skaffe seg støtte blant legionene og plebsen, og løfter om maktposisjoner og rikdom til å lokke med seg riddere og utilpassede aristokrater. Videre tok han i bruk vekslende politiske argumenter og sabelrasling til å knytte bånd snart til senatet og offisielle embeter, snart til Antonius og caesarene og gjennom dem plass i triumviratet til organiseringen av romerstaten. Til slutt knyttet han ved en personlig ed *tota Italia* til seg mot sine egne fiender (*inimici*, motsatt statens *hostes*). Det er ikke bare hos Shakespeare Julius Caesars spøkelse har en sentral plass, hos Syme gjennomsyrrer det all romersk maktpolitikk fra 44 til 31 f.Kr. Som arving brukte Octavian sitt Caesar-navn for alt det var verd (og det var ganske mye). Først etter seieren ved Actium, hvor det er klart for hele *orbis terrarum* at han er enerådende, toner han Caesar-arven ned. Selv om Syme legger en viss vekt på Augustus' evne til å utforme et nasjonalt propa-

gandaprogram, har ikke ideologi og ideologiske føringer noen stor plass hos ham. Noe merkelig er det dessuten at Syme i en slik kontekst ignorerer det arkeologiske materialet i så stor grad, selv om han ikke hadde tilgang til et så omfattende materiale som vi har i dag. Paul Zankers bok *Augustus und die Macht der Bilder* (1987) utfyller Syme på dette området. Syme vektlegger i det hele i liten grad religion og kultus, og han går vel langt i å nedtone ideologi og religiøsitet som faktorer i seg selv. Zanker, Niels Hannestad, Zvi Yavetz og andre har vist hvorledes rivaliserende stormenn i republikktida og keiserne etterhvert formes av sin egen ideologi og sitt eget 'bilde' – langt mindre planlagt og rasjonelt enn det Syme fastholder.

Syme gir ikke innledningsvis noen definisjon på hva han mener med revolusjon, men forklaringen kommer på en måte av seg selv i en "transformation of state and society", nærmere bestemt en forandring av maktforholdet fra oligarki hvor *nobiles romani* utgjorde maktkjernen, til monarki med støtte fra italiensk aristokrati og militære. Årsakene til revolusjonen søkes i liten grad i sosiale strukturer, i misnøye blant folket, ridderne eller de allierte, selv om Syme understreker at revolusjonen er en seier for "the unpolitical classes of Italy". Årsakene finner Syme i det maktpolitiske spillet og en manns vilje og evne til å kjøre linja helt ut. Derfor er Augustus bakmannen for den romerske revolusjonen hos Syme, og ikke Graccherne, Marius, Sulla, Pompeius eller Caesar.

Syme anerkjenner krisetilstander i seinrepublikken som følge av makt-politiske skjevheter, men vil ikke på linje med Christian Meier hevde en "Krise ohne Alternative". For Syme innebar de andre (og egentlige) *triumviri* bruddet med republikken, en revolusjon med plan ble gjennomført. Senatet ble byttet ut, nye embetsmenn ble utpekt på bekostning av folkets valgtrett (*libertas populi*). Proskripsjoner og 'naturlig avgang' besørget at den gamle senatseliten ble utvisket, foruten triumvirene var det kun tolv *consulares* tilbake i senatet, og av disse kom kun én til å spille en framtidig politisk rolle. For republikanske senatsmenn var det særlig anerkjennelse (*honor*) og politisk innflytelse (*auctoritas*) som var avgjørende. Det sistnevnte ble fratatt dem under den nye *princeps*, som på sin side fylte på med mange *homines novi* som var mer villige til å akseptere sin posisjon som *inferiores*. "The era of rival military leaders were closed", men: "When peace came it was a peace of despotism." Augustus' fortjeneste var derfor – om det er mulig å parafrasere Syme – å bytte ut strid, *libertas* og et politisk senatsaristokrati med fred, stabil politikk og et tjenestearistokrati. Således kan man også hevde at Symes revolusjonsbegrep innbefatter overgangen fra et oligarki til et annet, for "In all ages, whatever the form and name of government ... an oligarchy lurks behind the façade". Syme legger hovedvekten på alliansebygging og partidannelser og trekker det langt når han eksempelvis mener Augustus var "the head of a large and well organi-

zed political party". Likevel taler han ikke om en inndeling langs de gamle skillelinjene *optimates* og *populares*. Det er mindre grupperinger og fraksjoner som følge av enkeltaristokraters egeninteresse i maktposisjoner som vektlegges. Heri lå Augustus' politiske kløkt; å stille makt, posisjoner og rikdom til skue for dem som gikk med ham, og når enemakten var vunnet kunne han "invite to a share in his rule allies who would not be rivals". Revolusjonsbegrepet hos Syme er likevel ikke helt uttømt med dette. Han snakker også om sosial revolusjon, om en krig mellom klasser, om de upolitiske klassenes seier, om ridderstandens nye maktposisjon og større sosial mobilitet.

Revolusjon eller evolusjon?

Overgangen mellom republikk og prinsipat var på ingen måte heller uttømt med *The Roman Revolution*, og innvendingene mot Symes metode og konklusjoner har vært mange, men typisk nok nesten alltid framført med ærefrykt. Arnaldo Momigliano, selv 'Mussolini-flyktning', var først ute med en anmeldelse av boka i *Classical Review*, en anmeldelse som nærmest i seg selv er en klassiker. Han er raus med godordene, men ramser opp flere områder hvor han mener Syme kommer til kort: Under behandlingen av *patronage* faller klientkonger noe utenom, og den finansielle siden av patronat var ikke analysert. Spirituelle og religiøse interesser og anknyninger var i liten grad tatt opp til betraktning. Etter Momiglianos mening er det et pro-

blem med den prosopografiske metode at den ikke forklarer materielle og religiøse behov og er ikke nok problemorientert. Også søkelyset bare på store menn nær maktens tinde får gjennomgå, for den romerske revolusjonen og monarkiet var ikke et produkt av "men about whom it is possible to write articles in Pauly-Wissowa, but of obscure people, whether Italians or provincials, whose name is legion." Syme undervurderer nok både *plebs urbana* og *militēs* og deres rolle i maktkampen. Senere keisere skulle da også merke at en trussel mot egen maktposisjon svært sjelden kom fra aristokratiet eller adelspartier, mens opprør blant bybefolkningen, illojale hærstyrker og utro tjenere virkelig var noe å vokte seg for.

P.A. Brunt står i spissen for dem som har analysert demografiske og sosiale forhold i seinrepublikken grundigere og kommet til at den romerske revolusjonen nok hadde et større strukturelt omfang og startet langt tidligere enn hos Syme. Imidlertid er tesene om økende sosiale problemer som følge av storgodsdrift med slaver – med den følgen at romerske småbønder ble drevet bort fra landsbygda og dermed forårsaket militær mannskapsmangel – iallfall delvis tilbakevist av nyere landskapsarkeologiske undersøkelser. Brunt får selskap av C. Meier med flere i studiet av politiske grupper eller fraksjoner i seinrepublikken. Ideen om et politisk parti avvises og man har også kommet til at *factio*-, *clientela*- og *amicitia*-begrepene inneholder komplekser og motsigelser som gjør det

vanskelig å håndtere dem slik Syme gjør. Det er åpenbart at Octavian utnyttet slike nettverk, men mindre klart i hvilken grad han kunne manøvrere dem etter egen pipe. En side som ikke er så mye berørt i denne sammenhengen og heller ikke framheves spesielt hos Syme, men som etter mitt skjønn er mer typisk for Augustus' realpolitiske manøvringer etter at han kom til makten, er hans ønske om å bygge et dynastisk nettverk. Augustus' dynastipolitikk var imidlertid hans største fiasko, og kanskje derfor ikke viet like mye oppmerksomhet.

Symes syn og tilnæringsmåte står likevel fremdeles sterkt blant ulike antikkforskere i Storbritannia – F. Millar, J.A. Crook, C. Pelling, A. Powell og A. Wallace-Hadrill kan nevnes. Forestillingen om Augustus som en kynisk realpolitiker med et gjennomtenkt politisk program, kontroll over all opposisjon og et vel-smurt propagandamaskineri, har imidlertid møtt adskillig mer motbør de siste årene i tyske og amerikanske antikkmiljøer. Flerfoldige bidrag til samlingen *Between Republic and Empire* (Raaflaub & Toher red., 1990) påpeker manglende opposisjon, hvordan den politiske veien ble til mens man gikk, og snur komplekset på hodet ved å hevde at Augustus framsto som et bindeledd mellom republikk og prinsipat snarere enn et brudd. Peter White har avvist ideen om en augusteisk litterær sirkel med krav og forventninger i boka *Promised Verse* (1993). Karl Galinsky snakker om en augusteisk evolusjon snarere enn en revolusjon i sin bok

Augustan Culture (1996), og betoner både *mos maiorum*, det tradisjonelle og konstitusjonelle i Augustus' politikk. *Novus status* var på forskjellige måter om ikke nødvendigvis *optimus status* så iallfall *melior status*, og de kulturelle og politiske uttrykkene i tiden må snarere oppfattes som et gjensidig forsøk på å føle seg fram mellom *princeps* og folk enn uttrykk for ufrihet og propaganda. Galinsky legger tung vekt på *auctoritas* som det viktigste begrepet for å forstå Augustus. Han uttrykte selv i *Res Gestae* at han overstrålte alle i *auctoritas* – og det ga ham rett til å herske. Syme er slett ikke uoppmerksom på dette (s.3): “*Auctoritas* is the word – his enemies would have called it *potentia*. They were right.” Siste ord er neppe sagt, pendelen vil fortsette å svinge i forskningen i takt med samtidens ånd, nye analyser og nye kildefunn (tenk om Knut Kleve og hans team kunne rulle ut Asinius Pollios historie om borgerkrigsperioden fra den forkullede papyrussamlingen i Herculaneum!).

Hvorom allting er, skudd for baugen senker ingen skute og *The Roman Revolution* flyter fremdeles på *mare nostrum*, om enn ikke som losbåt i ett og alt. Kildetilfanget og den spennende utviklingen, enten man vil fokusere på politisk, sosial- eller kulturhistorie gjør sitt til at forskere og legfolk aldri blir ferdige med Augustus

og hans tid. Prosopografiske undersøkelser vil fremdeles være en viktig innfallsport til å kartlegge og forstå strukturer og dynamikk i det romerske samfunnet, og i sin tid var Syme ikke bare *princeps*, men *pater prosopographiae*. De vesentlige sidene i beskrivelsen av Augustus' vei til enmakt har heller ingen kunnet ta fra ham. At Syme skildret dem med et smittende engasjement og en uovertruffen penn gjør at boka stadig har en plass i den antikkvitenskapelige kanon.

Kortfattet Ronald Syme-bibliografi

- The Roman Revolution*, 1939
Tacitus, 1958
Sallust, 1964
Ammianus and the Historia Augusta, 1968
Ten studies in Tacitus, 1970
Emperors and Biography: studies in the Historia Augusta, 1971
The Historia Augusta: a call of clarity, 1971
History in Ovid, 1978
Some Arval Brethren, 1980
The Augustan Aristocracy, 1986
Anatolica: Studies in Strabo, (posthumt) 1995.

- Dertil kommer en utrolig mengde artikler, noen samlet i:
Danubian Papers, 1971
Roman Papers (7 bind – 1979-91, redigert av E. Badian og A.R. Birley)
Historia Augusta Papers (3 bind – 1983, redigert av A.R. Birley)

Jon W. Iddeng

En gladiatorlampe

Gjenstanden på Fig. 1 er en romersk terrakottalampe. Den er 8,0 cm lang inkludert hank og tut og 5,5 cm bred. Lampen er kjøpt i Vest-Tyrkia og er nå i en privatsamling i Oslo.

Som mange antikke gjenstander i norsk eie er denne lampen kjøpt hos en antikvitetshandler, og vi vet intet om funnomstendighetene. Skal man finne ut hvor gammel en slik lampe kan være, må man sammenligne den med andre eksemplarer funnet under utgravninger i stratigrafisk eller annen daterbar kontekst. Når det gjelder lamper, finnes det heldigvis et meget rikt sammenligningsmateriale, for romerske lamper ble masseprodusert. Det er da også laget diverse typologiske undersøkelser med henblikk på å studere lampe-formenes endringer.

Typologi er innen klassisk arkeologi studiet av en gjenstands form, og vi appliserer metoden på bruksgjenstander, ikke på kunstverk som statuer eller malerier. De dateres etter stil, noe som er mer diffust og subjektivt. Det kan være ulike oppfatninger om hvorvidt en statue er grasiøs og elegant eller ikke, men de fleste kan enes om at en lampe er oval eller rund i formen. Typologiske kriterier er det derfor lettere å komme til enighet om, men til gjengjeld kan det være

vanskeligere å findatere gjenstander ut fra formen fordi denne ofte forandrer seg lite. Har man kommet frem til en praktisk fasong for en gryte, f.eks., er det liten grunn til å endre den.

Likevel ser vi at også gjenstander som gryter skifter form. Ofte kan det være endret bruk som fremskynder en forandring. Da vedkomfyren kom inn som erstatning for peisen, fikk grytene flat bunn. Tidligere, da de hang over ilden, var de gjerne avrundet i bunnen. Heller enn å ha én hank tvers over som gryten kunne henge i, fikk den én hank på hver side som man holdt i når man satte den på komfyren og løftet den av igjen.

Andre ganger virker forandringene mer motebetonte enn funksjonelle. Om vi tar for oss en vanlig bruks-gjenstand som koppen, ser vi at selve typen med én hank til å holde i er den samme fra 1700-tallet til i dag, men det er forskjell på en rokokko-kopp og en funksjonalistisk kopp.

Endringer av form kan variere med gjenstandens kostbarhet. Ofte kan vi observere at dyre gjenstander

forandrer seg mindre enn billige. Mye av det sølvtøyet vi bruker, har gammeldagse former og dekorasjoner, og porselenservise er ofte i rokokko-stil selv om det er laget i dag. Flora Danica-serviset, f.eks., er uforandret siden 1700-tallet. Her er det snakk om arvegods hvor det er viktig at man kan få igjen deler av samme type om noe skulle bli knust, og "arvegods-aspektet" sprer seg også til annet og mindre fornemt porselen. Det

skal se gammelt ut, for da kan betrakteren tenke seg at porselenet har vært i familiens eie i generasjoner.

Kopper i plast og annet billig materiale har ingen slike pretensjoner. Derfor er masseproduserte bruk-og kast-gjenstander gjerne bedre indikatorer på skiftende moteretninger enn luksusobjekter. De romerske terrakottalampene er nettopp slike enkle gjenstander, og derfor endrer de form temmelig hyppig. Riktignok

Fig. 1) Romersk lampe med gladiator i norsk privatsamling.

skifter de ikke form så ofte at man kan datere dem på ti-året, men de kan i hvert fall tidfestes til århundret.

Lampen på Fig. 1 stammer fra 2. årh. e.Kr. Det ser vi av den runde formen som den høytsittende hanken og butte tuten minst mulig forsøker å bryte. Lamper fra det foregående århundret har gjerne litt lengre tut, og overgangen mellom tuten og lampekroppen er ofte markert med to volutter, én på hver side av tuten. I 3. årh. e.Kr. begynner tuten sakte å bli litt lengre igjen, og hanken trekkes mer inn i lampekroppen så den nærmest bare blir en utvekst. Vår lampe på Fig. 1 har en hank som tydelig er satt av fra lampekroppen sett i profil, og hanken har også et hull som man kan trekke en snor igjennom så lampen kan henges på en vegg eller bæres i beltet når den ikke er i bruk.

Lampenes form og dekor varierer ikke bare med tidsepoken, men også med stedet hvor de ble produsert. De fleste lampe-typologier tar da også utgangspunkt i en bestemt lokalitet eller et område hvor det enten er funnet mange lamper eller hvor lamper ble masseprodusert. Noen lamper var meget populære og ble eksportert til fjerne steder (endel har fabrikantens merke stemplet i bunnen for å gi kjøperen garanti på at dette er ekte vare) mens andre knapt kom utenfor lokalmiljøet.

Lampen på Fig. 1 ble som nevnt kjøpt i Vest-Tyrkia sammen med en annen som etter formen å dømme er omtrent samtidig. Den lampen, som ikke er vist her, er dekorert med en løve i relieff. En svært lik lampe med løve i British Museum kommer fra

Efesos, og også lampen på Fig. 1 har et motiv som minner meget om en efesisk lampe i British Museum (D.M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum*, III, London 1988, Q 3083, s. 379-380, pl. 103). Man tør derfor anta at begge lampene er produsert i Efesos selv om de ikke er kjøpt der.

Typisk for romerske lamper er at de er støpt, underdelen for seg og overdelen for seg. De ble satt sammen med leirvelling som ble smurt på kontaktflatene som et slags lim og deretter brent. Hanken ble laget for seg og satt på før brenning den også. Det som er karakteristisk for lamper av vår type, er det store, runde midtfeltet på toppen, som ofte er dekorert med motiver i relieff. Feltet har gjerne et hull for påfylling av olje, og hullets plassering varierer med motivet idet man selvsagt prøvde å unngå at det skar gjennom dekorasjonen. Isjeldne tilfeller mangler påfyllingshullet. Da må oljen være blitt helt inn i hullet i tuten, hvor veken kom ut. Det var enden av veken som brant, gjennomtrukket av olje som den var, og man har regnet ut at en lampe som den på Fig. 1 kunne brenne 3-3 1/2 time når den var fylt med olje. Oljen var olivenolje som man også ellers brukte i husholdningen. Som nevnt i et tidligere nummer av *Klassisk Forum* (1996:2, s. 18) ble lampeoljen av og til drukket opp av mus, men en lampe som vår er nærmest hermetisk lukket så musene neppe hadde store sjanser. De kom lettere til i åpne lamper og lamper med lokk (sistnevnte var av bronse).

Enkle terrakotalamper som vår var meget populære i antikken. De

holdt godt på oljen, var lette å bære med seg på grunn av den lave vekten, og de var så billige at de fleste hadde råd til en ny om en lampe ble knust. Populariteten reflekteres i motivene på lampene, som er svært varierte og har et stort repertoar fra mytologien, fauna og romersk dagligliv. Vi finner mange forskjellige dyr og fugler avbildet på lamper (floraen innskrenker seg stort sett til stilisterte rosetter), og diverse fremstillinger av guddommer og situasjoner fra livet. På store lamper kan man se forbløffende figurrike scener som f.eks. hesteveddeløp, hyrder med buskap eller en havn med skip. Små lamper nøyer seg med et par eller bare én figur slik som lampen på Fig. 1. Den viser en gladiator.

Disse arenaens helter var populære i billedkunsten, særlig i romersk keisertid. Mens man i republikansk tid hadde få typer gladiatører ("samnitten", som stammet fra det sene 4. årh. f.Kr., var den eldste, mens "trakeren" kom til under Sulla), ble det i keisertiden utviklet nye og mer eksotiske typer. De var som "samnitten" og "trakeren" ofte inspirert av folkeslag romerne hadde kjempet mot, for gladiatorene var for en stor del krigsfanger.

Alt i antikken mente man at gladiatorer hadde sitt utspring i skikken med å ofre fanger på stormenns graver (se f.eks. Servius Grammaticus, *in commentario Aeneidos*, III,67, X,519). Achilles ofret f.eks. tolv trojanske krigsfanger ved sin venn Patroklos' gravferd (*Iliaden* XXIII, 175-176). Lignende offerhandlinger fortelles det om i Aeneiden (X, 517-520, XI,81-82). For grekerne var

menneskeofringer noe som tilhørte den mytiske fortid, mens romerne beholdt skikken langt inn i historisk tid. I kriseåret 228 f.Kr. lot de en gallisk mann og kvinne og en gresk mann og kvinne begrave levende på Forum Boarium i Roma, og det samme gjentok seg etter nederlaget ved Cannae i 216 f.Kr. (Livius XXII, LVII,6; Plutark, *Questiones Romanae* 283; Plinius, *Nat.Hist.* XXVIII, III,12). Menneskeofringer ble først forbudt ved lov så sent som i 97 f.Kr. Man kan da skjønne at romerne flest ikke hadde nevneverdige motforestillinger mot gladiatorer.

Det ble riktignok sagt at da folk merket hvor grusom skikken med menneskeofringer var, begynte de i stedet å la fangene kjempe mot hverandre foran graven. Nå var det kanskje ikke finfølelse som gjorde at romerne gikk over fra menneskeofringer til gladiatorer, men snarere ønsket om å fri seg fra blodskyld. "Det er ikke *vi* som dreper dem, de dreper jo hverandre", kunne de da si.

Skikken med gladiatorer er ikke romersk i sin opprinnelse, men etruskisk. Dette er også noe antikke kirkefaderen Tertullian (*de Spectaculis* V,2). Vi finner spor av det etruskiske opphav i visse ord og skikker. Lederen for en gruppe gladiatorer ble kalt *lanista*, en betegnelse som skal være av etruskisk opprinnelse, og en gladiators lik kunne ikke bæres ut av arenaen før det hadde fått et symbolsk slag av en trekølle som ble svingt av en *harenarius* utkledd som etruskisk dødsdemon.

På enkelte etruskiske askeurner er det avbildet kjempende menn som ikke bærer rustning, men lendeklede, og som derfor antagelig er gladiatører (Fig. 2). I den såkalte Tomba degli auguri i Tarquinia, hvis malerier viser idrettsleker avholdt i forbindelse med begravelsen, ser vi blant atletene en mann med hodet i en sekk som blir angrepet av en hund. Muligens er dette et tidlig eksempel på *venationes*, dyrekamper, som senere ble populære i Roma på lik linje med gladiator kamper. Leker hvor det ble utgydt blod, enten dyre- eller menneskeblod, ble kalt *munera*, mens *ludi* betegner ublodig underholdning som skuespill og hesteveddeløp.

Fra Etruria spredte gladiator kampene seg til Campania med Capua som det viktigste sentret. Der var det store gladiator kaserner, og derfra utgikk slaveoppøret i 73-71 f.Kr. som ble ledet av den legendariske Spartacus.

Til Roma kom gladiator kampene relativt sent, og i begynnelsen var de beskjedne. De første vi hører om, fant sted i 264 f.Kr. da sønnene til J. Brutus Pera lot tre par gladiatører kjempe mot hverandre i forbindelse med farens bisettelse. Denne kampen fant sted på Forum Boarium, men senere gladiator kamper ble avholdt på Forum Romanum. Tradisjonelt ble gladiator kamper gitt i forbindelse med stormenns gravferd. De tidlig-

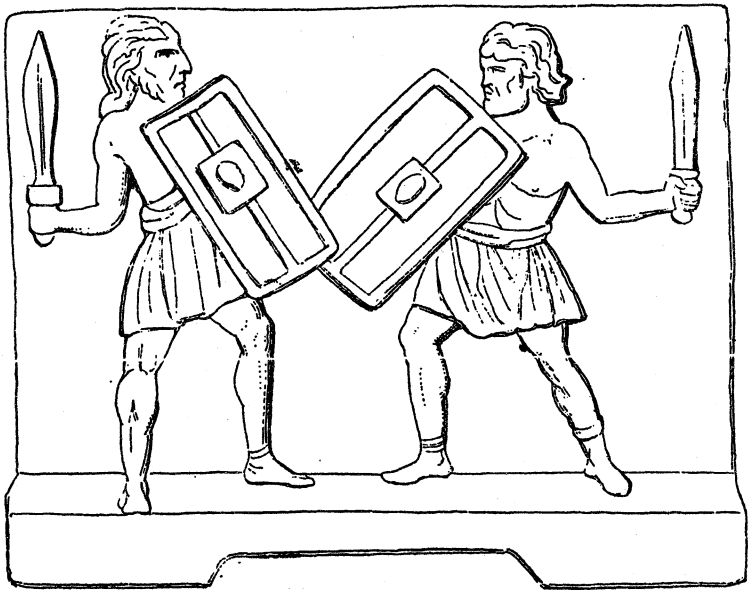

Fig. 2) Kjempende gladiatører (?) på etruskisk askeurne.

ste gladiatorene het da også *bustuarii* etter *bustum*, som betyr "likbål".

Selvfølgelig var det bare rike og mektige arvinger som hadde råd til å bekoste gladiatorkamper. I 45 f.Kr. hører vi for første gang om gladiatorer som kjemper i en kvinnes bisettelse. Avdøde var Julia, Cæsars datter. Ellers var hele gladiatorsystemet utpreget krigersk og maskulint av natur, og kvinner hadde opprinnelig ikke lov til å være tilskuere til gladiatorkamper. De fikk først tillatelse da kampene mistet sine assosiasjoner med gravferd og gikk over til å bli ren underholdning.

Etterhvert var det ikke lenger nok å bruke Forum Romanum som gladiatorarena, for området var dårlig egnet for forestillinger selv om man rigget opp provisoriske tilskuerplasser. De første amfiteaterne var også provisoriske, men de gav tilskuerne bedre forhold. Et amfiteater er en ellipseformet struktur med rader av trappetrinnformede sitteplasser hele veien rundt i motsetning til det tradisjonelle teater, som utgjør en halvsirkel eller litt mer. I 53 f.Kr. lot C. Scribonius Curio konstruere to teatre i tre som lå rygg mot rygg, og ved hjelp av et sinnrikt system klarte han å snu dem mot hverandre så de dannede et amfiteater. Dette skal ha vært det første i sitt slag selv om noen kilder hevder at det første "sammenleggbare" amfiteater ble bygget så tidlig som i 79 f.Kr.

I 29 f.Kr. fikk Roma sitt første amfiteater i stein, bygget av O. Statilius Taurus. Da hadde en by som Pompeii allerede hatt et permanent amfiteater i femti år, for man regner

med at det amfiteatret som er utgravet, ble bygget like etterat byen ble romersk koloni i 80 f.Kr. Pompeiis amfiteater er det tidligste vi kan datere, men det var neppe det eldste i sitt slag. Når Roma var så mye senere ut med å få både teatre og amfiteatre i stein, var årsakene sannsynligvis politiske. Forestillingene samlet store menneskemengder som i hendene på de rette oppviglere kunne skape sterk uro. Derfor var det best å bygge temporære scener og tilskuerplasser og rive dem ned straks etter forestillingen, slik at man slapp å ha stående permanente strukturer hvor misfornøyde borgere kunne samle seg i krisetider.

For herskerne hadde teatre og amfiteatre dog større fordeler enn ulemper, for man gjorde seg populær ved å gi ludi og munera. Etterhvert ble disse mer eller mindre kontrollert av keiserne og deres representanter i provinsene, og det kom bestemte regler for hvem som kunne gi forestillinger. Særlig gjaldt dette munera, som var de dyreste. I Roma by var det kvestorenes oppgave å avholde munera, og utenfor Roma falt plikten på de provinsielle *flamines*. Forat ikke forestillingene skulle bli ruinerende dyre for den som gav dem (*editor muneris*), ble det vedtatt visse lover som begrenset kostnadene (det ble f.eks. satt "tak" på hvor mange gladiatorpar som kunne opptre). For å gjøre offentlige munera ekstra festlige hendte det at keiserne spedde på med sine egne gladiatorer. Disse, som utgjorde en elite, ble satt inn når keiserne selv gav munera i forbindelse med jubileer, militære seiere o.s.v. De keiserlige gladiatorene opptrådte også

når herskerne gav private munera for utvalgte venner og forbindelser. Også andre velstående personer kunne holde seg med private gladiatører. Vi hører om feltherrer som tok dem med i felten, hvor de i tillegg til å underholde hæren fungerte som livvakt hvis soldatene skulle bli opprørske.

I keisertidens Roma ble det oppført skuespill ti ganger så ofte og avholdt hestevaddeløp seks ganger så ofte som munera, hvilket sier noe om kostnadsnivået for sistnevnte. Munera omfattet som tidligere bemerket dyrekamper i tillegg til gladiatorkamper. Innfangning og transport av ville dyr medførte selvsagt store utgifter, men også gladiatører kostet, for de skulle læres opp. I motsetning til skuespillere, som også trengte opplæring, var det et temmelig høyt svinn på gladiatører, hvis eiere kunne risikere å miste dem i første kamp etter å ha fødd dem og trent dem i lengre tid.

Gladiatorene bodde og trente i *ludi*, gladiatorkaserne. En slik har man gravet ut i Pompeii. Den ligger bak teatret, og opprinnelig lå det en åpen plass omgitt av søyleganger der. Plassen fungerte som teatrets foyer, og først etter jordskjelvet i 62 e.Kr. ble den treningsbane for gladiatører. De var innlosjert i en rekke små celler i to etasjer som lå bak søylegangene. I hver celle kunne to menn sove, men det var ikke plass til annet enn et par senger eller brisker. I noen av cellene ble det funnet gladiatorvåpen. De flotteste av disse ble utvilsomt brukt til parader. To av cellene inneholdt til sammen atten skjeletter hvorav ett tilhørte en kvinne som etter smykkene å dømme må ha vært velstående.

I Roma by har man like ved Colosseum gravet ut en gladiatorkaserne som delvis er synlig, Ludus Magnus. Den ble bygget av Domitian. Som den pompeianske ludus inneholder den en rekke celler, som synes å ha strukket seg over tre etasjer. Keiser Commodus, som yndet å opptre som gladiator, skal ha hatt en av disse cellene reservert for seg. Treningsbanen var utformet som et amfiteater i miniatyr, og hele anlegget var forbundet med Colosseum ved en tunnel. Andre kaserne lå like i nærheten: Ludus Dacicus, Ludus Gallicus og Ludus Matutinus. Sistnevnte huset *venatores*, som kjempet mot ville dyr i arenaen.

Hva slags mennesker var det som ble gladiatører? Opprinnelig var de krigsfanger, men senere ble det vel så vanlig å bruke forbrytere. Dødsdømte menn ble ikke gladiatører. Når de havnet i arenaen, ble de som regel sønderrevet av ville dyr eller drept på andre mer eller mindre raffinerte måter. En sjelden gang fikk de bruke våpen, som når de ble utkommandert i arenaen og tvunget til å drepe hverandre som en form for pauseunderholdning. Seneca beskriver med avsky en slik episode (*Epistulae Morales*, VII,3-6).

Disse mennene hadde bare dolker og ingen forsvarsvåpen, og de var helt utrente. Det lønnet seg ikke å trene dem i våpenbruk fordi dødsstraffen skulle settes i verk senest ett år etterat dommen var falt. Hvis noen av de dødsdømte mot formodning skulle overleve sitt første møte med arenaen, ble de bare sendt ut i neste omgang.

For en gladiator derimot, kunne det gå ganske lang tid mellom hver

kamp. Siden munera var så dyre, var det ikke så mange anledninger til å kjempe, og man har ment at enkelte gladiatorer kanskje bare viste seg i arenaen tre-fire ganger i året. Når det gjaldt livsfare, synes straffen som gladiator omtrent å ha tilsvart det å bli dømt til arbeid i minene. Begge kategorier straffedømte var ”bruk og kast”-fanger, men i motsetning til de som arbeidet i miner kunne gladiatorene om de var heldige og dyktige, skaffe seg både penger og berømmelse.

Det er nok årsaken til at selv fribårne menn lot seg innrullere som gladiatorer. De fikk en sum penger for dette, men den var nokså liten, sikkert forat det ikke skulle være lukrativt å la seg verve. Først når en mann var blitt øvet og kanskje berømt og hadde overlevet sin første periode som gladiator, kunne han forlange større summer når han lot seg verve på nytt. Og var han virkelig en stjerne, kunne han få ganske mye. Marcus Aurelius ble nødt til å utarbeide prislister for gladiatorer med maksimumsbeløp. Det gjaldt både vervepremier og de summene en gladiator mottok når han seiret. Han fikk en femtedel av premiesummen om han var slave, en fjerdedel om han var en fri mann. Resten gikk til hans ”familie”.

Gladiatorene var inndelt i grupper som fikk betegnelsen ”familie” (*familia gladiatoria*) med en lanista som sjef. Lanistaen tok seg av det praktiske og fungerte også som PR-mann. Det var han som forhandlet med givne av munera, og en dyktig lanista kunne drive prisene betraktelig opp. Det var også klasseforskjeller gladiatorene imellom. Ikke bare dyktighet,

men også skjønnhet spilte en rolle, og en gladiator som var *melior et formosus* fikk bedre betalt enn ”dusinvaregladiatorer” som hverken var spesielt vakre eller veltrente. *Gregarii* kalte man sistnevnte. Forat ikke lanistaen skulle tilby editor muneris bare dyre elite-gladiatorer, ble det bestemt at en viss andel alltid skulle bestå av de billigere gregarii.

Lanistaen måtte nok være noe av en talentspeider når det gjaldt å plukke ut passende rekrutter, hva enten disse var krigsfanger, straffedømte forbrytere eller slaver som eierne gjerne ville bli kvitt. Slike folk ble opptatt i gladiatorfamilien uten videre, mens frie menn måtte avlegge en erklæring hos en folketribun først. Skulle de være så fornemme at de tilhørte ridderstanden, mistet de alle sine rettigheter og ble *infames*. Gladiatorene tilhørte nemlig samfunnets berme, og en fri mann som ble gladiator, solgte bokstavelig talt kroppen sin og pådro seg – i hvert fall i teorien – sine medmenneskers forakt.

Tross gladiatorenes lave omdømme var det altså menn av tildels høy byrd som valgte å opptre i arenaen. Keiser Commodus, Marcus Aurelius’ sønn, som regjerte fra 180 til 193 e.Kr., er det mest kjente eksempel. Mange fant det ubegripelig at ”filosofen på keisertronen” kunne få en slik sønn, og som ofte i mannsdominerte samfunn falt skylden på moren, i dette tilfelle Faustina den Yngre. I det senantikke verket *Scriptores Historiae Augustae* (i det følgende forkortet til *SHA*) fortelles det at Faustina så en gruppe gladiatorer som passerte, og ble så forelsket i en

av dem at hun bokstavelig talt ble syk av kjærlighet. Stjernetydere som hennes mann tilkalte, sa at Faustina for å bli frisk måtte bade i gladiatorens blod. Som sagt, så gjort. Han ble drept forat Faustina skulle få sitt bad, og etterpå gikk hun til sengs med sin mann. Slik ble Commodus unnfanget, og naturligvis måtte han ende som gladiator. Lenger ute i samme kapittel gis det en mer rasjonell forklaring, idet det hevdes at Faustina fikk Commodus med en gladiator som hun hadde et forhold til (*SHA, Marcus Antoninus*, XIX). Ingen av disse sladrehistoriene har rot i virkeligheten. Tvert om tyder alt på at Marcus Aurelius hadde den største respekt for sin hustru.

Portrettene av Commodus og Marcus Aurelius viser stor fysiognomisk likhet, så sistnevnte var nok sin sønns biologiske far. I biografien om Marcus Aurelius fortelles det førøvrig at også han var opptatt av idrett og jakt i sin ungdom, men så fikk hans interesse for filosofi overhånd (*SHA, Marcus Antoninus*, IV,9-10). Slike interesser hadde ikke Commodus, han foretrakk fysisk fostring. I likhet med andre romere av høy byrd ble han trent i våpenbruk og jakt. Disse beskjeftigelsene var viktige for å utvikle *virtus*, mannsmotet, en av de fornemste dyder en romer kunne ha. Det kjedelige var bare at Commodus valgte å vise sin *virtus* for et publikum. Han opptrådte både som gladiator og *venator* (dyrekjemper), enda disse stod enda lavere i folks omdømme enn gladiatorene.

Når Commodus gjorde dette, var det antagelig for å imitere Hercules,

som var kjent for å drepe både ville dyr og illgjerningsmenn. Han lot seg fremstille i Hercules' skikkelse; det mest kjente eksempel er en marmorbyste i Konservatorpalasset i Roma hvor keiseren har løveskinn, klubbe og Hesperidenes gullepler. Bysten bæres av to amazoner (bare én er bevart), en henspilling på Hercules som amazonebetvinger. "Amazonicus" var også et av Commodus' tilnavn. Når han kjempet mot ville dyr eller gladiatorer, pleide han i pausene å drikke av et beget utformet som en Hercules-klubbe (*Dio Cassius* LXXIII,18,2). En mer bisarr form for Hercules-imitasjon nevnes både av Dio Cassius (LXXII,20,3) og i *SHA (Commodus Antoninus*, IX,6): Commodus utstafferte krøplinger som hadde deformerte ben med bandasjer som skulle ligne slangeføtter (Dio Cassius hevder endog at de fikk slangefigurer festet på bena). Disse "gigantene" ble deretter skutt med pil og bue av Commodus iført Hercules-kostyme.

Vanligvis nøyde Commodus seg med å kjempe som vanlig gladiator eller venator, og det er vel overflødig å si at han alltid vant. Det ble sagt at han hadde vunnet tusen seirer som gladiator. Han hadde gjort det til spesialitet å drepe en type gladiator som kaltes *retiarius*, og selv kjempet han som *secutor*, dennes tradisjonelle motstander (se Fig. 6).

På basen til den 35 meter høye statuen som stod ved Colosseum (amfiteatret fikk sitt navn etter kolossen, ikke omvendt) skal Commodus i tillegg til sine øvrige titler ha omtalt seg selv som "secutor av før-

ste rang" (*primus palus*). Selve statuen var opprinnelig laget for Nero, som ville la seg fremstille i solgudens skikkelse. Etter hans død fikk den et nytt ansikt uten portrett-trekk, men Commodus gjorde den om til en avbildning av seg selv med Hercules-attributter. Det var for så vidt passende at en statue av Nero skulle få Commodus' trekk, for de to keiserne var nokså like i sin trang til å være publikumsyndlinger. Ingen andre keisere gikk til slike ytterligheter, men flere ble sagt å ha studert gladiatorernes våpenbruk. Det gjaldt f.eks. Hadrian (*SHA, Hadrian, XIV*) og Caligula (*Suetonius, Caligula, 54*). Sistnevnte kjempet som såkalt traker (se Fig. 5), men det var tydeligvis for et privat publikum.

Mange menn følte nok en viss spenning ved å omgås gladiatører og lære deres våpenbruk, for gladiatorerne var "ekte mannfolk". De tiltrakk selvsagt kvinner også. Som nevnt fant man i gladiatorkasernen i Pompeii liket av

en kvinne med kostbare smykker midt blant atten mannlige lik, og det har vært spekulert på om hun var en av disse kvinnene som var forelsket i en gladiator og sprang til sin elskede i farens stund. Juvenal forteller om Eppia, en velstående kvinne av høy byrd som har forlatt sin familie for å følge Sergiolus, en omreisende gladiator (*Satire VI, 82-113*). Faustina den yngre har vi alt hørt om. Hennes historie er utvilsomt oppspinn, men det faktum at den i det hele tatt ble fortalt, viser at gladiatorerne fikk kvinnehjertene til å banke, særlig når de paraderte i sine fineste rustninger. Også når de kjempet, hadde de iøynefallende rustninger og våpen som adskilte dem fra vanlige soldater. Blant forskere er det en egen spesialitet å finne ut hvordan de forskjellige typene så ut.

Gladiatoren på Fig. 1 blir vanligvis identifisert som *hoplomachus*. Han bærer hjelm, benskinner og et stort, tungt skjold som på gresk kal-

Fig. 3) *Hoplomachus* foran en *palus*.

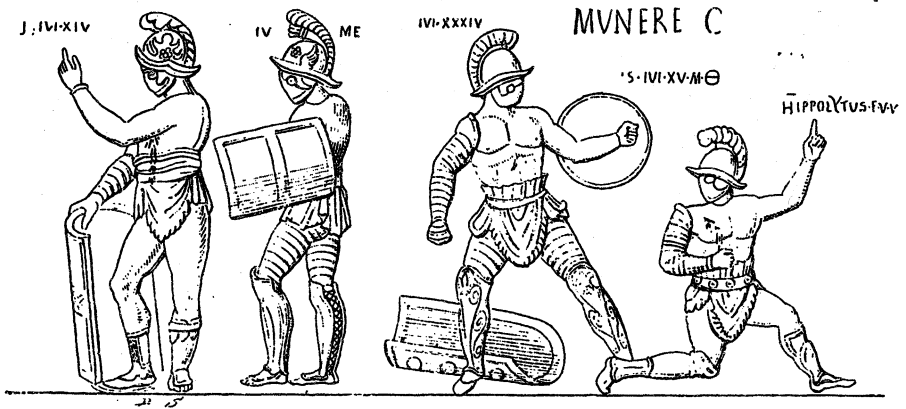

Fig. 4) Relieff fra Scaurus' gravmæle i Pompeii. Gladiatoren ytterst t.h. er muligens en sannitt.

les *hoplon*. Det har gitt navn både til den greske fotsoldat (*hoplit*) og en type gladiator. Sistnevnte pleide å ha et firkantet skjold i motsetning til hopliten, hvis skjold var rundt.

Fig. 3 viser en annen hoplomachus. Både på Fig. 1 og Fig. 3 står gladiatoren foran en påle. Det viser at han ikke er avbildet i arenaen, men på treningsbanen, for pålen er den såkalte *palus* som gladiatorene rettet sine slag mot. Som nevnt omtalte Commodus seg som en *primus palus*, noe som har fått forskere til å mene at ordet på hans tid også betegnet noe slikt som "rang" eller "kvalitet". Opprinnelig er *palus* rett og slett en mannshøy påle, og for de ferske gladiatorene var den lenge deres eneste sparringpartner. Først når de hadde fått en viss trening, fikk de prøve seg på levende motstandere.

På Fig. 3 ender *palus* i et ovalt ledd øverst. Antagelig representerer det

motstanderens hode. Man måtte lære seg å unngå hodet, for det var forbudt for gladiatorer å såre sin motpart der. Selv et relativt lite sår i hodet kunne sette motstanderen ut av spill, og dermed ble tilskuerne snytt for en god kamp. Det var om å gjøre at kampen ikke skulle bli for kort. Derfor pleide man å sette inn gladiatorpar hvor partene var noenlunde jevnbyrdige for at ikke en øvet mann skulle ekspedere en nykommer på øyeblikket – ja, en dyktig gladiator forlangte bent frem å få en jevnbyrdig motstander.

Gladiatorenes mest sårbare deler var godt beskyttet med arm- og ben-skiner. Det de imidlertid manglet i motsetning til soldater, var brystpanser. Nesten alle gladiatorer kjempet med bar overkropp og underkroppen dekket av et lendeklede. Vi ser imidlertid noen som er iført kort kjortel, *tunica*. Om disse *tunicati* var en egen

kategori eller om de var vanlige gladiatorer iført tunica, er omstridt. Tunicati pleide i hvert fall å kjempe mot menn med samme bevæpning hvis vi skal tro billedfremstillingene, mens det ellers var noe av raffinementet ved gladiatorkamper at de kjempende parene hadde forskjellig utrustning.

Hoplomachus' tradisjonelle motstander var *trakeren*. Som sagt ovenfor omtales denne type gladiator for første gang under Sulla (død 78 f.Kr.).

Spartacus var etter sigende traker. Dette behøver ikke å bety at han kom fra Trakia; han kan simpelthen ha tilhørt kategorien traker. Den var på hans tid ny og kom til å utkonkurrere den eldste gladiatortypen, *sammitten*. Denne typen forsvant alt under Augustus, og billedfremstillingene av sannitter er derfor få og usikre. Kanskje viser gladiatoren til høyre på Fig. 4 en sannitt. Trakeren, derimot, beholdt sin popularitet (Fig. 5). Han lignet mye på en hoplomachus, men hadde

Fig. 5) To gladiatorer. Deres krumme sverd tyder på at de er trakere.

Fig. 6) Retiarius (t.v.) og secutor (t.h.) i kamp.

et mindre skjold som ofte var rundt og krumtabel i stedet for et rett sverd.

Den gladiatorstype som er lettest å identifisere, er *retiarius* (Fig. 6). Han har navn etter sitt nett (*rete*) som han kaster over motstanderen. Hvis han klarte å vikle denne inn i nettet, spidde han ham med en lang trefork, og hvis både nettet og treforken feilet, hadde han som siste utvei en dolk som han kunne stikke sin motstander med i nærkamp. Fordi en retiarius hadde tre angrepsvåpen, var han praktisk talt uten forsvar bortsett fra en armskinne som endte i en slags oppstående kam øverst. Den beskyttet venstre arm og skulder, men sær-

lig effektiv var den neppe. Retiarii var derfor avhengige av å være raske. De ilte over arenaen, trakk seg hele tiden tilbake fra sin motstander og forsøkte samtidig å overrumple ham ved å kaste nettet over ham.

Retiarii pleide å kjempe mot en type motstander som kaltes *secutor* (Fig. 6). Mens retiarius trakk seg tilbake, forfulgte secutor ham (navnet betyr "forfølger"). Secutor er karakterisert ved sin runde hjelm som nesten minner om en motorsykelhjelme fordi den er helt glatt; dette forat retiarius' nett ikke skal få noe å henge seg fast i. En secutor hadde et kort sverd som angrepsvåpen og var

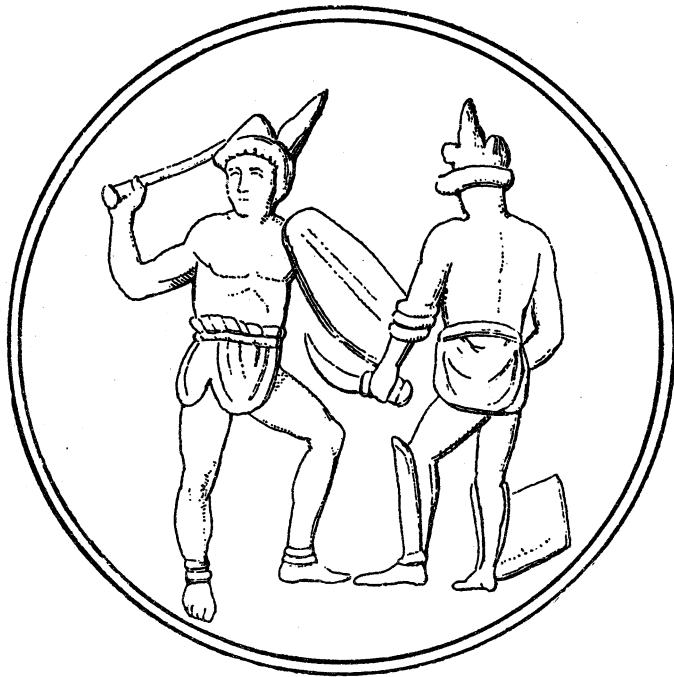

Fig. 7) To gladiatorer. Den høyre synes å være en traker på grunn av sitt krumme sverd, mens den venstre er blitt tolket som en myrmillo.

meget godt beskyttet. Han bar arm-skinne på høyre arm mens venstre side var dekket av et skjold ned til kneet. Venstre legg var innkapslet i noe som ligner bandasjer eller tykk filt og fikk eieren til å se ut som om han hadde elefantsyke. Man skulle tro at dette innpakkede benet ville hindre bevegelsene, og det var kanskje også meningen at secutor skulle være litt treg i forhold til sin raskere, men mer sårbare motstander.

Murmillo eller *myrmillo* var en populær type gladiator som det er vanskelig å identifisere med sikkerhet (Fig. 7). Man har ment at han fikk sitt navn etter en fisk, og hadde en

fiskefigur enten på hjelmen eller på brystet. I så fall er det sannsynlig at han opprinnelig kjempet mot en *retarius*. Ingen billedfremstillinger viser imidlertid gladiatorer med fiskefigurer. På en gravstele over en *murmillo* er det avbildet en gladiator som hverken har arm- eller benskinner, hans eneste forsvarsvåpen er hjelm og et avlangt skjold. Muligens lå hans dyktighet i evnen til å manøvrere skjoldet. Ammianus Marcellinus skriver i hvert fall om noen persiske soldater som dekket seg lik *myrmillones* (XVI,12, 49; XXIII,6,83;). Han skrev riktignok på en tid hvor gladiatorkamper var blitt en sjeldenhet, så det er mulig

at han brukte et eldre uttrykk og ikke baserte seg på noe han selv har sett.

Også blant gladiatorene fantes det moter: nye typer våpen ble introdusert mens andre forsvant. En kjent gladiatormosaikk fra Zliten i Libya, daterbar til 3. årh. e.Kr., viser våpen som var vanlige i 1. årh. Det fikk mosaikkens offentliggjører til å hevde at man i provinsene lå langt etter når det gjaldt utvikling av gladiatorvåpen; men det er vel så sannsynlig at mosaikk-kunstneren i Zliten brukte eldre fremstillinger som modeller. Det fantes mange omreisende grupper av gladiatorer, og disse brakte sikkert med seg nyheter fra de store sentra.

De aller mest eksotiske og eksklusive gladiatorer kom neppe noen gang til provinsene. Det var f.eks. *andabati*, som kjempet til hest, *essedarii*, som kjempet på stridsvogn, og *sagittarii*, som var utrustet med pil og bue. Disse gladiatorene hadde alltid motstandere av samme type som de selv. Særlig stridsvognkampene må ha sett imponerende ut. Suetonius forteller om en *essedarius* som etter en vellykket kamp frigav en av sine slaver i arenaen under mengdens jubel. Caligula, som var blant tilskuerne, ble så rasende over folkets begeistring at han forlot amfiteatret så fort at han snublet i togaen og rullet nedover trappene. Vel nede beklaget han seg over at folk var mer opptatt av gladiatorer enn av keisere (Suetonius, *Caligula*, 35). Det er verd å merke seg at Caligula, som ellers var rede til å straffe enhver som pådro seg hans vrede, ikke våget å gjøre noe med den seierrike *essedarius*: han fryktet mengdens raseri.

Det finnes en hel del gladiator typer som bare er navn for oss uten at vi vet hvordan de så ut. Som en kuriositet kan nevnes at det også fantes kvinnelige gladiatorer. Et relieff fra Halikarnassos i Lilleasia, nå i British Museum, viser to slike. Deres navn: Amazonia og Achillia, er åpenbart "kunstnernavn". De kjemper med skjold og sverd, men mangler hjelm, noe som kan tyde på at kampen i deres tilfelle ikke hadde dødelig utgang, men var mer harmløs enn de kampene som ble utkjempet av de mannlige gladiatorene.

Disse måtte lære å se døden i øynene, og ikke bare det, ideelt sett skulle de også overkomme sitt instinkt for å trekke seg tilbake når de så kniven eller sverdet nærme seg strupen deres. Om nødvendig skulle de selv være med på å føre det dødelige støtet. Et lite knivskrift av ben funnet i Sveits viser en slik scene. Det har to utskårne gladiatorer som dekor. Den tapende part, en *retiarius*, støtter hånden til seierherren, en *secutor*, mens denne retter sverdet mot strupen hans. Cicero var blant de romerske forfattere som berømmet gladiatorenes evne til å dø med verdighet (*Tusculanae disputationes* II,17).

Å få strupen skåret over var den vanligste avlivingsmetode i arenaen hvis taperen da ikke ble truffet av et dødelig støt under kampen. Hvis dette ikke skjedde, pleide man å kjempe til den ene gladiatoren måtte gi opp på grunn av blodtap, utmattelse eller begge deler. Da satte han seg eller knelte ned på bakken og rakte venstre hånd eller en finger i været som et tegn på at han overgav seg (Fig. 4).

Fra da av hadde han ikke rett til å ta i sine våpen mer.

Selv om man tapte, behøvde det ikke å bety at man nødvendigvis døde. En gladiator som hadde kjempet tappert og kanskje bare vært uheldig, kunne oppnå publikums nåde. Offisielt var det *editor muneris* som bestemte over gladiatorens liv og død, men som regel lyttet han til folkets dom. Tradisjonelt vendte man tommelen opp for benådning og ned for døden, men tilskuerne pleide også å skrike ut sin mening. ”*Jugula!*” (strupe) betød at gladiatorens dager var talte. Det var antagelig mer effektivt å rope enn å bevege fingrene, for i amfiteatre av Colosseums størrelse kan man bare ha sett tommelfingrene på de aller nærmeste.

Ofte var det uenighet om en gladiator skulle dø eller ei, og det kunne oppstå diskusjoner blant publikum. Mens disse foregikk, burde den tapende gladiator forholde seg rolig og tilsynelatende upåvirket. For Cicero og andre romerske forfattere som Plinius den yngre lå det verdifulle i gladiatorkampene i at også slaver og forbrytere kunne lære seg å møte døden med stoisk ro, og synet av dette hadde en oppdragende virkning på publikum. Den døende gladiator hadde neppe slike filosofiske betraktninger; for ham var det viktig ikke å tape ansikt så han unngikk å føre skam over sin ”familie”. Det var et sterkt gruppesamhold gladiatorene imellom. Hvis en fallen gladiator ikke hadde ektefelle eller andre som kunne begrave ham, sørget hans kamerater for å dekke utgiftene.

Nå var det ikke alle kamper som endte med seier eller nederlag. Siden

gladiatorene stort sett kjempet mot hverandre i jevnbyrdige par, skjedde det rett som det var at ingen av dem fikk inn et avgjørende støt, og kampen ble uavgjort.

Fig. 6 viser en *secutor* og en *retarius* som er *stantes missi*, d.v.s. at kampen mellom dem er uavgjort. De to blir skilt av kampdommere i forgrunnen, og i bakgrunnen sees de igjen, antagelig etter å ha fått sine priser. Om det var satt av en spesiell premiesum for uavgjort kamp eller om summen ble delt i to, vet man meg bekjent ikke. De to små guttene som også er med i fremstillingen, er antagelig slaver som bærer plakater med gladiatorens navn. Slike plakater med navn eller illustrasjoner var vanlige i sammenheng med forskjellige opptog og prosesjoner i den romerske verden. I forbindelse med gladiatorer kan man tenke seg at de ble båret i den innledende paraden, men det er lite trolig at noen bar rundt på dem under selve kampene. Kunstneren har kanskje inkludert dem bare for å fylle ut bildet.

Det var selvfølgelig en del gladiatorer som før kampene avtalte seg imellom at de skulle spare hverandre, men publikum merket ofte på deres halvhjertede utfall at her var det noe som ikke stemte. Dette vakte ofte slik misnøye at den svakeste gladiatoren ble drept uansett, for blod ville man ha. Suetonius forteller om gladiatorkamper som Nero gav i et amfiteater av tre som var blitt reist for anledningen på Campus Martius (*Nero*, 12). Ingen ble drept under disse kampene, ikke engang forbrytere. Siden episoden fortelles i en sammenheng som ellers

ikke er flatterende for Nero, virker det ikke som Suetonius var imponert over keiserens *clementia*. Tvert om ser det ut til at han syntes Nero var en slappfisk siden han ikke lot noen drepe, eller kanskje han mente at keiseren var gjerrig. En *editor* som ikke lot nok gladiatører drepe, ble ofte bekyldt for smålighet. Man måtte nemlig betale en ekstra sum som kompensasjon for hver gladiator som ble drept. Neros farfar fikk neppe slike beskyldninger rettet mot seg. En gang han var *editor*, lot han samtlige gladiatører drepe enten de hadde vunnet eller tapt. Publikum fant imidlertid en slik behandling av gladiatorene usportslig.

Keisere som Caligula, Claudius og Domitian var ikke sene om å få gladiatører drept – de bestemte seg gjerne før publikum hadde uttrykt sin mening. Claudius likte å se *retiarii* dø, Domitian trakere. En gang kom en tilskuer med en bemerkning som antydte at Domitian behandlet trakerne urettferdig. Keiseren ble så sint at han sørget for at den løsmunnete mannen straks ble kastet ut i arenaen, hvor han ble revet i stykker av ville hunder (Suetonius, *Domitian*, 10).

Det var altså ikke spøk å delta i romerske *munera* og *ludi* som publikum heller. Vi kjenner flere eksempler på tilskuere som uten varsel ble kommandert ut i arenaen av en tyrannisk keiser, slik som Asius Proculus, som ble gjenstand for Caligulas misunnelse (Suetonius, *Caligula*, 35). Det var også i forbindelse med en offentlig forestilling at samme keiser ropte de berømte ord om at han ønsket at romerne bare hadde én hals

som han kunne hugge over (Suetonius, *Caligula*, 30). Theodosius den store (379-395) satte Caligulas ord om i handling da han lot 7000 tilskuere massakrere i forbindelse med en forestilling i Thessaloniki. Det var riktignok under et hesteveddeløp, for gladiatorkamper var på Theodosius' tid gått av moten. I det vestromerske riket ble de definitivt forbudt av keiser Honorius, Theodosius' sønn, i 404.

Man har i den forbindelse talt om kristendommens formildende innflytelse (skjønt Theodosius synes ikke å være blitt påvirket i så måte), og det er et faktum at kirkefedrene gikk hardt ut mot gladiatorkampene. Alt i 326 publiserte Konstantin den store et edikt som forbød at forbrytere skulle straffes med å gjøres til gladiatører. I stedet skulle de dømmes til tjeneste i minene, hvilket som tidligere antydde øyensynlig ble sett på som en like streng straff. Hvorfor utstedte Konstantin dette ediktet? Var han påvirket av Kirkens menn, eller ønsket han at flere skulle arbeide i miner og gruver? Man kan være fristet til å tro at den siste formodningen er den riktige. Forbrytere spilte en ikke uvesentlig rolle som offentlig arbeidskraft i den romerske verden ettersom tvangsarbeid var den vanligste form for straff når man ikke ble dømt til døden. I senantikken sank folketallet, særlig i den vestlige delen av romerriket, og det er rimelig å tro at antallet forbrytere sank proporsjonalt. Da kan det ha vært vanskelig å finne nok dømt til å fylle både miner og amfiteatre, og Konstantin kan ha vært nødt til å gå inn for det mest matnyt-

tige alternativet og velge bort gladiatorene, som var en luksus.

Det er slett ikke sikkert at folk ble glade for at de ikke lenger kunne bli straffet med å kjempe i arenaen, for arbeid i minene ble regnet for å være tyngre. Gladiatorer slapp unna etter et visst antall kamper – vi vet ikke hvor mange – og fikk et tresverd (*rudis*) som tegn på sin nye stilling. En fri mann kunne da la seg verve om igjen mens en fange måtte arbeide i gladiatorkasernen til hans straffeperiode var over. Han behøvde imidlertid ikke å kjempe mer etterat han hadde mottatt tresverdet. Det samme var tilfellet med slaver.

Om en gladiatorslave hadde kjempet ekstra tappert, kunne hans eier presses til å frigi ham hvis det ble et folkekrav, men ifølge loven hadde eieren selv den endelige beslutningsmyndighet over slaven. Bare keiseren kunne frigi en annens slave, og det hendte at tilskuernes krav om frigivelse ble så sterkt at herskeren måtte gi etter. Ved en slik anledning protesterte Hadrian at han ikke kunne bestemme over en annen manns eiendom, men folkeviljen var ubønnhørlig, og det endte med at slaven ble frigitt. Marcus Aurelius fikk gjennom en lov som forbød slike frigivelser. Fra da av ble det bare eierne som kunne sette sine gladiatorslaver fri. De ville selvsagt få så mye ut av dem som mulig. Når de ble for gamle til å kjempe eller fikk sitt tresverd, ble de ofte satt til å lære opp ferske rekrutter i våpenbruk. Også tidligere gladiatorer som var frie menn, lot seg hyre til slikt arbeid (det var ofte det eneste de kunne), naturligvis mot betaling.

Frie menn var imidlertid ikke nok til å holde gladiatorvesenet gående da det ikke lenger kom forsyninger av forbrytere. Krigsfanger ble det også etterhvert smått med ettersom romerne ikke lenger var på offensiven overfor barbarene, men snarere på defensiven. Vanskelighetene begynte alt i det 3. århundre, selv om man fremdeles hører om spektakulære munera. Philippus Arabs feiret Romas tusen års jubileum i år 248 med tusen par gladiatorer. Så sent som i 273 deltok åtte hundre gladiatorpar i keiser Aurelians triumftog. Men dette synes å ha vært unntak snarere enn regelen.

Også billedkunsten avspeiler en minkende interesse for gladiatorer. Den siste større kunstneriske utsmykning hvor de figurerer, er en opprinnelig tredve meter lang mosaikk som ble funnet i en romersk villa nær Tusculum. Den stammer etter stilen å dømme fra det sene 3. eller det tidlige 4. årh. e.Kr. Mosaikken, som nå er i Villa Borghese i Roma, er satt sammen av mange fragmenter. Derfor ser endel av figurene nokså eiendommelige ut. Både gladiatorkamper og venationes er fremstilt.

I mosaikkene fra Piazza Armerina-villaen på Sicilia, som kanskje er tyve år yngre enn de fra Tusculum, er det hentydninger bare til venationes. Ikke en eneste gladiator er av bildet. Derimot finner vi profesjonelle idrettsmenn. De var fremstilt i villaens termeanlegg og er svært dårlig bevart; derfor er de sjelden omtalt i litteraturen om Piazza Armerina. Det samme mønster finner vi i Nord-Afrika. Også der blir gladia-

torfremstillinger erstattet av bilder av profesjonelle atleter. Det ser ut til at disse overtok etter gladiatorerne som underholdningsverdenens sterke menn.

Venationes forsvinner i motsetning til gladiatorkampene ikke. De holdt seg i hvert fall til inn i det 6. årh. e.Kr. Siste gang vi hører om en forestilling i Colosseum, er i 523, og da var det venationes som ble gitt. De var også populære i samtidens Konstantinopel, skal vi dømme etter fremstillinger på de såkalte konsulardiptyker. Disse, som var utskårne elfenbenstavler laget og distribuert i forbindelse med at årets nye konsuler ble insatt i sitt embete, viser ofte venationes. De var åpenbart blant de forestillinger konsulene måtte bekoste når de tiltrådte.

Dyrekamper har funnet sted helt inn i vår tid og eksisterer stadig, selv om de i mange land er forbudt ved

lov. De har imidlertid degenerert sterkt. Mens romere på f.eks. Trajans tid kunne sitte i amfiteatret og vedde om hvorvidt tigeren ville drepe løven eller omvendt, veddet dronning Victorias engelske undersåtter på 1800-tallet om hvilken terrier som kunne drepe flest rotter innenfor et visst tidsrom. Bare i Spania har man venationes i stor stil fremdeles i form av tyrefektninger. For den som orker å se på slikt, kan disse gi en idé om de følelser som fylte det romerske publikum når munera ble gitt. Gladiatorerne er imidlertid borte – eller er de det? At folk liker å se sine medmennesker dø, blir vi stadig minnet om i land hvor man har offentlige henrettelser, som trekker store tilskuerskarer. I motsetning til gladiatorerne har de dømte ingen mulighet til å forsvare seg, men må gå i døden som de fangene Seneca i sin tid så: en praksis som han kalte *mera homicidia*.

Siri Sande

Shakespeare og Roma

På Norsk Klassisk Forbunds *Cena Britannica* som ble arrangert som en opptakt til ekskursjonen "Roman Britain", holdt Peter Bilton dette foredraget, som vi trykker i sin helhet og i foredrags form – til glede for alle dem som ikke hadde anledning til å delta på middagen.

Venner, romere, landsmenn, lån meg øre!

Vi skal fire hundre år tilbake i tiden, til en dikter og dramatiker som utfoldet sin skaperkraft i årene rundt 1600. Det vi skal se på, er hvilken interesse antikkens Roma hadde for ham, da han skuet tilbake over et fire ganger så stort tidsrom, og hvordan den interessen kom til uttrykk. Noen av dere skal besøke arkeologiske funnsteder i England. Jeg har latt meg inspirere av det til å velge arkeologisk utgravning som det bærende bilde for foredraget. Vi skal grave oss ned gjennom flere lag, billedlig talt, men det blir bare anledning til å vise noen eksempler på hva som kan finnes, først på overflaten og deretter dypere begravet.

Først må vi orientere oss og få et overblikk over terrenget. Vi husker at dette dreier seg om renessansens høydepunkt i England. Grunnen til at renessansen heter det den gjør, er jo at den forsto seg selv, og er blitt

forstått siden, som en gjenfødelse av den klassiske oldtids kultur og sivilisasjon. En annen fellesnevner, først og fremst for den historiske, filologiske og litterære forskning som utfoldet seg som fødselshjelper, eller gjenfødelseshjelper, er ordet humanisme. I det kan man se en betoning av at det var mennesker som skapte antikkens kultur, stat og sivilisasjon, og at det var menneskers verk som ble studert. Kanskje lå det i det moderne menneskets makt å skape noe tilsvarende. I det England som under Elisabets far brøt med Romerkirken, kan det også ha vært et poeng at antikkens Roma hadde maktet det *det* gjorde uten å bøye kne for noen geistlig myndighet.

Det skjer en bemerkelsesverdig tidsforskyvning fra renessansens begynnelse i Italia, gjennom dens spredning nordover gjennom Frankrike, og endelig til spranget over Kanalen. Det utelukkes ikke at Geoffrey Chaucer, dikteren som regnes som Englands

største *middelalder*-dikter, under en reise til Italia møtte Petrarca – forbildet for *renessansens* poeter, ikke minst for sonnette-dikteren Shakespeare. Mellom Chaucer (født i 1340) og Shakespeare (født i 1564) ligger et tidsrom på over to hundre år. Man kan få inntrykk av at den kulturbølgen vi kaller renessansen, før den for alvor nådde frem til Elisabets England, hadde bygget seg opp til en veritabel flodbølge. Det hadde vel noe med Johann Gutenberg å gjøre (født i 1406). England synes ihvertfall å være blitt oversvømt av oldtidens åndsprodukter, enten på originalspråket, eller oversatt til italiensk eller fransk, eller oversatt til engelsk fra disse primære eller sekundære kildene. Et eksempel som skulle få stor betydning for Shakespeares Roma var Plutarkos, hvis sammenlignende biografier av betydelige grekere og romere ble oversatt til fransk av Jacques Amyot, og fra hans fransk til engelsk av Sir Thomas North. Norths versjon utkom i 1579. Av andre klassiske forfattere hvis arbeider utkom i nye utgaver på engelsk mot slutten av det sekstende århundre kan nevnes Plautus, Seneca, Homer, Virgil, Æsop, Ovid, Tacitus, Terentius, Livius, og Plinius – komedie- og tragedieforfattere, epikere, fabelsamlere, lyrikere, historikere, naturhistorikere: noe for enhver smak.

Når vi skal ta til å undersøke den delen av terrenget som heter Shakespeare, behøver vi i første omgang ikke å grave i det hele tatt: de første funnene ligger i dagen, i titlene til så mange av hans arbeider (særlig om vi beveger oss litt utenom den strengt

romerske rammen). I lyrikken finner vi den erotiske fortellingen *Venus and Adonis* – interessant nok, fordi mytologiens Adonis opprinnelig ble forbundet med Afrodite, som først senere ble identifisert i kultene med Venus. Diktet *The Rape of Lucrece* skildrer en tragisk begivenhet fra romersk historie, beskrevet hos både Livius og Ovid. Blant skuespillene har vi det bloddryppende *Titus Andronicus*, som vi etter sigende snart skal få glede oss over ”in glorious technicolour”. Titus’ datter Lavinia blir skjendet, og for å forhindre henne i å røpe synderne får hun tungen skåret ut og hendene hugget av. Hun klarer allikevel med en kjepp å skrive deres navn i støvet. Titus hevner seg, kort fortalt, ved å servere dem til deres egen mor i en pai. Hun er ikke noe å samle på, hun heller, og er til overmål goter. Oppskriften for måltidet fantes i klassiske kilder. Stykket forteller mere om tidens smak for det makabre i det tragiske enn om Roma. Hevnmotivet var fremtredende hos dramatikerne i den grad at man idag snakker om en egen genre, ”reveng tragedies”.

Titus Andronicus var et tidlig svenestykke; da han skrev *Julius Caesar*, *Antony and Cleopatra*, og *Coriolanus* hadde Shakespeare forlenget tatt mesterbrev. *Coriolanus* er kanskje mindre kjent enn de to andre: helten er den uovervinnelige hærfører som den romerske stat er helt avhengig av for å forsvare seg mot ytre fiender, men også aristokraten i strid med folkets representanter, og helt ute av stand til å imøtekomme kravet om å henvende seg til folket for å bli god-

kjent som senator. Valgkamp er ikke noe for ham. Det kommer til krise og landsforvisning, allianse med Romas fiender, og et nytt svik når han allikevel lar seg overtale – av sin mor – til ikke å legge Roma i grus. Dilemmaene er mange og psykologien interessant. T.S. Eliot kalte *Coriolanus* Shakespeares største stykke. Beethoven komponerte en *Coriolan-*ouverture. I et norsk leksikon er artikkelen om Coriolanus undertegnet J.Schr. Et stykke borte fra Roma finner vi *Timon of Athens* – filantropen som blir desillusjonert misantrop – og *Troilus and Cressida*, kjærlighetshistorien fra Trojanerkrigen som allerede Chaucer hadde skrevet om, men her sett gjennom nokså gjennomført kyniske briller.

La meg til sist nevne det forunderlige sene sammensurium som heter *Cymbeline*, hvor Shakespeare koker sammen urbritisk heltemytologi, dronningheksen fra Snehvit, romerske legioner i England, og en italiensk renessanseskurk, uten snev av bekymring for kronologi. Man lar seg uansett rive med av en spennende skrøne og en sjarmerende heltinne, Imogen. Stykket rubriseres blant de såkalte ”late Romances” – romance her i betydningen et usannsynlig eventyr. Vi får vite at Augustus er keiser i Roma, at kong Cymbelines forfedre hadde kjempet tappert men forgjeves mot Julius Caesar, og at han nu, tilskyndet av sin slemme andre kone, nekter å betale Roma den tidligere avtalte tribut på tre tusen *pund* årlig, slik at det kommer til krig. Men to tidligere kidnappede kongssønner og den landsforviste

helten snur nederlag for britene til seier. Guddommen som viser seg i en visjon, og som alle inkludert den romerske hærføreren skal takke når det blir fred og forsoning, er ingen ringere enn Jupiter. I tekstens løp får vi også en påminnelse om Aeneas. Den romerske ambassadør og hærfører skildres som hederlig og sympatisk. Når vi følger den landsforviste helten til Italia, minner det vi ser og hører der meget mere om det bilde vi danner oss av renessansens Italia. Der rekrutteres unge adelsmenn – prinser og riddere – til styrkene i Gallia som skal sendes over kanalen for å tukte britene. Men oppi alt dette – kjærlighetsintrigen har vi forbigått i taushet – er det kanskje verdt å huske på at romerne foretok flere invasjoner av England, også i og etter keiser Augustus’ tid, og at en konge som hersket over en del av syd-England år 10 etter Kristus het, om ikke Cymbeline, så ihvertfall Cunobelinus. Og at det inntil Konstantins tid faktisk var Jupiter som var den rådende guddom i England. (I parentes bemerket: de mange eder, forbannelser og besvergelses hos Shakespeare som tar panteon forfengelig skyldes sensuren, som fulgte det tredje bud.) By Jove er fremdeles kurant engelsk, ihvertfall hos Bertie Wooster og hans kamerater.

Så langt Shakespeares emnevalg og titler. Den neste type funn vi skal beskjeftige oss med, gjelder latin og den romerske litteratur. Det var en gruppe diktere og litterater i tiden som noen ganger går under fellesnevneren ”the university wits”. Shakespeare var ikke blant dem. Det var egentlig heller ikke hans store sam-

tidige, den litt yngre Ben Jonson (født 1573). Men Ben var meget kry av sine klassiske ferdigheter, og holdt seg meget mere til de vedtatte retningslinjer for skuespill enn Shakespeare noen gang gjorde, unntatt i den tidlige farsen *The Comedy of Errors*, bygget over en lest fra Plautus. Jonson skrev et stort og ekte følt minnedikt til ære for sin avdøde venn, hvor han allikevel ikke kan dy seg for å bemerke:

And though thou hadst small Latin and
less Greek

Underforstått, sammenlignet med meg. Blant Jonson's tallrike stykker kan vi i dagens sammenheng nevne *Sejanus* og *Catiline* – Ibsen var ikke den første. Men hør hvordan Jonson fortsetter:

And though thou hadst small Latin and
less Greek,
From thence to honour thee, I would not
seek
For names; but call forth thundering
Aeschylus,
Euripides, and Sophocles to us,
Paccuvius, Accius, him of Cordova dead,
To life again, to hear thy buskin tread,
And shake a stage; or, when thy socks
were on,
Leave thee alone, for the comparison
Of all that insolent Greece or haughty
Rome
Sent forth, or since did from their ashes
come.

”Buskins” og ”socks” var det vedtatte fottøy – kanskje billedlig talt vel så meget som i skuespillergardero- ben – for henholdsvis tragedie og komedie, det opphøyde og det lavere. Litt lenger nede i diktet kommer følgende:

The merry Greek, tart Aristophanes,
Neat Terence, witty Plautus, now not
please,
But antiquated and deserted lie
As they were not of nature's family.

Hvilket Shakespeare underforstått så ubetinget var.

Man skal ikke anta, fordi om Shakespeare ikke var akademiker, at han ingen latin hadde; Jonson setter høye mål. Avanserte man fra småskolen – bokstavelig talt, ”petty school”, hvor man lærte morsmålet, var neste skritt ”grammar school”, og den grammatikk det gjaldt var den latinske. Før det gikk med ham som med Jon Gynt, var Shakespeares far en velstående og prominent Stratford-borger, og ingen har funnet noen grunn til å tvile på at sønnen gikk på Stratford grammar school. Lesestoffet og eksempelsamlingene var fra de mest kjente romerske forfattere. La oss se på eksempler fra to komedier på hvordan skoleguttens erfaringer avleiret seg. Den mest uttalte språkbevissthet i noen av stykkene finner man i *Love's Labour's Lost*. Et medlem av persongalleriet i hoffet rundt kongen av Navarra er skolemesteren Holofernes. Hans hjerte er stort sett på rette sted, men det brenner for det klassiske, og han er en stor pedant. Noen løsrevne sitater: ”Ah! good old Mantuan”, eller ”Ovidius Naso was the man”, eller ”Priscian a little scratched”. En av hans kjepphester er uttale og ortografi: han protesterer mot den stumme b: i ord som ”doubt” eller ”debt” bør b'en både skrives og uttales, slik som på latin. Ellers ynder Holofernes å imponere sine beundrere med sitt latinsk pregede nyanserte

ordvalg. Nok en skolemester finner vi i waliseren Evans i *The Merry Wives of Windsor*. Han hører William Page i noen latinske bøyninger, i nærvær av Mistress Quickly. Hun har avansert fra bordellmadam i historiestykkene, og fulgt med Falstaff inn i det uventet dydige miljø i en borgerlig komedie, men husker øyensynlig noe fra sitt tidligere fag. Gutten kan sin lekse, til hennes store forargelse:

William: Genitive case?

Evans: Ay.

William: Genitive, horum, harum, horum

Quickly: Vengeance of Jenny's case! fie on her! Never name her, child, if she be a whore.

Om den romerske litteraturs utbredelse finner vi flere vitnesbyrd i *Hamlet*, uten å gå lenger enn til besøket fra skuespillertruppen. Polonius gir dem følgende attest:

The best actors in the world, either for tragedy, comedy, history, pastoral, pastoral-comical, historical-pastoral, tragical-historical, tragical-comical-historical pastoral, scene indivisible, or poem unlimited: Seneca cannot be too heavy, nor Plautus too light.

Med alle disse fine generiske distinksjonene, ler Hamlet ikke bare av Polonius, men også av det klassiske regelverk som ligger under. Hamlet ber skuespillerne straks om en smakebit, en tale han har hørt før og er særlig begeistret for: " 'twas Aeneas' tale to Dido; and thereabout of it especially, where he speaks of Priam's slaughter." Like før stykket skal fremføres for hoffet, minner Hamlet Polonius om hans tidligere meritter som studentskuespiller, og Polonius forteller: "I did enact Julius Caesar: I was

killed i' the Capitol; Brutus killed me." Shakespeare tok aldri med noe overflødig: den ene påminnelsen gjelder et fadermord og den andre drapet på en muligens vordende konge.

Dermed er vi kommet videre til et lag som kanskje ikke ligger like åpenbart i dagen som titler og emner og reminisenser fra skolelatin, men som byr på desto flere funn. Antikkens litterære kultur er nemlig allestedsnærværende som referanseramme, i alle slags kontekster. Vi må igjen nøye oss med noen korte illustrasjoner, først fra et par av historiestykkene. I *Richard III* har hertugen av Gloucester fått arveprinsen i sin makt, og forteller ham at

Gloucester:

Your highness shall repose you at the Tower: ...

Prince:

I do not like the Tower, of any place: Did Julius Caesar build that place, my lord?

Buckingham:

He did, my gracious lord, begin that place, Which, since, succeeding ages have re-edified.

Prince:

Is it upon record, or else reported Successively from age to age, he built it? Buckingham:

Upon record, my gracious lord.

...

Prince:

That Julius Caesar was a famous man; With what his valour did enrich his wit, His wit set down to make his valour live: Death makes no conquest of this conqueror,

For now he lives in fame, if not in life.

Sidebemerkninger fra Gloucester – den kommende Richard III – gjør det tydelig at han skal forhindre sin unge

nevø i dennes ønske om å bli like navngjeten som romeren. Prinsen har all grunn til å mislike the Tower.

Fra denne truende atmosfæren kan vi bevege oss til det helhjertet patriotiske og ofte komiske i *Henry V*, stykket som feirer heltekongen som blant annet gjenerobrer Englands påståtte territorier i Frankrike. Et tegn på hans mesterskap er de fire kapteinene, lett gjenkjennelige skisser, både i deres dialekter og talemåter og i deres personligheter, av den erketypiske engelskmannen, skotten, ireren og valiseren, alle like lojale og like ivrige etter å tjene kongen. Fluellen – Shakespeare transkriberer valiserens dobbelt ll – Llewellyn – med f – er en hund etter oldtidens krigføring, og har forlest seg på manualer og håndbøker om hvordan for eksempel en beleiring bør foregå. (Det gikk mange slike i trykken i renessansen.) I nattens mørke før slaget ved Agincourt treffer han sin engelske kollega Gower:

Captain Fluellen!

So! In the name of Cheshu Christ, speak lower. It is the greatest admiration in the universal world, when the true and auncient prerogatives and laws of the wars is not kept. If you would take the pains but to examine the wars of Pompey the Great, you shall find, I warrant you, no tiddle-taddle nor pibble-pabble in Pompey's camp;

I en annen dialog med samme Gower, snakker de om kongen, som er like heltemodig som Mark Antony. For valiseren er det et poeng at Henry ble født i Monmouth, men hovedpoenget er sammenligningen med Aleksander:

I think it is in Macedon where Alexander is born. I tell you, captain, if you look in the maps of the 'orld, I warrant you shall find, in the comparisons between Macedon and Momouth, that the situations, look you, is both alike. There is a river in Macedon, and there is also moreover a river in Monmouth: it is called Wye at Monmouth; but it is out of my prains what is the name of the other river; but 'tis all one, 'tis alike as my fingers is to my fingers, and there is salmons in both.

Nå var riktignok Alexander the Pig, som Fluellen kaller ham, ikke Romer – jeg får prøve å favne mindre vidt. Vi beveger oss raskt til noen komedier, og noterer i forbifarten at Portia i *The Merchant of Venice* sammenlignes med sin navnesøster i Roma, konen til Brutus, og at Rosalind i *As You Like It* minnes det hun kaller Julius Caesar's "*thrasonical boast of I came, saw and overcame*".

Det kan være grunn til å mistenke forretningsmannen Shakespeare, akisjonær i den skuespillertruppen han forsynte, for å putte inn små påminnelser om sine egne ferske stykker. Beveger vi oss over i det tragiske kan vi huske Hamlets trofaste venn Horatio, som ved stykkets utgang er innstilt på å legge sitt eget lik til alle de andre, og prøver å fravriste Hamlet giftbegeret med ordene: "I am more an antique Roman than a Dane". Til slutt tilbake til *Cymbeline* et øyeblikk: skurken Iachimo prøver å bevise at det har lykket ham å forføre heltinnen Imogen, blant annet ved å skildre hennes soverom, som inneholder en billedvev hvor Cleopatra og hennes romer er motivet, og en kamininnfatning hvor treskjæreren har gjenskapet den badende Diana. Boken Imogen

leste i da hun sovnet var historien om Tereus og Philomel.

Når jeg nu mot slutten skal til med hakke og spade for alvor, står jeg overfor det problem at jeg nærmer meg områder som dere er mer fortrolige med enn jeg er. La gå.

Det sies med rette at Shakespeare stjal sine handlinger overalt, og vi har allerede notert oss at det på hans tid var vanlig å ty til klassiske kilder. (La meg apropos det tilføye at han skrev for en offentlig scene og et folkelig publikum: oldtidens referanseramme kan *ikke* ha vært det Hamlet et sted betegner "caviare for the general", dvs. over hodet på den gemene hop.) Men disse generaliseringer gir ikke tilfredsstillende svar på spørsmål som hvorfor disse stykkene, disse personene, disse skjebnene, og akkurat denne behandlingen?

Vi kan begynne å antyde et svar ved å minnes at "The Rape of Lucrece" behandler en episode som ifølge sagnet gjorde slutt på et kongedømme og resulterte i innføringen av en republikk. Shakespeare dediserte diktet til sin velynder Jarlen av Southampton, som støttet Essex da han gjorde sin mislykkede revolt mot Elisabet. Videre at klimaks midt i *Julius Caesar* er mordet på en med påståtte keiserlige ambisjoner. At Coriolanus' stolte krigerpersonlighet ikke tillater ham å bøye seg for folket for å sikre seg sete i senatet, hvorpå han blir bannlyst. Og at Antony i *Antony and Cleopatra* taper sin sak og dør fordi han lar seg forlede av lidenskap og egyptisk sensualitet og manglende disiplin til å gi slipp på romerske dyder, såvel krigeriske som politiske og personlige.

Statsformer og styreformer var brennbare emner. Det var bare førti år frem til den borgerkrigen som førte til at monarken ble avsatt og hals-hugget. Sensuren holdt et våkent øye med politisk ytringer, også i dramatisk form. Dette kan ha vært en grunn til at handlinger ble lagt til andre tider og steder.

Men et viktigere poeng var at historien ble sett på som eksemplarisk, som noe å ta lærdom av for ens egen tid. Shakespeares rekke på åtte historiestykker som dekker perioden fra *Richard II* til *Richard III*, viser hvilken katastrofe det er når et land blir splittet i en borgerkrig, slik England ble det i Rosekrigene, og fører frem til en antatt lykkelig utgang når York og Lancaster til slutt forenes, og Tudordynastiet grunnlegges med Henry VII.

Mindre direkte moraliserende, men like fullt opptatt av vanskelige spørsmål om styresett og styringsrett og politikk, var altså stykkene der Shakespeare beskjeftiget seg med Roma. Den senere tidens litteraturkritikk har lært oss – i en bevegelse som går under navnet "the new historicism" – til å se nærmere på dikternes behandling av slike anliggender, i lys av samfunnsforhold og begivenhetene i samtiden. Det er blitt tydeligere hvor politisk bevisste dikterne var – og måtte være. Hvilke budskap de ønsket å formidle, hvilke "vinklinger" de anla, vil det fortsatt stå nok strid om til å beskjeftige mange forskere. Det gjelder kanskje særlig Shakespeare, mangetydighetens mester. Vi vet ikke om han var republikaner, men vi tror han forstod hva ordet betydde, også i antikkens Roma. I to

av stykkene, *Julius Caesar* og *Coriolanus*, har Romas vanlige borgere, folkemengden, en hovedrolle.

Det er mulig vi undervurderer fortidens saga og krønikeforfattere, eller Elisabet-tidens historikere. Det viser seg at ihvertfall de siste slett ikke bare nedtegnet overleveringer og brakte dem videre, men at de absolutt hadde sine kjepphester og sine egne kaker å mele, og valgte sine kilder og materiale og skrev sine beretninger deretter, enten det gjaldt oldtiden eller Englands historie.

En skulle da tro at man ved å klarlegge Shakespeares bruk av kilder – og det er i meget stor utstrekning gjort – ville kunne fastslå i hvilke retninger han søkte løsningene på de problemene han reiser. Når det ikke er så enkelt, skyldes det at han plasserer spørsmålene, ikke først og fremst i de ytre forhold han skildrer, men midt i sjelslivet til mangslungne hovedpersoner, og i spenningene dem imellom. Stykkene griper oss, ikke gjennom deres politiske ligninger og løsninger, men gjennom de personlighetene vi møter. Og ikke minst ved at vi ikke får beholde våre sympatier og antipatier uforstyrret. Caesar er arrogant, Cassius slu og beregnende, og Brutus for egenrådlig og sterk i troen på sin egen ofte sviktende dømmekraft. Men før Caesar går sin skjebne i møte, viser han menneskelige sider som gjør ham mere tiltrekkelige – man håper han vil høre på sannsigeren som prøver å advare ham. Når det etter drapet blir borgerkrig, blir Brutus og Cassius nedkjempet av Caesars ånd like meget som av Antony og Octavius – som allerede i

dette stykket viser at de neppe kommer til å trekke godt sammen siden, så forskjellige som de er. Før både Brutus og Cassius dør, vokser begge i menneskelighet, i den grad at Brutus synes å fortjene Antonys etterord: "This was the noblest Roman of them all; All the conspirators save only he/Did that they did in envy of great Caesar;/He only, in a general honest thought/And common good to all, made one of them./His life was gentle, and the elements/So mix'd in him that Nature might stand up/And say to all the world, 'This was a man!'" Caesar dør, som nevnt, midt i stykkets tredje akt: mange synes stykket like gjerne kunne ha hett "the tragedy of Brutus". Både hans sak og hans storsinn nevnes av Antony – men både sak og menneske går til grunne. Noe av Shakespeares storhet ligger etter min mening nettopp i dette at han forsvarer alle sine personer. Det gjelder også Coriolanus: man ser både gode grunner for hans arroganse overfor massen, og hans sterke sans for egen fortjeneste, samtidig som man ønsker at han kunne vise litt mere menneskelighet. Men når han da til slutt gjør nettopp det, blir det hans bane.

Antony gir avkall på alt som romersk er når han hengir seg til Cleopatra og det hun står for, og vi er enige med alle de kritiske kommentarene fra dem som før har fulgt og støttet ham men som etter hvert faller fra: hans motstykke, en kald og disiplinert Octavius, den fremtidige Augustus, råder grunnen alene til slutt. Allikevel er den poesien som Shakespeare omgir parets lidenskap med så

sterk at man blir beveget til å foretrekke Egyptens sol og varme. Selv Octavius sier "She shall be buried by her Antony:/No grave upon the earth shall clip in it/A pair so famous. High events as these/Strike those that make them; and their story is/No less in pity than his glory which/Brought them to be lamented."

Dermed har jeg, i likhet med Shakespeare men uten sammenligning forøvrig, behendig unngått å velge parti eller noe entydig "syn på Roma". I stedet møter vi Romas store – og tildels små – sønner mens de strir med de problemene de lever midt oppe i, mere levende kanskje enn man møter dem noe annet sted. Shakespeares politiske og menneskelige spørsmålstegn lar seg ikke rette ut til utropstegn. Men han gjennomskuer historiens helteroller, og ser hva makten og politikken koster i tapt menneskelighet.

Av romernes filosofiske retninger, synes særlig stoicismen å ha funnet veien til England. Jeg nevnte tidligere at Senecas tragedier hadde stor innflytelse, men hans filosofi var også kjent. Ett lite sidesprang, forresten: nøkternhetens filosof gjorde seg til millionær på åger, og (tilbake til *Cymbeline*) kan ha utløst et av brite-nes opprør mot romerne gjennom de rentene han krevde av britiske låntagere. Bertrand Russell bemerker tørt: "The heroic Queen Boadicea, if this is true, was heading a rebellion against capitalism as represented by the philosophic apostle of austerity."

Shakespeare er sparsom med direkte hentydninger til filosofi, men la meg nevne noen mulige stoiske avlei-

ringer: Når Cassius sier til Brutus: "The fault, dear Brutus, is not in the stars, but in ourselves/That we are underlings", avviser han astrologien, hvilket noen stoikere visstnok trodde på. Når Hamlet tenker på døden og det som måtte følge den, sier han i en meget omdiskutert linje: "When we have shuffled off this mortal coil": det slår meg at "this mortal coil" muligens kan peke på livets evige sirkelgang. Ihvertfall viser Hamlet stoiske sympatier i sin tale til vennen og studiekameraten Horatio:

Horatio, thou art e'en as just a man
As e'er my conversation cop'd withal.

...
for thou hast been
As one, in suffering all, that suffers nothing,
A man that fortune's buffets and rewards
Hast ta'en with equal thanks;

...
Give me that man
That is not passion's slave, and I will wear him
In my heart's core.

I den vakre scenen som Lorenzo har med Jessica i Portias have ved Belmont, med strofene som begynner med det gjentagne "In such a night", minnes de forelskede tidligere elskende: Cressida, Thisbe, Dido, og Medea. Men poenget her er Lorenzo's bruk av uttrykket "this muddy vesture of decay" som stoisk betegnelse for vår tilstand i dette liv.

Jeg tror allikevel det mest sentrale i Shakespeares interesse for Roma lå i skjebnene – kall dem gjerne eksemplariske skjebner – til de store personlighetene og deres befatning med politikk og statsform. La meg avslutte med et sitat fra en moderne kritiker, som i et forsøk på å analysere

de politiske syn som kommer til uttrykk i Ben Jonsons *Sejanus* og *Catiline*, finner stykkene i stedet gjennomsyret av en konsekvent, streng og forutinntatt etisk holdning. Hans konklusjon lyder:

If one's fascination is with the play of complex historical forces and per-

sonalities, *Catiline* and *Sejanus* will not cater to it. Much better go to *Coriolanus*, *Antony and Cleopatra* (or) *Julius Caesar*....

Tiltredes.

Peter Bilton

FIEC, vad är det?

– eller: Vi ses i Ouro Preto år 2004

I slutet av augusti i år samlades 700 klassiker – filologer, arkeologer, historiker – från hela världen till en veckas intensiv samvaro i Kavalla i Nordgrekland. Man lyssnade till nära 300 föreläsningar, såg Euripides’ “Helena” uppföras på teatern i Filippi och gjorde exkursioner till Thasos, Vergina, Thessaloniki och Athos. Man badade, och man åt och drack sig igenom ett stort antal generösa receptioner.

Ramen kring alla dessa aktiviteter var FIEC:s elfte internationella kongress för klassiska studier. Av de 700 deltagarna var 8 (åtta!) från de nordiska länderna. Det kan därför kanske vara skäl att informera om FIEC och beskriva vad dessa massmönstringar – som återkommer vart femte år – kan ha att erbjuda oss som har antiken som yrke eller intresse. För nästa gång samlas man i Ouro Preto i det inre av Brasilien (30 mil norr om Rio de Janeiro), centrum för gulddutvinningen på 1700-talet och numera med på UNESCO:s lista över världens kulturarv...

FIEC står för *Fédération Internationale des Associations d'Études Classiques*. Det är en sammanslutning som såg dagens ljus under UNESCO:s beskydd strax efter andra världskriget, närmare bestämt i Paris 28-29 september 1948, på initiativ av

kretsarna kring *L'Année Philologique*, vårt oundärliga bibliografiska instrument, personifierat av Jules Marouzeau och Juliette Ernst. Där samlades representanter för femton klassiska föreningar i Europa och USA, däribland två danska och en svensk, för att återknyta kontakterna efter det brott i internationellt vetenskapligt samarbete och bibliografisk information som kriget inneburit.

Redan 1950 var det dags för den första internationella kongressen, också i Paris, och så gick stafetten vidare till ett efter ett av de aktivaste medlemsländerna: Köpenhamn (1954), London (1959), Philadelphia (1964), Bonn (1969), Madrid (1974), Budapest (1979), Dublin (1984), Pisa (1989), Quebec (1994), och nu alltså Kavalla. De första kongresserna var oerhört viktiga evenemang. “Alla” var med. Där presenterade de ledande

ΙΑ' ΕΥΝΕΔΡΙΟ ΤΗΣ ΔΙΚΟΝΟΥΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ
ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΕΙΩΝ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ (IFCS)

XIe CONGRÈS DE LA FÉDÉRATION INTERNATIONALE
DES ASSOCIATIONS D'ÉTUDES CLASSIQUES (IFCS)

XIth CONGRESS OF THE INTERNATIONAL FEDERATION
OF THE SOCIETIES OF CLASSICAL STUDIES (IFCS)

KAVALA - GRÈCE KAVALLA - ΕΛΛΑΣ KAVALA - GREECE
24 - 30 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1999

inom vår vetenskap sina fynd och forskningar (t.ex. kungjordes tolkningen av Linear B i Köpenhamn), och det fanns ett stort behov av att helt enkelt träffas och umgås socialt. De flesta har väl sedan dess blivit mer blaserade på resande, och specialkonferenser inom deldisciplinerna sörjer för det vetenskapliga utbytet över gränserna. FIEC:s kongresser har därigenom förlorat åtskilligt av sin glans och attraktionskraft.

Samtidigt har FIEC självt både växt – ett åttiotal klassiska föreningar (där ibland den i Oslo) är nu medlemmar – och förändrat profil. Om det efter kriget gällde att återknyta vetenskapliga kontakter, är det nu mera tal om att försvara de klassiska språkens ställning i medlemsländerna och synliggöra den klassiska traditionen i allmänhet. Valet av Brasilien som nästa mötesplats är ett led i denna politik: att rikta sökarljuset mot det klassiska arvet och de klassiska studierna i Latinamerika. Australien har anmält sitt intresse för kongressen 2014, medan vi ännu väntar på Japan...

Samtidigt bevarar FIEC en viktig funktion som övergripande fackorgan. Den har nära relationer till – och stöder i viss mån ekonomiskt – internationella satsningar som *Thesaurus Linguae Latinae* och *Année Philologique*, och den fungerar som rådgivare till UNESCO i "klassiska" frågor. Det borde enligt min mening vara självklart att också Norsk Klassisk Forbund hade säte i federationen, gärna vid sidan av Klassisk forening. Årsavgiften är blygsam, och man kan spara resepengar genom att låta sig representeras av samma delegat vid

de generalförsamlingar som äger rum mitt emellan kongresserna (nästa i Zürich år 2002). Information om kongresserna borde ges i god tid i Klassisk Forum, så att fler kände till dem och kunde bli med.

Men vill jag då verkligen rekommendera kolleger, studenter och andra antikintresserade att delta i dessa kongresser? Har de inte överlevt sig själva? – Ja och nej. Om man reser för att se och höra de verkligt stora kanonerna eller delta i djupgående vetenskapliga diskussioner, är detta inte längre rätta tillfället. De flesta av de stora namnen lyser numera med sin frånvaro, menyn är alltför varierad för att tillåta fördjupning, föredragen för många för att få mer än 20 eller 30 minuter vardera, och den nödvungna parallellkörningen av åtta-tio föredrag bidrar till ytterligare fragmentering.

Men ändå – detta är inte minst tillfället att se och höra många av de yngre inom antikvetenskapen, sådana som ännu inte är för blaserade för att resa eller så etablerade att de drunknar i inbjudningar till symposier och konferenser. Det ger ett intressant tvärsnitt av aktuella intressen och inriktningar i vår disciplin; det ger filologen tillfälle att av en slump avnjuta en spännande arkeologisk föreläsning (och förhoppningsvis vice versa); och den som trots sig vara helt ensam i sitt specialintresse kan plötsligt finna en likasinnad. Inläggen vid kongressen tjänar som visitkort med tydlig "fagprofil", och med dem som orienteringshjälp kan man knyta viktiga forskningskontakter för framtiden.

Men hellre än att fortsätta med en allmän karakteristik skall jag använda återstående spaltutrymme till att konkret visa vad Kavalla-kongressen hade att erbjuda, så kan var och en döma själv. När jag nämner enskilda föredrag, blir det självklart bara ett litet urval, och ett ytterst subjektivt sådant.

Många av föredragen inordnades (mer eller mindre naturligt) under ett antal huvudteman: "Macedonia and Thracia" (hemmaarkeologernas forum, för Kavalla ligger i Östmakedonien), "The Encounter between Christianity and Hellenism" (med Averil Cameron som "president" och första talare), "Biography and Auto-

biography in Greek and Latin Literature of the Roman Empire", "The Image of the Poet in Ancient Poetry", "Feminist Perspectives in Contemporary Classical Scholarship" (under Gunhild Vidéns ledning), "Roman Coloniae in the Greek World", "Panegyric and Propaganda in the Ancient World", "Tragedy and Politics" (med engagerande föredrag av Richard Seaford och Alexander Garvie), "Freedom of Speech and the Writers of Imperial Rome", "Stoicism in the Roman Period", "The Fathers of the Church (up to the 6th Century) and their Social Environment", "Ancient Theories of Language and Style", "Ethnicities and Interactions in the

Mediterranean World”, “Dramatic Poetry Preserved in Fragments”, “Narratological Problems in the Epic” (där Richard Janko höll en instruktiv föreläsning om “Oral Poetry and Neo-Analysis”), “Representations of Age and Gender in Art and Literature”, “The Reception of the Ancient World in the Works of the Byzantine Writers”, “Lexicography – Technic and Specialized Languages”, “Rites and Greek Religion” (med en briljant föreställning av Robert Parker om “What Happened at a Sacrifice?”), “The Roman Army in the Imperial Period”, samt “Sports in Ancient Culture”.

För teman som inte lät sig inordnas under dessa rubriker fanns också “Varia”-sessioner för den som inte fått resepengar utan eget inlägg (om han eller hon inte hellre satte upp en “poster communication”). Ett antal av de tunga förlagen hade egna bok-

utställningar där man kunde studera och eventuellt inhandla nyutkommen litteratur till nedsatt pris. Det fanns med andra ord något för var smak; och den som tidigare sett alltför litet av Nordgreklands natur och arkeologiska sevärdheter kunde vända hem tillfredställd också på den punkten.

Så kanske vi ses i Ouro Preto i augusti 2004?

Tomas Hägg

För utförligare information om FIEC, se François Paschoud, “Le cinquantième anniversaire de la FIEC: Exposé présenté le 22 août 1997 à Varsovie lors de la 24e assemblée générale des délégués de la FIEC”, *Eos* 84 (1996 [1997]) Supplementum.

Thesaurus linguae Latinae centenarius¹

(nunc demum etiam Norvegia adiuvante)

Circa undecimam vero exiit, et invenit alios stantes, et dicit illis:
Quid hic statis tota die otiosi? Dicunt ei: Quia nemo nos conduxit.
Dicit illis: Ite et vos in vineam meam. (Matth. 20,6-7).

Fra og med inneværende år, 1. mai for å være nøyaktig, er Norge med i den internasjonale kommisjon for *Thesaurus linguae Latinae*, det store ordbokverket for den antikke latinitet med sete i München. Sent, men godt. Vi kan ennå yte vår skjerv til fullførelsen av det hele. Det står nemlig igjen å skrive ca. 1/3 av de stipulerte 40.000 spalter. Tar vi mål av oss til å gjøre la oss si 1% av det gjenstående, vil det si at norske latinister bør stå for ca. 130 spalter over et tidsrom på anslagsvis femti år (hvis da ikke takten forbedres, se nedenfor).

Norge er, som seg hør og bør i den forbindelse, representert gjennom Det Norske Videnskapsakademi i Oslo. Det er i godt selskap. Kommissjonen utgjøres pr. i dag av i alt 23 akademier eller akademilignende institusjoner fra i alt 16 land. Hva betyr så

dette medlemskapet? Hva vil det innebære av forpliktelser og, ikke å forglemme, av fordeler? For fordelene oppveier utvilsomt forpliktelsene.

Men aller først: Hva er egentlig *Thesaurus linguae Latinae*? Er man ikke fortrolig med *Thesaurus*, er det aldri for sent å bli det. En forutsetning for fortroligheten er riktignok at du har verket innen rimelig rekkevidde i det daglige. Det er som med en bil. Det er en sammenheng mellom nærhet og bruk; du kan vanskelig unnvære den hvis du først har den. Du kan skaffe deg denne ordbøkens Rolls Royce ganske rimelig, for under 10.000 DM, dvs. omtrent for hva en litt skral Toyota koster på bruktbilmarkedet (kilde Aftenposten). Jeg er ikke i tvil om hva jeg ville velge, men det er nå min sak. Har man ikke råd til en bruktbil, er det alltid den mulighet å velge lesesalsplass i nær-

1) For denne betydningen av *centenarius* 'hundre år gammel' (ikke i OLD, Lewis & Short) se *ThesL s.v.*

heten av disse gedigne bindene eller vandre opp til referansehyllen i 4. etasje på det nye UB. Har man først begynt å rugge på *Thesaurus*, blir det fort en vane. Da oppdager man etter hvert noe merkelig: at klassiskfilologer har et svært forskjellig forhold til verket. Ta f.eks. kommentatorer. Vi finner på den ene side slike 'frelste' som Franz Bömer som har brukt tusenvis av timer med å lese *Thesaurus* for sine gedigne Ovid-bind. På den annen side har vi slike som bommer stygt fordi de ikke har brydd seg om å slå opp i *Thesaurus*. Det er en dårlig unnskyldning at mindre ordbøker henger etter og ennå ikke er revidert etter *ThLL* (se slutten av denne artikkelen).

Historien om en stor idé

Litt historikk hører med fordi den er en så åpenbar del av den moderne latinistikks historie. *Longae ambages; sed summa sequar fastigia rerum* (*Aen.* 1.341 f.). Etter et mer famlende fremstøt ved midten av det 19. årh. for å tenne det store leksikografiske leirbål, kom høsten 1893 de fem tyskspråklige vitenskapsakademier – fire tyske og et østerriksk – sammen til et fellesmøte under det bayerske akademis egide i München. Da kunne man ut fra felles krefter endelig vedta å realisere dette endegyldige ordbokverk for den antikke latinitet. Det var en alvorspreget beslutning på grunn av det langtidsperspektiv man forpliktet seg på. 20 år skulle det hele

ta, 5 år til materialinnsamlingen, 15 til utarbeidelsen av selve ordboken. Idéen var storartet. Hva hadde man nemlig før? Forcellinis *Lexicon*, "Freund", "Georges", og utenfor riksgrensene avleggeren "Lewis & Short", flotte ordbøker alle sammen, men de hadde sine mangler; først og fremst var de ikke uttømmende. Innskriftmaterialet vokste år for år, den kristne latinitet ble for alvor tilgjengelig i anstendige utgaver, spesialordbøker og -undersøkelser åpnet for nye horisonter (f. eks. Rönsch's *Itala und Vulgata*, Bonnet om Gregoire de Tours språk). Man savnet en ordbok som kunne gi fastere grunn under føttene. Ordboken måtte så vidt mulig fange inn ordenes historie på grunnlag av et i prinsippet *fullstendig* beleggmateriale; da først ville man få en *virkelig Thesaurus*.

Tiltaket ble akklamert av alle de viktigste navn i den tyske klassiske filologi på den tiden; consensus og auctoritas virket sammen til å gi foretagendet en imponerende motorkraft fra første stund, og det på en måte man i våre dager bare kan drømme om i de humanistiske fag. Spørsmålet om deltagelse utenom det tyskspråklige område² ble meg bekjent ikke diskutert. For det lå også nasjonal ambisjon i den store idé. Det vilhelmske Tyskland var på den ene side en mer og mer ubehagelig og militaristisk stormaktsparveny, på den annen et land hvor kunst og vitenskap hadde høyeste status. I antikk-

2) Som jo også var noe mer på den tid: Tyskland, Sveits og Østerrike – Ungarn.

forskningen var Tyskland den ledende nasjon med god margin. Herfra kom en stadig strøm av grunnleggende verker, her fantes de mest prestisjetunge tidsskrifter og her sattes på rad og rekke i gang omfattende prosjekter som hver for seg ble basis for alle grener av oldtidsforskningen: "Roscher" ("Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie"), "Pauly – Wissowa" ("Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft")³, "Müllers Handbuch" ("Iwan Müllers Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft in systematischer Darstellung")⁴ for ikke å tale om *CIL* (det Theodor Mommsen-initierte *Corpus inscriptionum Latinarum*; den samme Mommsen hadde for øvrig en sterk hånd i fremdriften av *Monumenta historica Germaniae*). Monumenter fra og over en svunnen tid? For ikke å si vitnesbyrd om en megaloman positivisme? Jeg har ikke helt sansen for den slags vitenskapskritikk. I dag har vi all grunn til å være takknemlige. Den humboldske ånd svevet fortsatt over de akademiske vanne. Humaniora hadde en sterk forankring i det diakrone; humanistisk forskning fikk – og fortjente – den prestisje og plass den hadde i det allmenne kulturbilde. Prosjektene ovenfor er i høyeste grad med oss den dag i dag. De satte nye standarder; ikke bare har de lettet tilgangen til

antikken, først gjennom disse og lignende tiltak ble ny forskning mulig på mange områder. De fleste av gigantprosjektene krevde langt mer tid og arbeidskraft enn man kunne forestille seg på det planleggende stadium. Grunnene var forskjellige: Tiltakets størrelse og mobilisering bidro med en slags iboende nødvendighet til høyere krav, til at gårldagens metoder ble forlatt, at nye spørsmål uavlatelig meldte seg og måtte tas inn. Nytt materiale dukket også hele tiden opp (*CIL*), tidlig ble det klart at man måtte omdimensjonere det hele (*RE*).

Vårt 20. århundre var ikke gammelt før arbeidsforholdene ble radikalt forverret med verdenskrig og økonomisk katastrofe. Siden fulgte ensretting, terror og ny verdenskrig – og nytt sammenbrudd. At *Thesaurus* berget seg igjennom det hele på et vis og idag legger fascikkel på fascikkel i god orden, er tross alt oppløftende og gledelig. *Thesaurus* har gjennom hele sin historie påkalt en sterk tro og lojalitet. Men som Platon sier, enhver stor tanke har en *patér*, en far. Aller først var nemlig saken i noen år nærmest én manns kongstanke.

Den menneskelige faktor

For det er ikke til å komme utenom at gnisten ble tent av *noen*. Den ene som har en æresplass i *Thesaurus*' annaler var Eduard Wölfflin. Da de første

3) Etter planen et tiårsprosjekt; det tok 78 år: 1894-1972.

4) I et for biblioteker håpløst klassifiseringssystem. Det siste bind jeg kjenner: Peter Stotz, *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters. Formenlehre, Syntax und Stilistik*, München 1998, bærer numret II.5.4 på ryggen.

forsøkene på en ny ordbok var løpt ut i sanden, gikk Wölfflin aktivt i bresjen for å forberede verket. I 1884 grunnla han et tidsskrift med den altfor lange, men nyttig formanende tittel *Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik als Vorarbeit zu einem Thesaurus Linguae Latinae*. Det ble for hvert år en mer og mer gedigen serie av diakrone ord- og grammatikkstudier. De viste hvilket behov det var for en ordboksatsning på *Thesaurus*-nivå for å forstå latinen som et organisk språk underkastet utvikling som ethvert annet. Men viktigere enda: Wölfflin viste i praksis at det fantes adekvate forskerressurser å mobilisere den dag man bestemte seg for å sette i gang arbeidet med en ordbok i det helt store format. I det avgjørende år, 1893, var det også en annen som la inn et sterkt ord for foretaket, nemlig giganten Theodor Mommsen.

Realiseringen

Ordboken var altså beregnet ferdig i 1914. Materialinnsamlingen var i grundighet nesten som en slags ny tekstkonstituering å regne for all latinsk tekst frem til ca. 150 e. Kr. Allerede i denne fasen ser man et karakteristisk trekk for prosjektet som helhet og et som gjør seg like meget gjeldende den dag i dag: *Thesaurus* er først og fremst unge menneskers verk. Studenter ble hyret inn, med ni års latin fra skolen bak seg, og med mer eller mindre langtkomne universitetsstudier i tillegg. Som én av dem bemerket: *Thesaurus* var i den heldige situasjon at en billig ar-

beidsstokk av praktisk talt fullærte klassiskfilologer stod til disposisjon. For studentenes del var fordelene at de fikk en studiefinansiering gjennom et arbeide som ga dem til dels stort faglig utbytte. Nå hadde man riktignok på forhånd lempet en del på den totale grundighet når det gjaldt latiniteten i senantikken. Gjennomtrålingen av gedigne forfatterskap som Ambrosius, Augustin og Hieronymus kom etter i tid og tok klokkelig nok aldri sikte på "Vollständigkeit". Mye av den senere latins ordbruk kom først inn i seddelkasettene da *Thesaurus* alt var begynt å utkomme.

Innsamlingen av materialet holdt så noenlunde det opprinnelige tids-skjema, men da ordbokartiklene skulle skrives, skjønte man snart at kalkylen ville sprekke. Det var ingen som trodde at man ville komme alfabetet ut innen fristen, bemerket en tidlig medarbeider (Bögel); derfor ble det også snakket lite om misforholdet mellom plan og fremdrift. Starten på utgivelsesfasen ble markert ved kommisjonsårsmøtet den 13. og 14. oktober 1899 (derfor *centenarius* ovenfor). Den første fascikkel forelå innen mange måneder var gått, og en tid gikk det slag i slag. Da de 20 år var gått, kom verdenskrigen. Ordboken var kommet til D, det siste oppslagsordet som forelå trykt før Sarajevoskuddet, var med grusom ironi *dimicare*.

Staben var som nevnt ung; grunnarbeidet, dvs. prosessen fra sedler til artikkelutkast, lå hos artikkelforfatterne – oppimot et tyvetalls åremålsansatte assistenter til enhver tid. Og flertallet av disse igjen arbeidet på dårlig lønn i påvente av en mer lovende

ansettelse, i skolen eller som universitetsassistenter. Det var stort gjennomtrekk (en svakhet ved hele prosjektet). Ser man på dem som har skrevet artikler for ordboken, finner man noen av århundrets betydelige navn innen latinistikken. Det ga prestisje å arbeide for *Thesaurus* – og solid skolering. En professor mente til og med at ingen måtte slippes frem til habilitasjon uten å ha tjenestegjort ved *Thesaurus*. Jeg plukker noen av de mange navn mange umiddelbart vil dra kjensel på fra en liste på ca. 300, i alfabetisk rekkefølge med den alder de hadde da de begynte å arbeide i München:

Neil Adkin 22, Ernst Bickel 23, Franz Blatt 24, Franz Bömer 24, Charles Brink 26, Josef Delz 28, Ernst Diehl 25, Wilhelm Ehlers 24, Eduard Fraenkel 25, Wolf-Hartmut Friedrich 24, Heinz Haffter 27, Otto Hiltbrunner 26, Johann Baptist Hofmann 22, Margaret Hubbard 29, Günther Jachmann 22, Georg Nikolaus Knauer 26, Ulrich Knoche 24, Heinrich Lauberg 26, Wolfgang Lebek 26, Manu Leumann 29, Richard Meister 24, Walter F. Otto 25, François Paschoud 27, Otto Prinz 26, Wolfgang Schmid 23, Thaddäus Sinko 25, Otto Skutsch 25. Rekorden har, så vidt jeg kan se, Flavia M. Hodges fra London; hun begynte på ordboksarbeide i München 21 år gammel.

Internasjonalisering

Hadde ikke de politiske og økonomiske katastrofene kommet, kunne man kanskje ha blitt ferdig rundt 1950; jeg understreker 'kanskje', for det var uunngåelig at artiklene ble

mer tidkrevende etter hvert, samtidig som redaktørnivået fikk mer ansvar som del av prosessen. Kravene til semantisk differensiering ble større. Den første generaldirektør Friedrich Vollmer var tilhenger av minst mulig inngrep i artikkel-corpus, men dette prinsippet ble i virkeligheten oppgitt av mange alt tidlig. For den som vil studere utviklingen, anbefaler *Thesaurus*-redaksjonen å sammenligne f. eks. behandlingen av de to 'quasi'-synonymer *antecellere* og *praecellere*. Her får man anskuelig demonstrert forskjellen på det å forfatte artikler ved århundrets begynnelse og nå henimot århundrets slutt.

Noen detaljert oppskrift på fremgangsmåten finnes for øvrig ikke, men vel en form for veiledning. Interesserte vises til den smale folio-publikasjonen (*Praemonenda*) fra 1990 (nevnt i litteraturlisten under). Her blir innarbeidet praksis gjennomgått av den mangeårige medarbeider Ursula Keudel (f. 1940 – d. 1995). Gjennomgåelsen bør ubetinget leses i sammenheng med den artikkelen som eksemplene er hentet fra, ordet *pax*, som hun hadde redigert. Da bør man samtidig benytte anledningen til det mer tidkrevende nærstudium av det materiale som artikkelen presenterer. Det er heller ikke dumt å ta for seg noen eksempler på ord før og etter publiseringen av *Oxford Latin Dictionary* og drive noen sammenlignende undersøkelser. *ThesL* er blitt en leksikografisk trendsetter, og dets lokaler må nå snarest kalles et latinsk leksikografisk institutt, forhåpentligvis på permanent basis (men mer derom mot slutten av denne artikkelen).

Da første verdenskrig kom, måtte de fleste av assistentene dra i felten eller skyttergravene; mange kom ikke tilbake. Behovet for kvinnelige medarbeidere var innlysende. Den første kvinne kom inn i 1916. Etter verdenskrigen var hele prosjektet på stumpe. To nasjoner trådte til og reddet det synkende skip fra totalt havari, Sverige og Sveits; begge land hadde stått utenfor armageddon. Hvor fint ville det ikke ha vært om Bør Børsons Norge også hadde meldt seg? Men vi hadde ingen filologer med samme interesser som Jacob Wackernagel, Manu Leumann og Einar Löfstedt på den tiden. Ja, vi hadde vel egentligen ingen latinist i det hele tatt i universitetsstilling i de årene nevnte herrer engasjerte seg; Eitrem var da og lenge etterpå fullt opptatt av sine selvervedede papyrer (hvem vil fortenke ham i det?). Hans kollega Gunnar Rudberg var først og fremst gresist.

I de senere 20-år kom det hjelp og arbeidskraft til *Thesaurus* gjennom Rockefeller Foundation, og *Thesaurus* blomstret opp på ny utover i 30-årene. Midt i Bayern klarte *Thesaurus* seg likevel unna den verste nazi-infiisering, ikke minst takket være Rockefeller-stipendiatene.

Noen 'thesaurister'

De fleste som har forfattet ordartikler, har bare hatt et relativt kortvarig opphold ved *Thesaurus*-arkivet, sjelden mer enn et par år. Den livslange ansettelse har vært unntaket, men en som viet sitt liv til *Thesaurus* var ovennevnte pionérkvinne, Ida Kapp. Hun begynte 31 år gammel i *Thesau-*

rus og arbeidet der i 46 år, til hun var 77, men hun fortsatte som pensjonist i enda 7½ år. Hun var artikkelredaktør fra 1930 til ut i 60-årene. Også sveitseren Heinz Haffter arbeidet mer eller mindre sammenhengende for *Thesaurus* omtrent like lenge, først som ung artikkelforfatter i 7 år, fire av dem med redaktøransvar i tillegg, så fem år som generalredaktør, korrekturleser, kommisjonsmedlem og tilslutt som president.

En av de store filologer i vårt århundre, Eduard Fraenkel, må nevnes særskilt. Han skrev en av de mest innflytelsesrike artiklene da han kom til *Thesaurus* som 25-åring i og med at han fikk seg overdradd artikkelen *fides* (blant annet). Denne artikkelen samt en ledsagende tidsskriftartikkel, satte på en så klargjørende og ettertrykkelig måte et rent romersk begrep på dagsordenen at det ga støtet til en lang rekke begrepshistoriske undersøkelser hvor blant andre forskere som Richard Heinze og Ulrich Knoche fulgte etter – samt vår egen Eiliv Skard (som behandlet *concordia*-begrepet som en del av sin doktoravhandling). Som jøde ble Fraenkel fordrevet fra sitt professorat, men ikke fra *Thesaurus*-kommisjonen etterat han ble professor ved Corpus Christi i Oxford. Han gjorde en stor innsats også som korrekturleser gjennom mange år. Å være korrekturleser for *Thesaurus* betyr å være en slags ekstern redaktør. Korrekturleserne har bidratt ikke lite til ordbokens høye nivå. En som også bør nevnes særskilt er den fremragende latinist Johann Baptist Hofmann som arbeidet for *Thesaurus* i 43 år. Han gjorde aldri

noen universitetskarriere, men levde og åndet for ordboken og for den store latinske grammatikken i Handbuchserien hvor han fortsatt etter Szantys revisjon står som medforfatter; i *Thesaurus'* annaler er det visstnok Hofmann som fortjener den gjevste medaljen i selvforsakelse. Det var nemlig han som skrev artikkelen *et*, god er den også, sier de som har studert den.

Enkelte fremtredende romanister har også vært tilknyttet *Thesaurus*. Meyer-Lübke var ansvarlig for denne siden av ordboken fra først av til han døde rundt midten av 30-årene, så fulgte Gerhard Rohlfs. Siden har Arnulf Stefenelli vært sentral på den romanistiske siden. Man har også vært omhyggelig med å ha spesialister på etymologi selv om *ThesLL* bare satser på knappe utredninger om det man anser som sikkert.

Nordisk deltagelse

Ikke-tyske artikkelforfattere ble i mellomkrigstiden mer og mer synlige i bildet og var på den måten med og banet vei for den internasjonale kommisjonen etter siste krig: En av de tidlige var den store Århus-latinisten Franz Blatt som tilbragte 2½ år i München til høsten 1930, altså før det ble altfor ubehagelig der for folk med jødisk bakgrunn. I midten av 30-årene oppholdt også Sam(uel) Cavalin seg der. Löfstedt ble valgt inn i kommisjonen på sine meritter alt i 1936 og leste korrektur. Josef Svennung – også et stort navn innen svensk latinistikk – var i en periode med som 'etymolog' og gjorde en betydelig innsats som korrekturleser.

I 1949 ga Tyskland-Østerrike avkall på ledelsesmonopolet. De opprinnelige og grunnleggende akademifellskap ble erstattet av en i prinsippet internasjonal kommisjon bestående både av de opprinnelige akademier og et åpent antall nye institusjoner av tilsvarende slag. Svenskene fulgte med engang opp sitt tidligere engasjement. Det svenske Kungliga Vitterhets Historie og Antikvitetsakademien lot seg representere med den emeriterte Einar Löfstedt som fungerte som delegat frem til sin død; han hadde jo vært individuell delegat i mer enn ti år. Han ble etterfulgt av den senantikke maestro, Göteborg-latinisten Harald Hagedahl. Senere har Dag Norberg og Jan Öberg opprettholdt og styrket grenseflaten mot middelalderen – hvor svensk latinistikk har fortsatt å markere seg sterkt. Dessuten har Bengt Löfstedt representert American Philological Association. Danmark kom også tidlig inn i bildet i og med at Carsten Høeg representerte FIEC (Fédération Internationale des Associations d'Études Classiques). Dansken C.F. Wiese var der to år på begynnelsen av 30-tallet og bidro til bind VII 1. Fra 1964 var Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab med og ble representert av Franz Blatt som alt hadde vært enkeltmedlem fra 1953 av. Siden kom Holger Friis Johansen; han gjorde jo i sine tidlige år før han ble en internasjonalt aktet gresist, en innsats for etableringen av den danske middelalderlatinske ordbok (Den nye DuCange). Danskene forpliktet seg fra begynnelsen (med sine Carlsbergmidler)

sterkt på stipendiatsiden. Karsten Friis-Jensen tilbragte 2½ år der og har medvirket i bind X 2, den kjente danske lektor Thure Hastrup bidro til bind VI 3 og VII 1; Palle W. Nielsen til VII 1; Marianne Pade i bind X 2 (med den vanskelige og store artikkel *premo*). Peter Terkelsen har vært der 2 år som stipendiat og har skrevet artikler i bind X 1 og X 2, en av de siste er Torben Vestergaard, født 1964.

Finland ble merkelig nok ikke representert før i 1993, men da markant med Heikki Solin, en av de fremste på det epigrafiske område. Solin hadde vært tilknyttet som korrekturleser alt fra 1977 av. I noen år leste også Väänänen korrektur, et kjent navn for alle som har studert vulgærlatin.

Norges rolle og muligheter i bildet

Norge har altså vært totalt fraværende. Det hadde teoretisk vært mulig å komme med på individuell basis. Vi har hatt latinister egnet for oppgaver der (Skard, Mørland, Hanssen, Vandvik, Skånland). Hadde det vært midler og muligheter til det, med støtte fra noe à la Carlsbergfondet – ville vi sikkert ha funnet artikler undertegnet av nordmenn. Mitt budskap til det klassisk-filologiske miljø – det høres høytidelig, men saken fortjener litt *sollemnitas* – er derfor: La oss gjøre noe med det. Vi bør samle oss om en stipendiummulighet. Når stipendiet lyses ut, blir kandidatene å vurdere som til ethvert annet stipend. Listen skal i hvert fall ikke ligge lave-re. En kandidat må ha avlagt hovedfagseksamen i latin med godt resul-

tat, og ha sans og interesse for sema-siologi, god leseferdighet og en sikker sans for tekstfortolkning. Man må ikke nødvendigvis stille med doktor art.-eksamen bak seg. Man behøver heller ikke være eksklusiv latinist, for all del: det er plass for den som vil være *utriusque linguae peritus/-a*. Korttidsopphold er ikke tingen, og det er heller ikke München-institusjonen særlig interessert i. Hver ny person trenger en god del instruksjon så det betaler seg for de fast ansatte først når stipendiaten er blitt husvarm og kan arbeide relativt selvstendig. To år ville la seg høre.

Jeg begynte med å tale om en forpliktelse. Selvsagt. Visse forpliktelser følger av å tilhøre en kulturkrets. Det er f. eks. opplagt at vi er alene om plikten til en nynorsk ordbok; vi er en del av en nordisk forpliktelse overfor det norrøne ordforråd, og vi har en forpliktelse overfor latinen sammen med de andre europeiske land som har del i arven fra Roma. For dette får vi igjen, foruten kreditt og god samvittighet, en kvalitativ forbedring av vår videregående utdanning.

En norsk stipendiatordning

Dette avsnittet blir naturligvis høytentkning/ ønsketenkning. Norge har ikke ølbryggere som bygger museer og finansierer store forskningsprogrammer. Tiden er visst heller ikke inne til å tro at vi får et norsk 'Ruhrgas'. Helst burde et stipendium være tilknyttet Videnskapsakademiet. Siden det betinger en oppvurdering av Akademiet i det større bilde, er det kanskje ikke realistisk å håpe så langt

på nærmeste sikt. Da må ballen gå over til Norges Forskningsråd enten alene eller i samarbeide med HF-fakultetene i Bergen og Oslo som ledd i en videre satsning på klassisk filologi utover 2001 som er Antikkprogrammets grense.

Lar en stipendiatordning seg realisere, og det forholdsvis snart – vil det gi en yngre norsk latinist en skolelingsmulighet som vi før har måttet savne. *Thesaurus* kan bety den mest fornuftige pengeanbringelse på rekrutteringsfronten som i hvert fall jeg kan tenke meg.

”Rektorordboken” og Thesaurus

Som medansvarlig for den nye Rektorordboken må jeg si at jeg gjerne hadde sett den enda friskere i farven og med mindre gråstenk. Rektorordboken er jo i sin hoveddel ennå for prae-thesaurisk å regne. På dette punkt i artikkelen er det jeg skulle ønske at Aker RGI ville kjøpe noen aksjer i vår Rektorordbok og legge grunnen til en grundigere revisjon av den i lys av *Thesaurus* og *Oxford Latin Dictionary*, la oss si i løpet av en treårsperiode. Alvoret i dette er at de andre nordiske ordbøkene befinner seg på akkurat samme 1800-talls stadium. Det taler for en felles revisjon, hvor det i grunnen er likegyldig hvilket materiale som er utgangspunktet for revisjonen. Hovedsaken ville være å få frem en nordisk *Thesaurus minor*, kort sagt en oppdatert ordbok hva det antikke materiale angår. Hundre års innsats i München og nesten 50 års arbeide i Oxford gir

i høyeste grad berettigelse til tanken. I neste nummer vil jeg, om skjebnen og redaksjonen tillater det, vise hvordan en spalte fra den ’antikke’ versjonen av Rektorordboken vil kunne se ut etter en slik revisjon.

Etter *Thesaurus* – hva så?

Thesaurus bør etter min mening være kommet for å bli som leksikografisk senter for latinen. Man burde innstille seg på dette engang for alle, og drøfte tiltak som alt nå kunne forbedre overgangen til neste fase når ordbokens siste bind en gang er utkommet. Innen så skjer bør seddelarkivet og bindene være overført til CD-rom. Arbeidet på et revidert opplag må tilrettelegges lenge før det opprinnelige prosjekt er til ende. Alt nå ser vi behovet for en grundig revisjon av de allerførste bindene; de bør faktisk skrives helt på nytt.

Litteratur

- Wie die Blätter am Baum, so wechseln die Wörter. 100 Jahre Thesaurus linguae Latinae* [Vorträge der Veranstaltung am 29. und 30. Juni 1994 in München], Stuttgart/ Leipzig 1995 [inneholder en del viktige artikler om forskjellige aspekter ved *Thesaurus*-arbeidet].
- Thesaurus-Geschichten. Beiträge zu einer Historia Thesauri linguae Latinae von Theodor Bögel (1876-1973)*, Stuttgart u. Leipzig 1996. [Inneholder også lister over *Thesaurus*-medarbeiderne]
- Thesaurus linguae Latinae. Praemonenda de rationibus et usu operis*, Leipzig 1990. [En innføring i *Thesaurus* på de forskjellige internasjonale språk. Nyttig lesning for brukeren av ordboken].

Egil Kraggerud

Roman Britain – og litt til

Etterutdanningskurs med ekskursjon til England i september 1999

<i>Til 43 e.Kr</i>	<i>Keltisk tid</i>
<i>43-ca. 400</i>	<i>Romersk tid</i>
<i>400-800</i>	<i>Angelsaksisk tid</i>
<i>800-1066</i>	<i>Vikingtid /Danelagen</i>
<i>1066-?</i>	<i>Normannisk tid</i>

Det var en ambisiøs reiserute arrangørene hadde lagt opp til da 30 forventningsfulle deltakere entret den grønne bussen på Heathrow flyplass ved London tidlig en lørdag morgen. Bussen, og en vennlig sjåfør som holdt skoene like skinnende blanke som kjøredningen sin, skulle bli vårt faste holdpunkt i 8 dager. Vi hadde passet på å forhåndsstemme hjemme, så kommunevalget kunne gå sin gang uten vår tilstedeværelse. All konsentrasjon kunne samles om å lete opp spor etter de gamle romere, og reisefølget var fullt av kvalifiserte guider, skulle det vise seg etter hvert. Rammen for turen var *Hadrian's Wall* i nord og *Bath* i sør og stopp underveis oppover i det østlige England og nedover i det vestlige. Med lange kjøreavstander var det annonsert en del foredrag i bussen, og mikrofonferdighetene kom seg bemerkelsesverdig etter hvert! Noen var allerede svært drevne mikbrukere, og først ut var vår reiseleder,

professor Johan Schreiner, som la mi-ken øvet mot haken og ga oss første innføring i romersk tilstedeværelse i England: Sør-England var for det meste et sivilt romersk samfunn, tett kolonisert med *villaer* og romerske familier, mens Nord-England først og fremst ble dominert av det militære.

St. Albans og Verulamium

En første smakebit på det romerske sivile samfunnet fikk vi i den lille byen *St. Albans*, eller *Verulamium*, som romerne kalte den, der vi besøkte det godt bevarte romerske teateret. Teateret ligger helt i utkanten av den nåværende byen (for ikke å si ut på et jorde) – som er oppkalt etter helgenen og martyren Alban, som ble drept av romerne – og som så mange ruiner, ned i terrenget. Vi fikk en innføring i romersk teater av klassisk filolog Mette Heuch Berg, akkompagnert av en svært støyende traktor

som kjørte fram og tilbake på jordene omkring teateruinene, alt mens den spydde ut aske (?) som langsomt dalte ned over oss og fikk noen av oss til å tenke på Pompei ... Moderne støy til tross fikk vi vite at dette teateret hadde gitt plass til teaterleker, gladiator- og brytekamper, kamper mellom ville dyr, og mer "siviliserte" pantomimer og mimer – altså et teater slik romerne var vant til hjemmefra. Antakelig kom det mimetrupper fra kontinentet hit og opptrådte. Opprinnelig var teateret en konstruksjon i tre som ble revet ned hver vinter og bygget opp igjen neste år, noe som må ha vært en ganske slitsom og arbeidskrevende affære. Etter hvert ble det bygget i stein og fikk altså en mer permanent karakter. I senere tider ble det brukt til – søppelplass. Verulamium var opprinnelig en keltisk by, men ble overtatt av romerne etter at de invaderte Britannia i 43 e.Kr. og etter få år behersket det meste av Britannia. Men den ikenske kelterstammen gjorde opprør, og i år 60 marsjerte den staute og rødhårete dronning Boudicca i spissen for sin kelterhær mot Londinium (London) og Verulamium og skal ha drept så mange som 70 000 romere, både sivile og militære. Boudicca hadde etter hvert samlet en stor hær og oppflammet sine menn i en brennende tale der hun sa at hun som kvinne og brite kjempet for sin frihet mot de romerske undertrykkerne, og at hun heller ville dø enn å bli romernes slave. Men det skulle ikke mer til enn en velorganisert romerhær på 10 000 mann for å slå Boudiccas 100 000, og Tacitus

hevder at 80 000 briter ble drept i Boudiccas siste slag. Tacitus hevder at da hun ble tatt til fange av romerne, tok hun gift og døde. Vi besøkte et museum som lå i tilknytning til teateret godt bevoktet av "romerske soldater" i røde ulltunikaer, lærsandaler og brystplater. Aksenten var umiskjennelig engelsk, og flere av dem ble påtruffet i nærmeste pub med en leskende øl ved lunsjtid – i full mundur!

Etter en noe kaotisk lunsj – den lokale puben hadde problemer med å servere en hel busslast med nordmenn samtidig med en sulten lokalbefolkning – gikk ferden videre mot York. Landskapet var trøstesløst likt alle andre landskap der motorveier anlegges, og motorveien minnet ikke mye om romerske veianlegg bortsett fra at den gikk rett fram. Vi ble også minnet om at det var England vi befant oss i da vår omsorgsfulle bussjåfør ga oss pause for annen gang underveis på en trist "veikro" med ditto parkeringsplass: Det var *teatime* og absolutt nødvendig med en stopp.

York, Jorvik eller Eburacum

Den som trodde at navnet York kommer av det norrøne Jorvik, kjenner ikke den hele og fulle etymologiske sannhet. Professor Erik Østby kunne fortelle oss at byen het *Eburacum* i romersk tid, et navn de hadde fra kelterne som bodde der først.

I kveldingen nådde vi omsider York, middelalderbyen, vikingbyen, romerbyen – full av spor fra menneskelig virksomhet langt tilbake i tid. Hotellstandarden var upåklage-

lig, gangavstanden fra byens gamle sentrum likeså. Mer problematisk var det å huske på venstrekjøringen og hvilken vei man skulle se for å komme seg trygt over gaten. I smågrupper tok vi oss fram i mørket uten kart og kompass, men York sentrum er ikke så stort, så alle fant seg et sted å spise, noen indisk, noen italiensk, og noen simpelthen engelsk. Ved frokosten neste dag kunne vi konstatere at den gamle kontakten mellom Norge og England fortsatt ble opprettholdt, noen av servitrisene svarte oss på klingende norsk når vi spurte etter egg og bacon, tomatbønner og stekte pølser! De blonde, kortskjortede servitrisene var som klippet ut av en værmelding på TV2, og hotelljobben var for dem en måte å komme ut i den store verden på. Heldigvis hadde arrangørene våre bestilt tid for oss på det berømte vikingmuseet, som ligger midt inne i den idylliske middelalderbykjernen. Vi tok oss fram langs den omringende bymuren, forbi gotiske kirker og gjennom trange smug som hadde gatenavn som *Swinegate* og *Petergate*, levende spor etter vikingenes tilstedeværelse. Køen utenfor museet var to timer lang, men vi kunne gå rett forbi og ned i undergrunnen til ventende vogner som skulle ta oss baklengs inn i fortiden. Arkeologene har gravd seg ned til vikingbynivået, og museet ligger altså flere meter under bakken. Der nede har de rekonstruert naturtro vikinger, hus og gater, klær og mat, lukter og lyder. Etter en spennende rundtur i Jorvik (York) steg vi ut av vognene og kom inn i en del av museet som viste hvordan arkeologer og

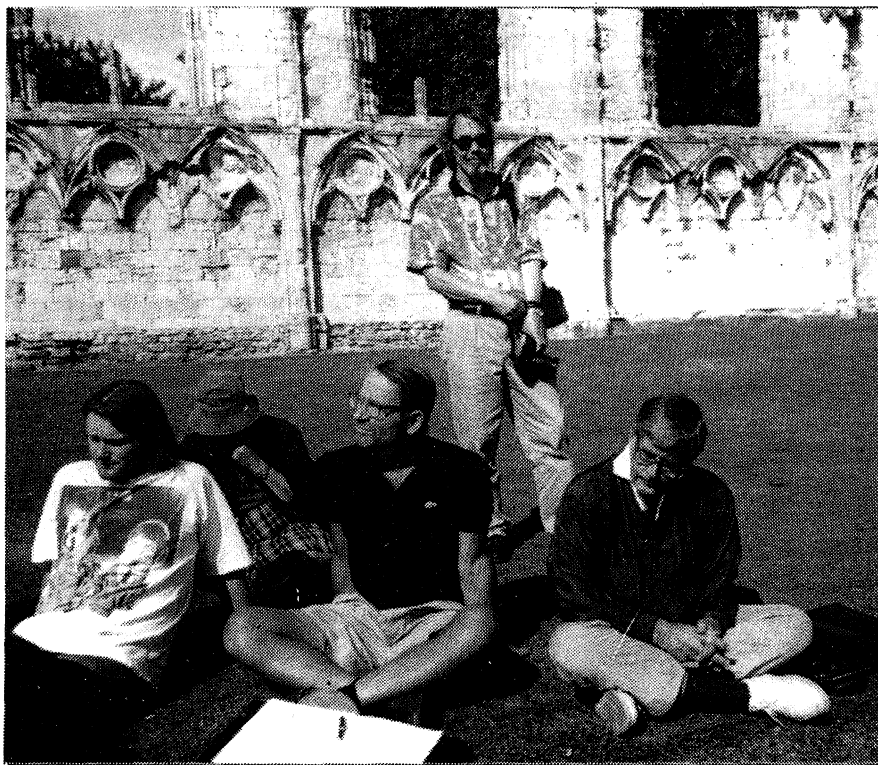
andre forskere arbeider for å kunne rekonstruere fortiden, for eksempel hvordan en hodeskalle ved hjelp av datateknikk kan danne utgangspunkt for hvordan et menneske så ut på den tiden. En utstilling av funn fra Jorvik viste alt fra redskaper og smykker til spill og lek. En velinformert guide utkledd som vikingkvinne kunne fortelle oss at 80 000 vikinger slo seg ned i Jorvik og omegn i løpet av en 60-årsperiode, der det bare bodde 20 000 anglere fra før. Det var stort sett bare menn som kom over Nordsjøen, men vikingenes tilstedeværelse ble ikke oppfattet som noen trussel av den lokale engelske befolkningen, heller tvert imot. Mange giftet seg med engelske kvinner og slo seg ned som bønder. Av dette oppsto en blandingskultur der vikingene etter hvert sluttet seg til sine ektefellers kristne tro, og vikingene og anglerne gjorde felles sak mot de vel så krigerske sakserne, som holdt til lenger sør i England. De kunne forstå hverandres språk, men for letthets skyld (?) kuttet man kjønn og endelser slik at det engelsk (anglisk!) som utviklet seg ble det eneste språket i Vest-Europa som bare har ett kjønn i substantiv. Vikingene fikk være i fred i England til 1066, da Vilhelm Erobreren satte over kanalen med sin normanniske hær. Han brente Jorvik, drepte det meste av bybefolkningen og befalte sine menn å strø salt på åkrene rundt så ingen ting kunne gro. Dette resulterte i at 200 000 mennesker døde av sult. Vilhelm Erobreren har intet godt ettermæle i York.

Fra Vikingmuseet gikk turen videre til "Yorkshire Museum" der

Heid Gjøstein Resi plasserte oss i parken utenfor ved en vakker, gotisk kirkeruin mens hun fortsatte der vikingguiden slapp: Vikingene i York bygget opp en blomstrende by og var stort sett selvforsynte; det finnes få funn av importvarer fra fjerne strøk. De drev nemlig utstrakt håndverksvirksomhet selv. Riktig nok vet man at den svarte jetsteinen ble eksportert til Norge, og rav fra Østersjøen ble importert. Det er også funnet mynter fra Konstantinopel. Men ellers er det svært få funn som tyder på import-/eksportvirksomhet. En regner

vikingtiden i York fra 866 til 1066 da den før omtalte Vilhelm herjet området.

Før vi entret "Yorkshire Museum" tok Johan Schreiner oss skrittvis tilbake til romertiden igjen: Sakserne og anglerne kom fra Sønderjylland og Nord-Tyskland til de britiske øyer under folkevandringstiden (fra 400-tallet). De influerte så mye med sin kultur at både latin og kristendom forsvant fra England, men ingen vet hvordan dette skjedde. I Gallia og andre romerske provinser derimot, holdt latinen og kristendommen seg,

selv om de også var utsatt for folkevandringer.

Da romerne invaderte Britannia i år 43 e.Kr., begynte romaniseringen av landet umiddelbart, og den varte til romerne trakk seg ut av Britannia rundt år 400. Språket i hæren var latin, og alle som gikk inn i hæren, ble romanisert. Og over alt hvor det var en hær, ble området rundt også romanisert. Hvorfor ville romerne erobre Britannia? Det har vært pekt på personlige motiver hos keiseren (keiser Claudius), at det ville være en "fjær i hatten" å ha erobret Europas utpost i vest. Ganske sikkert var det også for å sette en stopper for den hjelpen gallerne fikk fra britannisk jord til å gjøre opprør mot romerne. I løpet av en 400-årsperiode koloniserte romerne store deler av England, de reiste store byggverk og anla et gjennomgående nettverk av veier og bygde Hadrians mur som et vern for romerrikets nordligste grense. Hvorfor trakk de seg da ut rundt år 400 – fra et velorganisert samfunn der de hadde investert så mye? Romerne hadde lenge hatt store problemer på kontinentet; det var borgerkrig, og keiserne trengte soldater til å beskytte romerriket mot ytre fiender ved Donau og Rhinen. Så da anglere og saksere utfordret den britiske befolkningen (som for det meste besto av keltere og sivile romere), var det ingen hjelp å få fra Roma. Beskjeden fra hovedstaden lød: Klar dere selv! Vi har trukket oss ut av Britannia.

Yorkshiremuseet viser hele Yorks historie og stiller blant annet ut mange romerske funn som er gjort i området; kjøkkengjenstander, pynteting

og smykker, militært utstyr og en rekke inskripsjoner. Byen York har mye å by på for besøkende ut over mange flotte museer. Gamlebyen er omringet av en vel bevart bymur, og de smale middelaldersmugene med vakre bindingsverkshus som henger ut over gatene, huser spennende butikker, koselige puber og fasjonable *Tearooms*. Etter den "kulturelle" delen av dagens program løste selskapet seg opp – noen handlet mens andre ventet tålmodig på at ektefellen skulle bli ferdig i prøverommet. Atter andre fant spennende kjøkkenutstyr og kom trekkende tilbake til hotellet med fulle bæreposer av alskens nyttige og unyttige dibbedutter – fra blåseflamme til "overflatebehandling" av desserter til jordbærskivekutter og superslikkepotter. Noen våget seg inn i Yorks fineste *Tearoom* og ble kritisk vurdert av hovmesteren før de slapp inn med plastposer, ryggsekker og joggesko. Der kostet en kopp kaffe 40 kroner, og et stykke toast 50 kroner, men det lokale ølet var rimelig og ble servert i en vakker ølflaske med utstanset humlebord. Flere benyttet også anledningen til å tyvstarte besøket i York katedralen ved å delta i søndagsettermiddagens "Even Song".

York var ikke bare en by for vikingene, for romerne var den et viktig militært sentrum i Nord-England. Dette fikk vi høre mer om neste morgen da professor Erik Østby holdt et spontan-foredrag utenfor York Minster, Europas største gotiske katedral, anlagt midt over det gamle romerske hovedkvarteret. Katedralen ligger plassert midt i legionleiren,

oppå kommandantens hovedkvarter. Her foregikk en viktig historisk begivenhet i 306, da Konstantin var på besøk med sin far keiseren som inispiserte troppene. Keiseren døde under oppholdet, og Konstantin ble – mot alle regler – utropt til keiser her av sine soldater. Til minne om dette er det reist en statue (av ganske ny dato!) av keiser Konstantin utenfor katedralen. Johan Schreiner tilføyde at dette er et eksempel på hvordan enkeltmennesker og tilfældigheter kan påvirke historien og endre dens gang. Som kjent innførte Konstantin kristendommen noen år senere, og Europa ble en kristen sivilisasjon. Han hadde neppe blitt keiser hvis han ikke hadde vært i Britannia og blitt kåret av sine soldater, langt fra Roma. Skikken var at keiseren utpekte sin etterfølger ved å adoptere ham, men Konstantin var sin fars kjædelige sønn og hadde altså små utsikter til arve makten. Da normanerne hærtok England på 1000-tallet, ble det under erkebiskopen av Bayeux (den samme som fikk laget det berømte Bayeux-teppet) satt i gang bygging av en katedral over hovedkvarteret. Kirken ble bygd i flere faser og sto ferdig slik vi ser den i dag på 1400-tallet. Fordi den ble bygd over en så lang tidsperiode, kan man observere hvordan den gotiske stilen forandrer seg fra en del av kirken til en annen. York Minster er et fantastisk byggverk med sin detaljrikdom i ornamenter og skulpturer, mur- og trearbeid. Tårnet i midten er like høyt som en 18-etasjes bygning. For 30-40 år siden oppdaget man store sprekker i kirkeveggene, og det

store tårnet truet med å falle sammen. Et stort restaureringsarbeid ble satt i gang for å støtte opp tårnet, og kirken sto stengt i 1960- og -70-årene. Nede i krypten under tårnet kan publikum se dette restaureringsarbeidet – tonnevis med betong måtte til for å lage støttfundamenter. For å få til dette måtte man grave seg ned gjennom forskjellige historiske lag – og murene etter den opprinnelige normanniske kirken dukket fram, vikingtid og angelsaksisk tid lå under hverandre. Nederst fant man rester etter det romerske hovedkvarteret, med brolagte veier, vannløp, og selve rådssalen der Konstantin sannsynligvis ble utropt til keiser.

Vindolanda og Hadrians mur

Så gikk turen videre nordover til Newcastle. Underveis kortet vi tiden med å få høre litt om den mangslungne keiser Hadrian, som styrte romerriket fra 117: Han var grekofil og en byggeglad herre, men amper og mannevond, og måtte slite hardt for å bli guddommeliggjort. Han var ofte på reisefot i sitt store imperium, og som ivrig lovgiver samlet han all juridisk makt på keiserens hånd. Privat hygget han seg både med andre menns hustruer og holdt seg med unge menn. Denne mannen var det som fikk bygget en mur som gikk fra kyst til kyst i Nord-England.

På universitetsområdet i Newcastle besøkte vi "Museum of Antiquity". Her fikk vi en forsmak på det vi skulle oppleve dagen etter, hele Hadrians mur i modell, rekonstruksjoner av murfort (*mile castles*), livet

i kasernene, oppbygging av romerske legioner og hjelpetropper og soldatenes dyrking av Mitra-guddommen, for å nevne noe. Klassikerne blant oss koste seg også med å tyde latinske inskripsjoner, som det var mange av på museet. Hver byggegruppe av soldater har nemlig etterlatt seg inskripsjoner i stein langs hele muren.

Hele neste dag ble viet Hadrians mur. Fra hovedveien fikk vi tidlig øye på dette fascinerende byggverket. Veien – og muren – går gjennom et øde og forblåst landskap. Jorda er karrig og brukes mest til beitemark for sau. Det er vanskelig å forestille seg hvorfor det var nødvendig å bygge en mur her hvor det ikke bor noen mennesker, og hvor det bakkete terrenget gir god oversikt. På nordsiden holdt *pikterne* til, disse var ikke innlemmet i romerriket. Vi startet med en tur innom *Vindolanda*, en legionleir som ble anlagt før muren ble bygget. Dette var den nordligste utposten i romerriket, fortalte professor Nils Berg oss. Da muren ble bygget, ble fortet flyttet opp dit. *Vindolanda* ble nok ikke forlatt, men mistet sin funksjon. Vi kunne se strukturen i leiren ved de ruinene som var gravd fram. Fra kommandantens privatbolig i *Vindolanda* er det bevart 1300 brev fra perioden 90–120 e.Kr. – både private og offentlige dokumenter. For å gjøre karriere i det romerske systemet måtte man beherske latin fullkomment. Romersk kultur var en skriftkultur, og det var nødvendig å kunne kommunisere skriftlig mellom kommandanter og leirer. Kildene er da også stort sett på korrekt latin, men noen viser hvor-

dan uttalen er under forandring (æ>æ). Brevene herfra er av løvtynne trespon. Man brukte blekk til å skrive med, og brevene kunne brettes og forsegles, og utenpå ble adressen skrevet, t.o.m. med gatenavn og -nummer! Navnet *Vindolanda* er av keltisk opprinnelse; *vindo* betyr 'hvit' og *landa* betyr 'land, område', akkurat som på germansk.

Oppe ved selve muren lå en annen legionleir, og stedet heter i dag *Housesteads*. Hovedfagsstudent Pio Pethon fortalte oss engasjert om murens konstruksjon og teorier om hvorfor den ble bygget. For hver ro-

Pio Pethon foredrar om Hadrians mur.

mersk mil ble det anlagt større eller mindre fort som huset vaktmannskaper. Det ser ikke ut til at det var taktiske hensyn som avgjorde hvor muren ble lagt, den ble bygget så rett som mulig. Ti år tok det å bygge den, flere legioner var involvert, og den består av flere elementer som ble "lenket" sammen til slutt. Siden ble den forlatt da romerne forsøkte å ta Skottland. Men hvorfor bygge et slikt enormt og ressurskrevende byggverk langt ute i ødemarken? Historikerne er uenige; noen hevder at det var for å skille barbarene fra romerne; andre hevder at det var for å sysselsette soldatene og hindre dem i lediggang (!); atter andre mener muren var et prestisjebygg for keiser Hadrian, og som ga soldatene noe å se opp til samtidig som barbarene skulle skremmes. Hadrians grensepolitikk gikk ut på å romanisere grenseområdene. Muren kan ses på som en måte å konsolidere romerriket mer enn som et utgangspunkt for videre ekspansjon; bak muren kunne man opprettholde romersk ro og orden og kontrollere lokalbefolkningen. Andre mener at muren ble bygget som et planmessig forsvarsverk der soldatene kunne beskytte seg bak murene mot de krigerske pikterne fra nord.

Så fikk vi ta muren i øyesyn selv. En to timers fottur dels oppå, dels ved siden av muren førte oss gjennom et totalt øde og stille landskap, der muren buktet seg over nakne åser, små skogholt og senkninger bare avbrutt av sauebreking og militær aktivitet over hodene våre – F16-fly drev tydeligvis med øvinger den dagen. En tegner satt inne i en fort-ruin og laget

skisser, noen arbeidere drev med vedlikehold av muren der den raste ut. Ellers gikk vi i smågrupper og filosoferte over fortidens romere og barbarer mens vi klatret opp og ned av bakkeskråningene. På slutten av turen oppsto det en liten diskusjon om noen lodne kveg vi litt engstelig måtte passere – var det kyr eller okser? – før vi igjen entret bussen og satte kursen mot *Carlisle* og hotellet med det klingende navnet "The Crown and Mitre".

Carlisle – nordvest i England

Hotellet hadde nok sett sine beste dager, selv om det etter eget forgodtbefinnende smykket seg med tre stjerner. Byen var som utdødd etter klokken seks om kvelden, og vi hadde problemer med å finne et sted å spise. Men vi fant en minimalistisk italiensk restaurant der alt sto i millennieskiftets tegn, og den ene gruppen etter den andre fra vårt selskap dumpet tilfeldig inn i et fra begynnelsen folketomt lokale. Den unge italienske eieren var svært overrasket over å bli invadert av *nordmenn* som alle tilsynelatende kunne konversere ham på *italiensk* eller *latin*. Han ringte etter forsterkninger, og vi fikk den lekreste mat med titler som "The Big Bang", "Aquarius" og lignende.

Neste morgen besøkte vi "Tullies Museum" og byens katedral mens vår grønne, skinnende buss fikk en seg en såpevask av vår ulastelig antrukne sjåfør for å bli enda mer skinnende. Museet var "a little bit of everything": zoologi, sosialhistorie fra 1800–1900-tallet, Hadrians mur

(en gang til, men fin repetisjon), romerske funn (igjen), spennende pedagogiske opplegg for skoleelever (finn-riktig-romersk-potteskår-tilhullet-som-mangler, skyt-med-romersk-armbrøst-mot-hodeskalle, video som viser hvordan man lager en flintøks fra steinalderen), istiden og fjellformasjoner, modell av keltisk landsby med runde "Asterix-hytter" (ja, det var faktisk slik kelterne bodde, også i Britannia, samtidig med at det ble bygd flotte romerske legionleirer, romerske bad, villaer med mosaikker osv.), funn fra keltisk tid, vikingtid (de var *her* også!), normanertid, litt jernbanemuseum fra 1800-tallet, middelalder og kampen mellom England og Skottland på 1600-tallet – kort sagt hummer og kanari, og veldig morsomt!

Så la vi ut på en 4-timers busstur sørover igjen gjennom vakkert nordvestengelsk, grønt, grønt landskap. Mellom høye åser er det tydelig at britene i denne delen av landet dyrker *kjøtt*, over alt så vi sauer på beite, og mange steder også fasan.

Stratford-on-Avon

I *Stratford-on-Avon*, Shakespeares fødested, en sjarmerende og vakker liten by med blomsterflor og bindingsverkshus ved elva Avon (som for øvrig betyr 'elv' på keltisk), finner vi også det berømte "Royal Shakespeare Theatre". Vi ble innlosjert på et sjarmerende, gammelt hotell rett over veien for teateret og kunne – etter å ha pakket ut nok en gang – spasere rett inn til forestillingen "Anthony and Cleopatra". Det var en

moderne oppsetning som nok ikke ble bifalt av alle i reisefølget. Men de som kunne sin antikke historie, hadde i hvert fall ikke problemer med å følge med i Shakespeares gammelengelsk. Andre av oss strevde i tre og en halv time med å følge med på en historie som vi ikke kunne på et språk der vi forsto mindre enn halvparten, men alle var enige om at Cleopatra brukte *vel* lang tid på å dø, og den eldre garde syntes det var spennende å se Alan Bates i aksjon som Antonius – "husker at jeg så ham spille Zorba i -60-årene". Etter en lang dag, som startet med multi-museet i Carlisle, var vi sultne og tørste og forsøkte å finne mat og drikke etter klokken elleve om kvelden. Det skulle vise seg å bli lettere sagt enn gjort, i hvert fall når det gjaldt drikke. Noen av oss fant en indisk restaurant (igjen), der de ikke var så nøye på reglene, mens andre måtte tusle hjem etter en alkoholfri kveld, men med mat i magen.

Neste morgen fikk vi anledning til å besøke Shakespeares fødested og kirken han ble begravet fra, og for første gang på turen hadde vi øsende regn.

Chedworth og Cirencester

Det klarnet opp i løpet av formiddagen, og da vi nærmet oss neste stopp, smilte værgudene til oss igjen. Vi var nå tilbake i Sør-England, der det sivile romerske samfunnet dominerte. I *Chedworth* har de gravd ut en romersk *villa*, et stort gårdsanlegg med private rom for herskapet, romersk bad, tjener-/slave-boliger m.m. Inspirert av noen vakre og ganske godt bevarte gulvmosaikker fikk vi igjen

et spontan-foredrag fra en av våre kompetente reisefeller: Erik Østby fortalte at gulvmosaikker kom i bruk i hellenistisk tid omkring 400–300 f.Kr. I begynnelsen plukket man små steiner fra elver og bekker og la på gulvene. Senere ble små steinbiter hugget til samme bruk. Romerne ”adopterte” gresk mosaikk-kunst, og etter hvert finner vi denne utsmykningen ikke bare hos overklassen, men også i romersk middelklasse. I Italia var mosaikkene ofte i svart-hvitt, mens vi i provinsen også finner fargemosaikker. Ut over i keisertiden bruktes også farget glass, og etter hvert også gull- og sølvbiter. I distriktet vi besøkte, var det slik at deler av gulvet kunne bli lagt i nærmeste by og så fraktet til herresetet som utgangspunkt for resten av rommet som skulle dekorerer. Andre ganger tok håndverkerne med seg sekker av stein og la hele mosaikken på stedet. En romersk *villa* innbefattet både selve husene på godset og dyrkingsområdet rundt. Chedworth var bebodd av en romanisert britisk godsherre, fortalte Johan Schreiner oss. Vi vet ikke om herren bodde på landresidensen eller i nærmeste by, *Cirencester*. Mange av de innfødte landarbeiderne bodde ved godset i sine tradisjonelle, keltiske, primitive runde hytter. Slaver ble antakelig bare brukt innomhus, som ellers i provinsen – det var bare i Sør-Italia og på Sicilia at slaver ble brukt ute på jordene. Romerne innførte en del nye plante-sorter og bedre redskap, som jernbeslåtte spader, jernøkser osv. Nils Berg benyttet det gode været på Chedworths vakre uteområde til å fortelle

oss litt mer om de gåtefulle kelterne. 800–600 f.Kr. var det et keltisk sentrum i Østerrike, men kelternes område strakte seg etter hvert over det meste av Sentral-Europa. 600–400 f.Kr. begynner den keltiske ekspansjon med sentrum i Sveits til Hellas (det var keltere som fikk navnet *barbarer* av grekerne), Syria, vestlige Lilleasia (galaterne!), Italia, Vest-Europa, Spania (Galicia) og Portugal (keltiberere). Den keltiske storhetstiden varte fra 500 til 220 f.Kr. til konfrontasjonen med den lille bystaten Roma, som hadde begynt sin ekspansjon nordover mot Alpene. Det området som ble holdt lengst av kelterne, var Tyskland, Gallia, Britannia og Irland. Kelterne utgjorde ikke noe samlet rike. De besto av mange stammer som ofte sloss innbyrdes. Derfor ble de en lett match for romernes disiplinerte hærer. Noen fraterniserte med romerne for å oppnå fordele mot andre keltiske stammer, andre ble rett og slett slått (som Bouddicas hær) av romersk militærteknikk. De fleste keltere tilpasset imidlertid seg lett den romerske kulturen og gikk opp i den. Dette er hovedgrunnene til at den keltiske kulturen nesten ”forsvant”. Den holdt seg best i Vest- og Nord-England, Skottland og Irland.

Vi ser mange rester etter keltisk språk i dagens England, men også i andre europeiske navn, fortalte Nils Berg. Paris, London, Donau og Rhinen er ord av keltisk opprinnelse. Likeså Lyon (*Lugdunum* på latin), der ’Lugus’ er navn på en keltisk hovedgud som tilsvarer Mercurius, mens ’dunum’ betyr ’town’, ’tun’ eller ’fort’.

Avon betyr som nevnt 'elv', og slike finner vi flere av i England. *York*, på latin *Eburacum*, er keltisk, og 'ebura' betyr 'barlind', et hellig tre i keltisk religion. Den slovakiske byen *Brno* har også betydningen 'barlind'. *Verulamium* er satt sammen av ordene 'ver' ('super') og 'lamion', som betyr 'myr', altså 'ovenfor en myr' på keltisk. Og selvsagt er ordet 'Britannia' også keltisk, av 'britona'. Det var også forbindelse mellom keltisk, germansk og latin: *rex* ble til *rix* på keltisk, *teut* betydde 'folk' (jfr. deutsch). Kongeslektsnavnet Tudor kommer fra *Teutor(ix)*, altså 'folkekonge'. Navnet Tjodrek betyr det samme.

Det finnes få skriftlige kilder etter kelterne – det var bare i Britannia og Irland at man hadde en skriftkultur. Druidene (prestene) var imot at deres riter og hemmeligheter skulle skrives ned, alt ble tradert muntlig. Druidene hadde stor makt i det keltiske samfunnet: De behersket lovverket (i muntlig form), hadde innflytelse på kongevalg og var religionens øverste leder. En liten gruppe krigere, riddere og druider sto på toppen av samfunnspyramiden sammen med kongen, og resten av folket var underlagt disse. Man mener at hele den keltiske kulturen i Europa var ordnet på denne måten.

Fra villaen i Chedworth var det ikke langt til den lille byen *Cirencester*, der godsheren til Chedworth kanskje bodde. Det ble tid til et raskt besøk på byens historiske museum, og også dette inneholdt en mengde gjenstander fra romersk tid, men her mer av sivil art enn i Nord-England.

Bath

Turens andre ytterpunkt – i sør – kom vi til om ettermiddagen. Vi ble innlosjert på et av byens fineste hoteller, også dette like i nærheten av den gamle bykjernen. Det Bath vi ser i dag ble i hovedsak bygget på 1700-tallet da det ble mote for aristokratiet å reise hit på kurbesøk. To arkitekter hadde hovedansvaret for utformingen av byen, og dette er den eneste fullstendige byen fra "Georgian"-perioden. Den ligger ved elva Avon (!), og man kan tydelig se at den består av to nivåer – ett romersk, nede ved elvebredden, der det ligger en vakker blomsterpark nå, og et høyere nivå, som tilsvarer gatenivået i dag. Ved siden av York var nok Bath den vakreste byen på turen.

Vårt hovedærend i Bath var det store romerske badet som har gitt byen navn. Det ligger også under dagens gatenivå – på samme høyde som elveløpet. Da byen ble et attraktivt reisemål for det britiske kongehuset og aristokratiet, ville arkitektene som bygget ut byen for øvrig, rive de romerske ruinene og kaste ut alt "søplet" for så å bygge et nytt, tidsmessig bad. Heldigvis ble det ikke noe av disse planene annet enn at det er bygget en "georgian" konstruksjon oppå badet, som blant annet huser det fasjonable "The Pump Room", der publikum kan innta et glass med mineralholdig vann fra kildene (det smaker pyton!), spise lekre kaker og lytte til levende musikk mens kelnere svinser omkring.

Selve romerbadet ligger altså under bakkenivå. Svært mye er bevart, og gjennom en høretelefon som ble

utdelt til alle, fikk vi forklaring på det meste og ”fylt ut” det vi ikke kunne se. Allerede kelterne brukte stedet som en helbredelses- og kultplass, og da romerne kom, ble det anlagt et stort badeanlegg ved de varme kildene som strømmer opp til overflaten. I tilknytning til badeanlegget ble det bygget et tempel til Sulis-Minerva. Alle de ulike baderommene er bevart, *caldariet*, *frigidariet*, omkleddningsrom, små og store svømmebasseng. Det romerske gulvoppvarmingssystemet, *hypokaust*, var også tydelig å se: Under gulvet bygget man opp små bæresøyler, og i en ”sentralfyр” sendte man varme ut gjennom små åpninger inn under gulvene og mellom søylene. Varmen kunne føres fra rom til rom. (Dette var et oppvarmingssystem som man også finner i romerske villaer, for eksempel i Chedworth.) Både kvinner og menn hadde adgang til badet, selv om det primært var for menn. Avløpssystemet fra romertiden er fortsatt helt intakt. De regulerte vannet fra de varme kildene og elva Avon, sørget for at det var nok vann i bassengene og lot overvannet slippe ut.

Badene var et uttrykk for romernes renslighet. Mange gikk to ganger om dagen, de rike hadde en slave til å smøre huden inn med olivenolje, deretter gikk man inn i det ene rommet varmere enn det andre og svettet godt ut. Til slutt kom slaven og skrapte av olje og svette. Badene var også et ledd i romaniseringen – vi finner bad, både offentlige og private, alle steder der romerne slo seg ned. Resten av tiden i Bath var til deltakernes fri disposisjon. Noen besøkte den vakre

gotiske katedralen, noen gikk igjen på handlerunde – også her var det mange spennende kjøkkenbutikker med dibbedutter, andre gikk på det kjente draktmuseet, der man kan se bevarte klær så langt tilbake som 1500–1600-tallet, atter andre vandret rundt og beundret den særpregede georgianske arkitekturen. Over elva Avon er det bygget en bro med gate i midten og butikker på hver side – den minner om ”Ponte Vecchio” i Firenze. Ikke så rart, kanskje, den ble bygget nettopp på den tiden det kom på moten for bedrestilte engelskmenn å reise på ferie til Italia. I det hele tatt er det mye som minner om Italia og Firenze i Bath.

Siste kvelden av vår opplevelsesrike rundtur ble feiret med felles festmiddag på hotellet, med god vin, taler og gaveutdeling til reiselederne Johan Schreiner og Bjørgulv Rian. Tilfeldigvis hadde vi fått greie på at bussjåføren vår fylte år den kvelden, så det ble gjort litt ekstra stas på ham, også. Han kvitterte med å si at han aldri hadde kjørt nordmenn før, men at det hadde vært en svært behagelig erfaring – ingen fulle folk, ingen som ropte og skrek (sic!). Vi får håpe at neste busslast med nordmenn forsterker det positive inntrykket ...

Stonehenge og Salisbury

På tross av at vi var ganske mette av inntrykk, la vi likevel turen innom *Stonehenge* og *Salisbury* på vei tilbake til London og flyplassen. *Stonehenge* ble bygget i bronsealderen, og det var før kelterne kom til England. Det er et gåtefullt og imponerende

byggverk, og mange er spekulasjonene om hva det har vært brukt til. *Salisbury* er et bispesete fra middelalderen. Opprinnelig lå byen på en høyde et stykke unna (*Old Sarum*), men ble flyttet til biskopens eiendom ved elva Avon. Der ble Salisbury Cathedral bygd, også det en gotisk kirke utstyrt med Englands høyeste kirketårn. Og som så mange andre steder i England, har de et historisk museum fullt av bl.a. spor etter romerne. Rundt Salisbury og i hele denne delen av England lå det tett i tett med romerske villaer. Klimaet her er varmt og bedre enn lenger nord, og jorda er svært fruktbar.

Epilog

For ennå å bli litt i den historiske stemningen og utsette tanken på hjemreise og hverdag fortalte stipendiat Jon Iddeng oss litt om sagnfiguren kong Artur på siste bussetappe. Vi vet ikke om han har levd, men det fantes en stor krigerkonge blant kelterne som prøvde å ta opp kampen

mot angelsakserne som rykket fram etter at romerne forlot Britannia. Denne kongen skal ha levd på begynnelsen 500-tallet; han var kristen i motsetning til angelsakserne, og han benyttet seg av romersk militærteknikk. Et snev av romerriket holdt seg nemlig i Vest-England blandet med keltisk kultur, og denne krigerkongen brukte både kavalleri og rustninger, og kanskje var det derfor han sto seg såpass lenge mot angelsakserne. Det var først på 1100-tallet at historiene om kong Artur ble populære, etter at angelsaksernes herredømme var over og normannerne med sine ridderfortellinger tok over makten.

Rundturen i *Roman Britain* er over, og vi sitter igjen med overveldende mange inntrykk. Turen var en gedigen innføring i romersk – og gammel engelsk – historie, takket være arrangørens spennende reiserute og alle de inspirerende og lærerike foredragene vi fikk fra våre reisefeller. Så vellykket kan det bli når deltakerne sitter på så mye kunnskap og er villig til å dele den med oss andre.

Anja Zwicky

Norske latinnotter

Fra *Praedium Pastorale Totensium*

Da Nils Thomassøn publiserte sin vakkert illustrerte gåtebok *Cestus sapphicus*,¹ føyet han til i forordet fra 1661 noen ord om hvordan det i det hele tatt ble en publikasjon av hans bisarre og lærde adspredelser – og hvor mange forfattere har ikke skutt seg inn under noe lignende!: Jo, venner hadde anmodet ham om det. Når jeg trekker frem Nils Thomassøn, er det ikke på grunn av hans rebusdikt. Gjennom det kan han riktignok synes fortjent til et æresmedlemskap i nøtteprodusentenes losje, men nå er ikke de kalkulerte, enn si utstuderte supernotter noe mål for denne spalte. Det er den sataniske forkludring på veien fra forfatterens tanke via x antall mellomledd til den moderne utgave som er den virkelige utfordring. Når nå den samme Nils har uttrykt hva som beveget ham til den trykte bok på en uforståelig måte, berettiger det til innsats i vår spalte. At ingen har gjort

anskrisk på 338 år, viser bare hvor nødvendig denne spalten er.

Vi tror altså at en elegant setning har lidd overlast i det tross alt ikke så erfarne Christiania-trykkeri. Sed quod erat demonstrandum. Her er i alle fall setningen slik den står i *editio princeps*: Etter å ha lovprist de moderne tiders evne til å finne på nytt og utvikle videre hva som engang er funnet opp, sier Nils ikke uten stolthet om sitt eget produkt:

Sic se res habet in hoc picturato carmine quod in Latina tentasse lingua hactenus novi neminem & quia multi haud indocti apud me pernottantes & examinantes me istius explanationem explanati exemplum saepius rogarunt, curavi calcographiæ² cum aeneis³ 213 figuris committi.

”Slik forholder det seg med dette illustrerte dikt som jeg vet at ingen hittil har forsøkt i det latinske språk og fordi mange ikke ulærde personer som har overnattet hos meg og gransket diktet⁴ ... har jeg sørget for å overlate det til et trykkeri med 213 figurer i kobber.”

- 1) Som snart blir utgitt på nytt av universitetsstipendiat Vibeke Roggen.
- 2) For *chalcographiæ*, ikke uvanlig og faller på Nils Thomassøns kappe.
- 3) For *aeneis*; trykkeriets feil?
- 4) En mildt aoristisk bruk av presens partisipp.

Det gjenstår altså å gjøre rede for *me istius explanationem explanati exemplum sæpius rogarunt*. Konstruksjonen er velkjent nok: *rogare alqm alqd*, og det skulle dermed være mulig å forklare *me istius explanationem sæpius rogarunt*: "de ba meg ofte om en forklaring til det (dvs. diktet)." Problemet er at det blir for mange objekter, for hvordan anbringer vi da *explanati exemplum*. *Exemplum* brukes her i betydningen *exemplar* "avskrift", "kopi" (OLD

s.v. exemplum 9 b). Den eneste, og faktisk ganske enkle løsning som jeg (foreløpig) kan se (noen bedre?), er å føye inn '&'. Vennene har altså bedt Nils Thomassøn om "en forklaring av diktet samt en kopi av forklaringen." Det kan virke pussig at N.Th. ikke sier "bedt om gåtediktet". Poenget må være at diktet (med bilder) i og for seg lot seg greit kopiere av gjestene selv i løpet av et par nattetimer, men jeg går ut fra (egen erfaring) at når de omsider sovnet inn utpå morgensiden etter sin gransking, var de så omtrent like kloke. Det er jo ikke bare bildene, og dermed utfyllingen av den latinske tekst som var problemet, men det er tolkningen av den latinske tekst som de måtte ha fått frem, med abstruse ord og lærde henvisninger, forvirrende tankestrøm og sære assosiasjoner; kort sagt det er så mye som volder bry. De hel- eller halv lærde venner trengte med andre ord forfatterens eksegese, og den har han da forsynt sitt dikt med – så det halve kunne ha klart seg!

Fra *Asloia*

Rundt omkring i min produksjon har jeg noen trådder. Her kan jeg endelig få en av dem på nøstet – med en velkommen anledning til å anbefale en ordbok som sikkert mange av NKFs medlemmer vil være interessert i.

Saken er denne: Da Halvard Gunnarssøn er av de siste dagene i mai 1591 så prins Christians eskadre komme stevnende inn mot Akershus, ble han så imponert at han noterte seg navnene på hvert av skipene da de

klappet til kai. Snart hadde han produsert et lite heksameterdikt på 17 linjer om dem. Han kalte diktet et *carmen extemporarium* og plasserte det like etter det store hyllest-diktet som var kjernen i samlingen *Akrostichis*. Jeg sluttet meg til (s. 121, n. 49), ut fra engelsk 'extemporary', at *extemporarius* må ha vært i bruk i nylatinen, men fant ikke noe belegg. På 'godt' latin heter det *extemporalis*, og Halvards samtidige humanister er opptatt av å understreke dette og bekjempe nykomlingen *extemporaneus* (under innflytelse av *contemporaneus*), men med lite hell ser det ut til.

I 1994 fikk nylatinstudiene et såre etterlengtet arbeidsredskap: René Hoven, *Lexique de la Prose Latine de la Renaissance*, utkommet på forlaget Brill i Leiden. Hoven har gjort den nyttige og livsforsakende ting å lese gjennom prosaverkene til ca. 150 forfattere, helt eller delvis, fra Petrarca

(1304-1374) til Justus Lipsius som faktisk døde samme år som *Akrostichis* utkom (1606). Etter en del års lesning satt han med 9150 ordsedler, hvorav 7100 var ord han ikke hadde noe tidligere belegg for og ca. 1400 hvor han konstaterte at en ny betydning var utviklet. Blant de 7100 nyordene i humanistlatin finnes det etterlyste *extemporarius*. Først blant beleggstedene figurerer – ja jeg kunne nesten ha gjettet det – ingen ringere enn Erasmus fra Rotterdam (IV-3,74,50 i Amsterdam-utgaven). Hoven har også registrert det hos Beatus Rhenanus og hos Martinus Bucerus. Da Halvard studerte i Wittenberg var det sikkert godt innarbeidet. Det eldste belegg i *Oxford English Dictionary* er fra 1610. Latinen tar nok de fleste slike innovasjonsstikk, men noen ganger har vel en lærd betegnelse kommet i omløp i det vernakulære idiom først, for så å gå inn i de lærdes latin.

Egil Kraggerud

Skriftkultur og alfabetisme i Romerriket

Vi er mange som beskjeftiger oss med antikken primært ved å studere skriftlige kilder. Da er det nødvendig stadig å minne oss selv om at kommunikasjon på den tiden i all vesentlighet foregikk muntlig. Folk møttes på gater og torg, hvor man småpratet, utvekslet nødvendig informasjon og gjorde avtaler. Skrift var langt mindre nødvendig.

Litt enkelt kan man si at behovet for skriftlig kommunikasjon i et samfunn øker ved avstand, ved antallet mottagere av en meddelelse og graden av spesialisert produksjons- og distribusjonssystem. I den antikke bystaten var avstandene små, mottagerne få, og torget var samtidig det politiske sentrum såvel som plass for vareutveksling. Produksjons- og distribusjonssystemet var heller ikke i utstrakt grad spesialisert. Derav kan vi si det er naturlig og i overensstemmelse med grammatikken at vi finner lite skrift i Roma og andre bystater på den italienske halvøy i tidlig tid. Framveksten av en tross alt omfattende skriftkultur i greske områder, som også besto av små bystater, er unik i så måte. Dette paradokset har mange forskere viet oppmerksomhet. Innføringen av et enkelt alfabet, hvor tegn representerte artikulerete lyder

og ikke semantisk innhold, er ingen nødvendig forutsetning – her kan en bare vise til asiatiske skriftformer – men åpenbart svært viktig for at skriftkulturen utvikles og utbres. Men årsakene til denne prosessen må på en eller annen måte knyttes til en kultur- og siviliseringsspiral. Denne artikkelen skal ikke berøre ‘mysteriet’ rundt innføringen av skriften eller spørsmål om muntlighet/skriftlighet i antikkens Hellas. Vi skal helt enkelt se litt nærmere på hva skrift innebar for innbyggerne i Romerriket og i hvilken grad folk kunne lese og skrive. Utgangspunktet for en fornyet interesse for skriftlighet og alfabetisme også i romertida var William V. Harris’ voluminøse bok *Ancient Literacy* fra 1989, som avfødte en hel bok med kommentarer i *Journal of Roman Archeology’s* supplementserie: *Literacy in the Roman World* (1991).

Hvordan forstå skrift?

Skrift kan representere ulike forhold og forstås på forskjellig måte, fra det rent pragmatiske til det tungt symbolske. Jeg vil her operere med fem kategorier som kan være aktuelle for skrift i antikken, og gi noen eksempler på hvordan de skiller ad.

1. Skrift som et praktisk redskap for kommunikasjon, en forlengelse av det talte ord. Vanlige brev og skriftlige meddelelser og kommentarer vil regnes til denne kategorien, samt rene informative innskrifter.
2. Skrift konstituerende i seg selv. Med dette mener jeg at noe avgrenses eller konstitueres i og med at det er nedtegnet, og ikke nødvendigvis bundet av diskusjonen eller intensjonen bak det nedskrevne, men i tolkningen av det skrevne. Her kan nevnes lover, kontrakter, avtaler, medlemslister og *census*. Vi snakker stadig om lovens bokstav, kontrakter med liten skrift, smutthull i et regelverk osv. En borgers plass i det romerske politiske og militære system var eksempelvis ikke avhengig av faktisk formue og boplass, men hva som sto i siste *census*-liste.
3. Skrift som kulturelt uttrykk eller minne. Heri ligger en tanke om litteratur som kunstformidling, at en tekst i seg selv kan være et kulturprodukt og fange inn noe det talte ord ikke kan romme. Hele diktersituasjonen forandres når litteraturen blir skriftbasert. Vergils *Aeneide* ville helt enkelt vært et annet kulturuttrykk om den ikke var blitt nedtegnet. Den muntlige diktradisjonen forsvinner dog ikke, og man trakk veksler på det muntlige også i prosalitteraturen. Forestillingene om klang og rytme var en viktig faktor i all antikk litteratur. Dette er likevel motsatt av framgangsmåten i retorikken, hvor skrift ble brukt i treningsøyemed, som hjelpemiddel for å tale bedre. Men det at man noterer eller skriver noe ned slik at det på den måten skal kunne gjenkalles, er både en utvidelse av og en erstatning for den kognitive hukommelsen.
4. Religiøs symbolsk bruk av skrift. Skrift ble også brukt for å definere forholdet mellom mennesket og høyere makter, å konstituere identitet for guder og guddommer og maktens hierarkiske plassering. Noen språklige uttrykk kunne idet de var nedskrevet framstå som en pakt med det overnaturlige. Vi har bevart en rekke bønner, magiske tekster, besvergelses, ofringsdedikasjoner og votivtekster som må forstås dithen at den fysiske teksten også er symbolsk. Det samme kan sies om orakler og profetier, og ikke minst religiøse teologiske tekster. Innen jødisk tradisjon var jo teksten å betrakte som hellig, og mange nye kristne skrifter fikk samme status i kristenheten. Man forholder seg ikke til evangeliene som om de var biografiske snutter over Jesu liv, de har endog blitt forstått som Guds *egne* ord. I flere land sverger man den dag i dag på

Bibelen – dette tekstkorpuset har altså klare symbolske aspekter og brukes i andre sammenhenger enn i en kommunikasjonssituasjon.

5. Dekorativ symbolsk bruk av skrift. Tekst eller skrift kan også ha rent estetisk funksjon, idet vi 'smykker' noe med en innskrift, bokstaver eller bokstavssymboler. Arabiske kalligrafer er kanskje det mest slående eksemplet, dagens taggere og merkevarekonsulenter er også oppfinnsomme når det gjelder dette punkt. Også i antikken brukte man tekstbiter eller bokstaver rent dekorativt. Det er funnet skrevne bokstaver på greske vaser som ikke danner ord eller mening, men som må ha blitt oppfattet som dannet eller vakkert.

En følge av at det finnes såvidt mange måter å forstå skrift på, er en erkjennelse av at skriftkultur og behovet for skrift ikke er ensartet og snarere må undersøkes på forskjellige plan. I kjølvannet av dette kan det kanskje derfor være greit å se litt nærmere på hva man faktisk brukte skrift til i det romerske samfunn.

Anvendelse av skrift

Her følger en ikke uttømmende, men likevel omfattende liste over hva skrift ble brukt til i Romerriket:

I offentlig og politisk mellomværende

- borgerlister, skattelister
- lover, edikter, senatsvedtak o.l.
- kontrakter, avtaler og pakter
- nasjonalregnskap (*aerarium*), finanssystemet (inkl. mynt)

- militær organisering
- beskrivelser i forbindelse med bygging, forsyninger og distribusjon
- opptegetninger over embetsmenn, merkedager osv.
- behandling av petisjoner, anklager og ansøkninger
- kunngjøring og politisk propaganda
- valg og avstemning
- instruksjoner til militære og sivile embets- og tjenestemenn

Arbeid og handel

- dokumentasjon av eiendomsforhold
- privatregnskap/bokføring
- salgsopplysning, avtaler, kontrakter, gjeldsbrev
- varemerking, indikasjoner på vekt og mål
- arbeidsinstruksjoner
- logistikk, inventarlistene osv.

Gravmæle og minneskrifter

Litteratur, inkludert sakprosa
Brev og annen korrespondanse

Religion og kultus

Skrift sto kanskje ikke like sentralt i pagan religiøs kultus som i den jødisk-kristne. Visse fellestrekk er likevel tydelige:

- "skriftlærd" presteskap
- oversikt over festkalenderen og religiøs prosedyre
- profetier, overlevering av hellige beretninger

Skrift, religion og oldkirken

Skriftens sentrale posisjon er nevnt – ordet i seg selv er jo en betegnelse på

bibelen. For jødiske og kristne samfunn sto visse skrifter teologisk og organisatorisk i sentrum for den religiøse virksomheten, samtidig som skrift var sentralt i formidling og korrespondanse.

Arbeidet med å sette sammen et standardisert tekstkorpus startet tidlig i oldkirken, men først på 300-tallet ble det gjennomslag for en standardisert bibel-kanon både i øst og vest. Skriften var kort og godt sentral for forkynnelse, liturgi og organisering av det religiøse samfunn. Kombinasjonen av en hellig tekst og standardiserte autoritetsmønstre (biskop, leder av menighetene osv., basert på evne til å lese) ga oldkirken en spesiell stilling hva gjelder lesing, skriftbruk og kommunikasjon. Kirkefedrene anbefalte alle selv å lese tekstene, analfabeter ble oppfordret til å få folk til å lese dem for seg, endog betale lesekyndige til dette.

Under de ulike periodene med kristenforfølgelser i det tredje århundre (særlig fra Decius og til og med Diocletian/Galerius) kan vi se skriftenes betydning for de kristne samfunnene og i hvor høy grad Romerriket var blitt skriftbasert. Som en følge av Decius' edikt om offertvang i 250 var en enkel test på lydighet mot regimet og romernes guder at man gjennomførte et drikkoffer til gudene og spiste av offerdyret. Kristne som 'falt fra' ved å ta del i ofringen ble det ikke sett nådig på i menighetene, de ble omtalt som *sacrificati* (de som nøyde seg med å stenke røkelse over offerdyret, *thurificati*, var noe mer å foretrekke). Vi har bevart en rekke *libelli*, små kvitteringer som ga eieren bevis på at

han hadde ofret til de pagane guder. Beviset på lydighet var altså at man på oppfordring kunne framlegge en slik offerkvittering attestert av den lokale kommisjonen. Vi vet at mange kristne kjøpte seg slike kvitteringer for å unngå å ofre, men samtidig også unngå martyrdøden. Disse falt i ettertiden i en mellomstilling som *libellatici*. Under Diocletians store forfølgelse ble kirker og kirkegods ødelagt, men det interessante i denne sammenheng er at også de kristnes skrifter ble aktivt oppsporet og ødelagt. Symbolverdien av å oppgi tekstene var stor – martyraktene beretter om de som nektet, mens oppgjøret mot de som oppga skriftene (*traditio*) pågikk i menighetene etter Konstantin. Man kunne altså oppnå noe, formodentlig både politisk og religiøst, ved å frata de kristne deres tekster og ødelegge dem; og motsatt var det en religiøs synd om tekstene ble utlevert til styresmaktene.

Skrivemateriale

Skrift forekom i romertida selvsagt på mange slags materiale: husvegger, gravsteiner, krukker, potteskår osv., men når vi snakker om tekster kan vi grovinndele i tre perioder, med hvert sitt dominerende skrivemateriale.

I republikktida var skrivematerialet primært tretavler. Det finnes to hovedtyper. En litt tjukkere tretavle (*tabulae ceratae*) som ble fylt med voks og deretter skrevet i med en griffel (*stilus, graphium*) – skarp i den ene enden og butt i den andre som fungerte som 'viskelær'. Den andre var en tynnere hvitvasket treplate

(*tabulae cerussatae/dealbatae*) hvor man skrev direkte på trevirket med penn (*calamus*) og blekk (*atramentum*), slik man også gjorde på papyrus og pergament. Tretavlene var imidlertid lite egnet til lengre tekster, transport og lagring. Dette kan helt klart ha vært med på å begrense utviklingen av en romersk litteratur og alfabetisme på et tidligere tidspunkt. Tretavlene var imidlertid rimelige og fortsatte å ha sin plass som notisbok, kladdark o.l. utover i keisertida. De såkalte Vindolanda-brevene, løvtynne tretavler, viser at trevirke i all hovedsak utgjorde skrivematerialet ved rikets utpost i nord langt utover i keisertida. Papyrus var etter alt å dømme kostbart og vanskelig å få tak på ved fronten i Britannia.

I seinrepublikken og tidlig keiser-tid ble imidlertid tretavlene utkon-

kurrert av papyrus. Papyrus var selv-sagt kjent for romerne gjennom deres kontakt med grekere og punere, men først etter erobringene østover ble papyrus i særlig grad tilgjengelig som skrivemateriale. Ikke før Augustus gjorde Egypt til en provins, ble til-gangen fullstendig sikret. Papyrus kunne fås som ark, velegnet til brev og kortere meddelelser eller klistret sammen til en lang bokrull (*volumen*), noe som betydde en klar forbedring for lengre dokumenter, skrifter og i særlig grad litteratur. Dette medførte et betydelig oppsving for skriftkulturen, og med den lese- og skriveferdigheten. En klar forbedring vis-à-vis tretavlene, men bokrul-len var fremdeles ikke et veldig hen-dig format for lengre litterære verk. Apuleius' *Det gyldne esel* besto av 11 slike bøker, hvorav én er nok i dag. Prisen på papyrus og ingen boktryk-

Løvtynn tretavle fra Vindolanda:
Fødselsdagsinvitasjon fra Claudia Severa til Sulpicia Lepidina.

king begrenset også markedet for og muligheten til mangfoldiggjøring av bøker. Kun den aller mest prestisjetunge litteraturen ble mangfoldiggjort i noen grad. De fleste litterære verk eksisterte kun i få kopier. Papyrusen er også et noe skjørt materiale, brennbart, porøst når det utsettes for fukt, og en delikatesse for datidens bokormer. Dette gjorde sitt til at litteratur, dokumenter og andre skrifter stadig gikk tapt. Fra et akademisk ståsted var bokrullen dessuten vanskelig håndterlig og å finne fram i. Følgelig lærte man noen klassikere *by heart*, siterte etter hukommelsen og konsentrerte seg om enkelte *topoi*. Romerne var imidlertid også kjent med kodeksformen og pergamentet, som til slutt utkonkurrerte papyrusen på det litterære markedet. Kodeksformen var etter alt å dømme først knyttet til nettopp pergamentet, og pergament-notisboken (*membrana*) var flittig brukt blant skriveføre. Martial forteller også om små pergamentbøker som rommer hele *Aeneiden* og Livius' romerske historie – svært velegnet som saturnaliegaver! Ettersom det latinske *membrana* plukkes opp som lånord i gresk, er det grunn til å tro at denne typen pergamentkodeks var en romersk oppfinnelse. Vi finner også seinere papyrustekster i kodeksform, men den tradisjonelle papyrusbokrullen holder stand i flere hundre år. Grunnen til dette er uviss, men det kan ha noe med tradisjonen innen den greske litterære kulturen, papyrusens prestisje eller at gode pergamentmakere lenge var en mangelvare.

Når vi beveger oss inn i det fjerde århundre, i seinantikken, overtar imidlertid pergamentet og kodeksformen rollen som det ledende skrivemateriale for litteratur og offentlig dokumentasjon. Papyrus holdt imidlertid stand som brevpapir og privat dokumentmateriale. Pergamentet var langt mer holdbart, kodeksboken kunne romme langt mer informasjon, og tilgjengeligheten av skinn og huder var bortimot lik i hele riket – og ikke avhengig av papyrussesongen i Egypt. Kanskje var det et økende behov – både i det sekulære byråkratiet og fra kirkelig hold – for bedre tilgjengelighet til teksten, å finne fram til en lovparagraf eller et tekstparti. De kristne var mye raskere til å gripe kodeksformen, og muligvis var en tidlig samling av Paulus' brev i kodeksform presedens-skapende for kristen litteratur. Vi vet lite om prisnivået på papyrus og pergament, men også pergamentet må ha vært kostbart. En 'fare' med pergamentet var derfor at skrift lett lot seg utviske, slik at pergamentet kunne brukes på nytt (*palimpsest*). På den måten gikk tekster tapt selv om materialet besto. Store deler av Ciceros *De re publica* kjenner vi bare fordi teksten (utvisket, men ikke helt utradert) ble funnet av kardinal Angelo Mai i Vatikanbiblioteket i 1820 under en kopi av Augustins kommentar til salmene. Men det er jo likevel slik at de tekstene vi har bevart i dag i all hovedsak er bevart fordi de ble ansett verdifulle nok til å overføres til pergament og bli oppbevart i biblioteker utover i seinantikken og middelalderen.

Varianter av alfabetisme

Så kommer vi til det store (strids)spørsmålet: Hvem kunne lese og skrive i antikken? I litteraturen om alfabetisme vil en raskt støte på ulike begreper med ulikt innhold for den enkelte forfatter. Det har vært gjort flere forsøk på å definere alfabetisme – UNESCO opererer med i hvert fall to. Jeg skal ikke her presentere hele den debatten, men forsøke å gi noen gangbare definisjoner på de begreper som florerer.

Analfabeter: personer som ikke kan lese.

Semialfabeter: personer som kun kan lese en enkel eller kort tekst, og som knapt eller overhodet ikke kan skrive.

Alfabeter: personer som kan lese og skrive flytende.

Et av de største problemene med disse avgrensingene når en kommer til oversikter over alfabetisme, er gråsonene imellom dem. Noen kan lese godt, men knapt uttrykke seg skriftlig – begreper som 'sakeskrivende' dukker opp i kildene. Lesesyndighet knyttes dessuten mer til forståelse og funksjonalitet enn det disse avgrensingene indikerer. Evnen til å forstå abstrakte begreper og komplekse tekster vil nødvendigvis variere betraktelig til alle tider, og hvor grensen mellom semi- og fullalfabet skal settes er ikke opplagt. Vi må følgelig regne med et betydelig spenn innen kategorien semialfabeter, og en stor gråsoner i begge ender. En annen ting er at malen for alfabetisme innen Romerrikets grenser var gresk og latin. Riket omfattet imidlertid mange andre språkgrupper, en god del av dem var

også skriftspråk. Ikke desto mindre var man fra myndighetenes ståsted å regne for analfabet om man ikke kunne lese og skrive gresk i øst eller latin i vest. I litteraturen dukker også begreper som betegner alfabetismenivået i et samfunn jevnlig opp. De vanligste her er:

Scribal literacy: bare en skriverelite knyttet til herskeradministrasjonen er lese- og skrivekyndige.

Craftsmen's literacy: lese- og skriveferdighetene er utbredt blant selvstendige håndverkere foruten eliten og administrativt personell, men ikke blant bønder, ufaglærte og kvinner.

Mass literacy: lese- og skriveferdighetene er utbredt blant alle lag av befolkningen.

Numeracy: Betegner tall- og regnekyndighet. Det å lese og skrive tall var nøkkelen til å kunne drive begrenset handel- og forretningsvirksomhet og et viktig element i det vi kan kalle funksjonell alfabetisme.

Grad av alfabetisering i den romerske antikken

Å gjøre anslag over det totale alfabetiseringsnivået innenfor rikets grenser til enhver tid er umulig, selv anslag over befolkningen som sådan varierer sterkt og er tuftet på spinkel informasjon. Harris bygger i sin bok på en forestilling om at en del sterke positive krefter må være på plass før man kan snakke om utvikling mot massealfabetisme. Disse mangler i antikken. Utover kornutdeling fantes det intet velferdsprogram eller en politisk vilje til å forbedre folks kår generelt og leseferdighetene spesielt.

Skolene var eksempelvis i all vesentlighet verken offentlig kontrollerte eller støttet. Det var heller ingen ideologi eller bevegelse – slik som protestantismen seinere – som fokuserte på det gunstige ved å lese og skrive. Harris peker videre på at den sosio-økonomiske situasjonen, med sin beskjedne urbanisering og manglende industrialisering, ikke ansporet til massealfabetisme. Tilgangen til skrive- og lesemateriale var heller ikke like god før papirindustrien og Gutenberg. Det er vanskelig å argumentere mot Harris på disse hovedpunktene, og ingen går lenger i den villfarelsen at det fantes noe nær massealfabetisme i antikken. Når det gjelder alfabetisemenivået og skriftkulturen, kan det også være formålstjenlig å snakke om ulike faser med noen kjennetegn.

I arkaisk romersk tid og midtrepublikken ses bare beskjedne tegn til skriftkultur. Vi har å gjøre med noen innskrifter, hovedsakelig religiøse, men også statsrettslige (avtaler med latinerne, kartagerne o.l.) og private aristokratiske. Bøker fantes bare i svært begrenset forstand (de pontifikale annalene, de sibyllinske bøkene). Etter hvert som patrisere og plebeiere satte hverandre stevne og Romas interessefære ble utvidet etter kampene mot latinerne og påfølgende kolonisering, økte behovet for administrasjon og organisering. Til dette var skrift og dokumentasjon påkrevet. Tolvtavleloven ble etter tradisjonen nedskrevet i 450 f.v.t., og statens avtaler med fremmede ble også nedtegnet og forvart i tempelrom. Da romerne for alvor kom i kontakt med og endog annekterte de greske områdene i Syd-

Italia i det tredje århundre, ble det mer fart over skriftkulturen. Lærde grekere ble mer eller mindre mot sin vilje trukket til storbyen for å virke som lærere. En av disse, Livius Andronicus, oversatte *Odysséen* til latin og dette var etter alt å dømme det første litterære verk på latin. Flere fulgte. Litt enkelt kan vi si at det fantes noen spesialutdannede *scribae* i administrasjonen og noen lærere, hovedsakelig med gresk bakgrunn, ellers var det stort sett samfunnseliten som hadde utdanning og lese/skriveferdigheter i denne tidlige perioden. Harris anslår alfabetiseringsnivået til å ha vært 1-2%, og vi kan legge inn en viss gråsoner av semialfabeter.

Det er imidlertid først med helle-nismens inntog i seinrepublikk at vi kan snakke om en reell skriftkultur, noe som stadig utbygges under prinsipatet. Vi ser det allerede på en kraftig økning i innskriftsmaterialet, også utenfor topp-aristokratiet. Det voksende imperiet var avhengig av å sikre politisk kontroll og stabile forsyninger. Dette krevde større administrasjon, velsmurt logistikkapparat og militær mobilitet. Skriftlig kommunikasjon var nødvendig. Skolesystemet og en litterær kultur ble utviklet etter gresk mønster. Den gresk-romerske kulturen som ble ansett som overlegen, ble introdusert og fant med en viss lokal koloritt fort fotfeste i nyere brede områder – i så høy grad at man kan si at kulturdominansen var like stor som den politiske og militære. Deler av kulturdominansen ga seg utslag i språklig ensretting. Italia og Spania var nesten totalt latinifisert i det første århundre

e.v.t. I Nordafrika og de galliske områdene var det fremdeles en del lokale språk, men latinifiseringen var nådd langt (særlig i urbane områder), mens det i andre nordlige og vestlige områder var mindre gjennomført. I noe av det samme forholdet sto gresk i øst. I perioden etter Augustus, hvor riket var rimelig samlet og stabilt i omkring 200 år, var også alfabetismenivået på sitt høyeste. I Italia var det kanskje så mye som 15 % alfabeter, i det helleniserte øst muligvis enda flere, mens Harris mener nivået i hele riket lå på 5-10 %. Jeg tillater meg å spekulere litt på befolkningstall med utgangspunkt i Augustus' *census* i 23 f.v.t. på drøye fire millioner. Dette inkluderte oversjøiske og galliske borgere (som likevel ikke utgjorde en stor gruppe på den tiden), men neppe kvinner og barn, og selvsagt ikke slaver og ikke-borgere. Trekker vi fra transalpine og oversjøiske borgere, legger til kvinner, barn, fremmede og slaver og regner inn en svak befolkningsøkning, er det neppe helt på jordet å tippe på et befolkningstall i Italia på omkring sju millioner år 100 e.v.t. Godtar vi Harris' alfabetismeanslag, betyr det at bortimot en million mennesker var lese- og skrivekyndige i Italia, og mellom 2,5 og 5 millioner totalt, hvis vi med Beloch kan regne med at i overkant av 50 millioner bebodde det samlede riket. Det er et betydelig antall i et førmoderne samfunn. I denne perioden hvor skolesystemet favnet adskillig lenger enn eliten og mange sikkert bare fulgte undervisningen en kort stund, må vi regne med en betydelig andel semialfabeter i tillegg. Alfabetiseringen og

skriftkulturen kan med andre ord synes å være omfattende, selv om disse tallene vedblir å være ren spekulasjon.

Parallelt med flere større innbyrdes kriser og en tilbakegang for byene og bykulturen, skjer det gradvis også en nedgang i alfabetiseringsnivået i antikken fra 200-tallet og utover. Særlig i vestdelen av riket vinner storgodsene terreng på bekostning av byene, med mindre urban aktivitet som resultat. Ettersom den administrative forvaltning i stadig større grad ble overtatt av det militære og utført lokalt, ble også behovet for omfattende skriftlig korrespondanse gradvis mindre. Når romernes forsvarsverk ikke lenger klarte å motstå barbarangrepene fra nord-øst, ble vestriket gradvis oppsplittet og romaniseringsprosessen stoppet mer eller mindre opp. Skriftkulturen var i særlig grad knyttet til det urbane liv. Som følge av barbarangrep, forsyningsproblemer, indre strid og privatisering av tidligere offentlig 'rom' var det (særlig i vest) en generell nedgangstid for byene og den tradisjonelle bykulturen i seinantikken. Noen kristne samfunn var opptatt av skrift og utviklet egne institusjoner til forvaltning av tekster og litteratur. Likevel sank gradvis den skriftlige aktiviteten rundt skoler, litterære miljøer og i den lokale offentlige forvaltning, og med dette sank også det generelle alfabetismenivået igjen.

Hvem leste og skrev i romertida?

Skolene i antikken blir ofte omtalt som en fast institusjon, en del i et

utdannelsessystem, og har lett gitt det inntrykket at skolegang var en allmenn foreteelse, noe alle barn gikk gjennom. Sannheten er et stykke unna. 'Skolesystemet', og som nevnt også lærerne, ble overtatt fra den greske verden. De aller rikeste sørget på denne måten for privatlærere til avkommet. Skolene forøvrig var med få unntak private foretak, som ble drevet av en skolemester mot foreldrebetalning. Foreldre som hadde råd og mulighet, sendte barna til en skole som i praksis ofte bare var en lærer som holdt til på torvet eller i et lite avlukke. Noen steder hører vi om en form for offentlig godtgjørelse til lærere, og det finnes også referanser til noe som forenklet kan kalles forslag til læreplaner og pensum. Imidlertid var det ingen offentlig oppfølging eller noe initiativ fra myndighetenes side i forbindelse med denne grunnopplæringen. 'Standard-oppsetter' for skolegangen kan kort skisseres slik:

- Barneskole (*ludus litterarius*), hvor læreren ble kalt *ludi magister* og elevene primært skulle lære å lese, skrive og regne. Barn av noe mer velstående foreldre hadde ofte en *paedagogus* (eller *custos*), en skrivekyndig mann, som fulgte eleven på skolen samt passet på at han skikket seg og gjorde lekser.
- Mellomskole (*schola*), hvor læreren ble kalt *grammaticus* og elevene skulle studere språk og litteratur, normalt både gresk og latin. Pensum var klassiske poetiske tekster – fremfor alle Homer, dramatikerne, Ennius og Vergil.

- Retorskolen (*schola*), hvor læreren ble kalt *rhetor* og elevene primært ble opplært i ulike områder av retorikken – å føre en sak, holde en politisk tale, gi råd, rose og dadle. Kort sagt å opptre offentlig som gode romere. Her sto i større grad prosalitteratur på pensum.

Som nevnt vet vi ikke altfor mye om omfanget, antall skoler, hvor mange år gjennomsnittseleven gikk der, men vi har nok kilder fra papyrusfunn i Egypt og skriblerier i Pompeii til å vite at skolegang var rimelig godt utbredt i urbane områder. I hvor stor grad jenter deltok i denne formen for undervisning vet vi lite om, men normalt regner en med at overklassekvinner i det minste kunne lese og skrive.

Leseferdigheter er i noen grad knyttet til jevn tilgang på lesemateriale. Det var jo dårlig med aviser, men i byer hadde man tilgang til noen skriftlige nyheter og meddelelser ved oppslag, samt at man kunne ta for seg ulike innskrifter som lesetrening og tidtrøyte. Man kunne videre sende hverandre brev, men ettersom det ikke eksisterte noe offentlig postvesen, måtte man sende brev med forskjellige private bud. Hva så med bøker? Fra litteraturen og arkitekturen kan vi se at det ble mer og mer vanlig med private såvel som offentlige bibliotek utover i keisertida (28 stk. i Roma på Konstantins tid), selv om vi dessverre vet altfor lite om tilgangen til de offentlige. En viss profesjonell handel med bøker fant sted, men i det store foregikk distri-

*Portrett fra veggmaleri i Pompeii:
Kvinnen holder en griffel, mannen en bokrull.*

busjon ved lån og privat kopiering. Kostnadene ved å bemektige seg litteratur var relativt høye, det var neppe noe plebsen gjorde i utstrakt grad. Dessuten var jo briller en mangelvare, slik at de som ikke hadde et godt syn ville ha vanskelig for selv å lese

eller skrive. Derfor vil det kunne hevdes med noen rett at selv om mange hadde lært seg å lese og skrive, var det ikke like mange som aktivt praktiserte det. Den kulturelt interesserte kunne få med seg litterære verk og ulike former for skuespill fra sce-

nen, og det var alltid en eller annen som fortalte siste nytt eller kunne lese eller skrive beskjeder eller avtaler for en. Sjøktet av semialfabeter må ha vært stort.

Hvem kan vi regne med *kunne* lese og skrive når imperiet var på høyden? Åpenbart eliten (også den lokale), alle slags offentlige byråkrater og 'profesjonelle' skrivere; offiserer og i stor utstrekning også ordinære legionærer, men ikke de lokalt rekrutterte hjelpetroppene; fagarbeidere og personer som drev større foretak eller drev med handel, men ikke nødvendigvis resten av foretaket/husholdningen. Blant ymse andre håndverkere, lønnsarbeidere, småbønder og slaver må vi regne med at lese- og skriveferdighetene var begrensede eller fraværende. Og generelt, kvinner var i langt mindre grad enn menn alfabeter.

Skrift, alfabetisme og makt

Siden antropologen Jack Goody først introduserte sin tese om at det greske demokratiet oppsto ved at skriftlighet og leseferdighet spredte seg utover en liten maktelite, har debatten gått friskt om betydningen av utbredt lese- og skrivekunnskap for den politiske utvikling. Få deler Goodys syn på den greske utviklingen, men at emnet og tankene kom fram i lyset har stimulert mange. Det er en etablert sannhet at anvendelsen og forståelsen av skriftlig materiale fungerer som redskap for makten, og bedrer muligheten til kontroll over et samfunn. Når et samfunn bygger sin virksomhet på skriftlig dokumentasjon – kontrakter, skjøter, valg,

kunngjøringer, lover og regler – blir skillet mellom dem som kan og dem som ikke kan lese og skrive i politisk forstand betydelig. Kompleksiteten i denne formen for skriftlig dokumentasjon er også av betydning for borgernes muligheter for deltagelse. Advokatstanden hadde stort sett vært overflødig, dersom kompleksiteten i materialet var ekvivalent med borgernes ferdigheter i lesing og tolkning av det. Knappt i noe samfunn før dagens amerikanske har advokatstanden hatt en mer sentral plass enn i det romerske. Retorikken sto som vi har sett på toppen av utdanningspyramiden – det å føre saker for retten var, om ikke veien til saligheten, så i alle fall et viktig element i en stormanns liv.

For romerne var skrift og kommunikasjon sterkt nødvendig for å binde imperiet sammen og sikre imperialistisk og institusjonell kontroll. Derfor ble også arméen så til de grader gjennomsyret av skrift. Man var likevel del av en mye mer muntlig kultur enn vår egen. Den politiske hverdagen og folks liv ble i langt mindre grad organisert av byråkrati, lovverk og offentlige instanser, men av private kontakter og uformell utveksling av velgjerninger og forpliktelser innen horisontale vennsforhold eller vertikale patron-klient-relasjoner. Stormannens hjelp til den lille tok talende nok ofte form av juridisk bistand. Ellers foregikk livet rundt torget, og avtaler ble stort sett inngått muntlig. Å lese og skrive var i mange sammenhenger slett ikke nødvendig, men et fortrinn, noe som ga en bedre mulighet til å klare seg i dette samfunnet.

Skriften og alfabetismen spilte derfor også en betydelig rolle i romaniseringprosessen. Den gresk-romerske kulturen var synlig over hele imperiet, og den framsto som overlegen. Den var definitivt en skriftkultur – maktens menn var menn av litteraturen. Det romerske riket var sammenbundet av skrift, hvor skriftlighet og alfabetismen både var et sosialt symbol og integrert bi-produkt av romersk styre, økonomi og kultur. Det å leve i det romerske riket under romersk overherredømme var i en høy grad bestemt og styrt av eksistensen av tekster. Bare en minoritet av befolkningen kunne lese og skrive. Men den relativt store andelen av dem som faktisk kunne det og deres hyppige skriftlige kommunikasjon og lagre av kunnskap, hadde betydelig innvirkning på opplevelsen av å leve i dette samfunnet. Alfabetisme og skriftlighet var aktive ingredienser i kulturformidling og ideologisk forandring. Man var en del av en skriftlig kultur.

Romersk alfabetisme og skriftkultur – noen aktuelle titler

- Blanck, H. 1992: *Das Buch in der Antike*, München.
- Bowman, A.K. og G. Woolf (eds) 1994: *Literacy and power in the ancient world*, Cambridge.
- Curchin, L.A. 1995: "Literacy in the Roman provinces: qualitative and quantitative data from central Spain", *American Journal of Philology* 116, 461-476.
- Fantham, E. 1996: *Roman literary culture: From Cicero to Apuleius*, Baltimore & London.
- Gavrilov, A.K. 1997: "Techniques of reading in classical antiquity", *Classical Quarterly* 47, 56-73.
- Gamble, H.Y. 1995: *Books and readers in the early church*, New Haven & London.
- Harris, W.V. 1989: *Ancient literacy*, London.
- Humphrey, J.H. (gen. ed) 1991: *Literacy in the Roman world* (Journal of Roman Archaeology suppl. 3), Ann Arbor.
- Small, J.P. 1997: *Wax tablets of the mind: Cognitive studies of memory and literacy in classical antiquity*, London.
- Tengström, E. 1984: *The use of materials for written information and their social impact: the Roman case* (Humanekologiska skrifter 3), Göteborg.
- Thomas, R. 1992: *Literacy and orality in ancient Greece*, Cambridge.
- Vegetti, M. (red) 1983: *Oralità Scrittura Spettacolo*, Torino. Delvis oversatt til norsk 1997: *Nytt lys på antikkens litteratur* (Cappelens upopulære serie), Oslo.

Jon W. Iddeng

Romerske litterære prosabrev

Brevet er som det ligger i selve navnet – *breve scriptum* – kjennetegnet ved det litterære ideal kortfattethet, knapphet – *brevitas*. Dette er både en *virtus narrationis*, en prisverdig egenskap ved fortellingen eller fremstillingen som anbefales i retorikken (f.eks. Quintilian *Institutio oratoria* IV 2, 32 og 40ff.), og et stilistisk ideal – en *virtus dicendi* (en prisverdig egenskap ved uttrykksmåten, cf. Quintilian VIII 3,81-82).

Man skal ikke bare fremstille en sak tydelig, men også knapt og raskt (*circumcise atque velociter*). *Brevitas* er vakrest når vi omfatter mer i få ord (*est vero pulcherrima cum plura paucis complectimur*).

Quintilian peker også på faren for dunkelhet ved dette. På samme måte anbefaler Horats *brevitas* i *Ars poetica* (*Epistula ad Pisones*) 335: 'Vær kort når du skal belære, forat sinnene raskt og lærevillig skal oppfatte det som er sagt og beholde det trofast. Alt overflødig renner ut ...', og i satire I 10,9ff: 'det er nødvendig med korthet, forat tanken skal løpe avsted og ikke hindre seg selv ved ord som belaster trette ører.' Samtidig viser han også farene ved dette ideal: 'Jeg strever med å være kort og blir dunkel' (*brevitas esse laboro, obscurus fio* i *Ars poetica* v.25f.). Med foreningen av det korte og dunkle nærmer vi oss

orakelordet, det skjulte budskap, mens brevet jo har klarhet – *perspicuitas* – som sitt andre krav (cf. Quintilian IV 2,31-36 og 40).

At vi har overtatt brevbetegnelsen om det korte budskap, 'sendeskriv' eller 'beskjed' som vi kan oversette *epistula* med, det latinske ord for brev og latinisert form av gresk *epistole*, skyldes nok middelalderretorikkens konsentrering om brevskrivning – retorikkens fremste virkefelt gjelder da kunsten å skrive brev. 'Dikte' og 'dikter' viser forøvrig hvordan språkbruken har det diktete brev/skriv som utgangspunkt for poetisk komposisjon. *Brevitas sermo* – den korte tale – og verbet *breviare* dukker forøvrig ikke først opp i middelalderen; allerede Quintilian bruker *breviare* – bl.a. om skolebarnas gjenfortelling av Æsops fabler, ved en slik anledning har de lov til å forkorte (*breviare*) noe (*Inst.or.* I 9,2). Mens

vårt adjektiv *litterær* straks gir assosiasjoner til kunstbrev og til litteratur, er utgangspunktet det latinske *littera* (bokstav) som i flertall er brukt om brev – velkjent for oss i sin engelske form *letter*. Plinius d.y. har nettopp denne bruk om det alminnelige brev når han klager over sine embedsoppgaver (i epistel I 10,10) : *Scribo plurimas, sed inlitteratissimas litteras* ('jeg skriver svært mange, men høyst ulærde brev').

Det litterære prosabrev kan vi si er preget av to stilkrav som tilsynelatende er ekstreme i hver sin retning. På den ene side skal det være kort (cf. Plinius i *ep.* VI 9,16 : 'jeg har strukket ut brevet så ubeskjedent', og Seneca i *ep.* 45: 'forat jeg ikke skal overskride grensene for brevet som jo ikke bør fylle leserens venstre hånd' – dvs. som en bokrull). På den annen side kan det ofte i seg selv utgjøre en digresjon, romme en slik beskrivelse som kunne være en *egressus* eller *parekbasis*, en 'utsvevelse' innenfor en tale eller et annet litterært verk, noe som frisker opp og utfyller det høyst nødvendige stoffet (cf. Quintilian IV 3,12ff. om slike ekskurser: 'pris av mennesker og steder, beskrivelse av områder, fremstilling av utførte bedrifter, også oppdiktede'). At det er tale om to tilsynelatende motsatte krav fremgår av Quintilian IX 1,27-28. Begge deler kreves av taleren: både at han kan dvele ved en gjenstand, fremstille noe som om vi opplever at det utspiller seg for våre øyne, og den knappe fremstilling (*distincte concisa brevitatis*).

Brevet er det nærmeste vi kommer inn på et menneske som ikke er til-

gjengelig. Det gjelder både i tid: for oss blir antikkens mennesker særlig nærværende gjennom brev, og i rom: i motsetning til de greske bystatene i klassisk tid som var autonome enheter og neppe hadde særlig stort behov for å bryte noen avstand ved brev, er det i det vidt utstrakte romerriket at denne genre har utviklet seg (cf. Senecas omtale av postbåtene fra Alexandria i *ep.* 87). Det er da også typisk at det er statsmannen Cicero som har gitt oss den største samling privatbrev (nærmere 800 i fire samlinger, oppdelt i 37 bøker til ca. hundre forskjellige adressater. Av disse er 16 bøker *ad familiares*, både offentlige og private brev; 16 bøker til Atticus, 3 til broren Quintus, 2 med Brutus-korrespondanse. I tillegg kommer ca. 90 brev til Cicero, disse inngår i samlingene. De 37 bevarte bøker med brev kan dateres fra år 68 til 43 f.Kr.).

Brevet er altså et spesielt skriftlig uttrykk for nærvær. Man setter seg helt i mottagerens situasjon, dette viser seg også i den latinske tempusbruk i brevene med verbalformer i fortid der vi ville bruke nåtid. Brevskriverens øyeblikk er jo forlenget forbi når adressaten får brevet i hendene. At man uttrykker sine tanker rettet mot et du er forresten et viktig og typisk trekk ved en stor del av den antikke litteratur – i Hellas naturligvis velutviklet gjennom dramadialogene og videre i Platons filosofiske dialoger. Dette er en tradisjon som romerne fortsetter, det er nok å tenke på Ciceros filosofiske skrifter som så å si alle er mer eller mindre fiktive samtaler; videre Horats' satirer som

jo bærer betegnelsen *sermones* (samtaler) og får sin fortsettelse i hans *epistulae*, litterære brev i metrisk form (heksameter) til forskjellige adressater. Så langt går denne tendensen til å formulere seg vis à vis et du at også lyrikken har dette kjennemerke: alle Horats' oder er f.eks. stilet til et du om ikke alltid av den levende sorten, og elegien skriker jo etter et du – levende eller livløst som dikterjeget kan utøse sine følelser overfor. Enkelte dikt hos Catull er også komponert som brev.

Selv utpreget narrative genre som epos og historiografi har innlagte partier som bryter fortellerstilen, for eposets vedkommende med rene dialoger, mens historieskrivning jo har innlagte taler – ikke bare en egen genre i antikken som i høyeste grad illuderer eller gjengir et muntlig nærvær, men som også har påvirket såvel brevet som andre litterære genre: forfatterne har sin gjennomgripende skolering i retorikkens allehånde figurer og troper, og selve komposisjonen av det litterære verk er retorisk. Fremfor alt gjelder retorikkens bud om å påvirke. Om vi ikke akkurat likestiller brevet påvirkningskraft med talen, slik Ovid gjør i *Ars amatoria* I 461ff.: 'like meget som folket, de alvorlige dommere og det høye senat vil også piken overgi seg når hun er beseiret ved håndens veltalenhet' (dvs. brevet), så må vi huske på at selve brevet's 'naturlighet' jo er et utslag av den retoriske kunst. Ved samme anledning formulerer forøvrig Ovid brevet's vesen og mål: 'la din tale være troverdig med vanlige ord, riktignok innsnigrende, men slik at

du synes å være tilstede og tale til henne' (*praesens ut videre loqui*).

Brevet fungerer dermed på mange måter som en samtale der også motparten til en viss grad er tilstede. Selv om det har sitt retoriske preg i oppbygning og stil – det har jo til og med eksistert som retorisk øvelse – så beholder det alltid som sin uttrykksmåte noe lavmælt og privat (da ser vi bort fra Ovidheltinnenens ofte høylytte og jamrende raseri på elegiske verseføtter i *Heroides*). Slik formulerer Seneca det i *ep.* 38,1: 'samtales utretter meget fordi den lister seg inn i sjelen litt etter litt ... filosofi er et godt råd, og ingen gir råd med høy røst.' Denne samtale gjennom brevskrivning er ifølge Seneca en mer lavmælt måte å påvirke på: 'ordene får lettere innpass og blir hengende fast. Det er ikke nødvendig med mange ord, men virkningsfulle.' At brevet til og med kan stå over samtalen fremgår av Ciceros brev til Atticus (II 12,2): 'hvor meget mer ser jeg ikke av brevet ditt enn av samtale med ham hva det dreier seg om når det gjelder den daglige drøvtygging'; likevel er det i dette tilfelle noe han heller vil høre ansikt til ansikt.

Balansegangen mellom det spontane, private brev og det mer litterære, kommer tydelig frem når brevskriverne reflekterer over brevet's stilmessige plassering. Cicero diskuterer spørsmålet flere steder – med seg selv og adressaten – og denne selvrefleksjon er i seg selv et kriterium på at brevet er litterært, til tross for at det kan rubriseres blant privatbrev. I *Ad familiares* II 4,1 til Curio heter det: 'Du vet at det er mange

sorter brev, og du vet helt sikkert at grunnen til at det er oppfunnet, er at vi skal underrette fraværende hvis det er noe som det er av betydning for oss eller dem at de vet. Denne sorten brev venter du sannelig ikke av meg. For du har både skrivere og budbringere når det gjelder dine private affærer, men i min situasjon er det intet som er egentlig nytt. Det gjenstår to sorter brev som i høy grad gleder meg: en som er fortrolig og spøkefull (*familiare et iocosum*), den andre er alvorlig og høytidelig (*severum et grave*). Jeg vet ikke hvilken av de to det passer seg mindre at jeg bruker. Kan jeg spøke med deg gjennom brev? Jeg tror sannelig ikke at jeg er en borger, hvis jeg ikke kunne le i disse tider. Eller skal jeg skrive noe mer alvorlig? Når det gjelder denne siste sorten, dvs. angående statssaker, sier Cicero videre: 'Jeg vil verken våge å skrive det som jeg mener, og heller ikke vil jeg skrive det som jeg ikke mener'.

Et slikt skille mellom fortrolighet og meddelelse finner vi også i et lite brev han skrev på en varm og støvete vei, sendt fra Tralles i Lilleasia – Cicero var jo provinsguvernør i Cilicia –: 'Før jeg slår meg ned på et eller annet sted skal du ikke vente deg lange brev fra meg og heller ikke at jeg alltid skriver dem selv...men når det blir anledning skal jeg gjøre begge deler.' På slutten av brevet tilføyer han: 'Jeg ville gjerne at du skriver til meg om alt som foregår og kommer til å skje når du vet at jeg er like bekymret for *res publica* som du er ... men det kjæreste er det som er *endomychon* (dvs. det innerste i huset, det

mest fortrolige). Du får et brev som er fullt av hastverk og støv (*plenam festinationis et pulveris*), de øvrige skal være mer utførlige' (*Ad Atticum* V 14). I *Ad fam.* IX 21,1 får vi tydelig fastslått at nivået i brevet kan skifte: 'Kan jeg ikke tale med deg på alminnelig språk for ikke alltid å tale på samme måte' (*Nonne plebeio sermone agere tecum? Nec enim semper eodem modo*). 'Selv i rettstaler skifter jo stilen, noe blir behandlet på en mer naturlig måte, noe mer utsmykket, men brev pleier vi å veve sammen av dagligtale' (*cotidianis verbis*).

I *Ad fam.* VI 10 til Trebianus uttaler Cicero seg både om brevstilen og brevets oppgave: 'Jeg ville sendt deg brev tidligere, hvis jeg fant en måte å skrive på' (*si genus scribendi invenirem*), for i en slik tid er det venners plikt og oppgave enten å trøste eller gi løfte' (*consolari aut polliceri*). Det samme forsøk på å definere brevets genre og innhold finner vi i *Ad fam.* IV 13,1: 'Nå har jeg lenge søkt hva jeg best kunne skrive til deg, men verken har jeg funnet noen bestemt sak, og heller ikke har jeg kommet på noen vanlig brevtype (*genus litterarum usitatum*). For tiden har revet vekk og skjebnen har gjort ende på en sort brev som jeg pleide å bruke i medgang, slik at jeg ikke ville kunne skrive noe slikt mer eller i det hele tatt tenke på det. Det gjenstår en sørgelig og bedrøvelig (*triste et miserum*) sort brev som passer til disse tider.' Cicero som er født til å handle har nå ikke noen mulighet til dette. Også den brevtypen som burde være 'løfte om hjelp eller trøst for din smerte svikter meg.' Lenger ute i brevet gjentar

Cicero når det gjelder løfte om hjelp: 'Denne brevsorten er altså frarøvet meg ;... det gjenstår at jeg trøster.'

Brevet kan bli så privat at det fungerer som en samtale med den fraværende uten noen bestemt oppgave. I et brev til Atticus (IX 10,1) begynner han slik: 'Jeg har ikke noe å skrive, for jeg har ikke hørt noe nytt, og jeg har svart på dine brev i går, men siden sykdommen ikke bare har berøvet meg søvn, men ikke engang lar meg være våken uten den største smerte, besluttet jeg å skrive et eller annet, intet spesielt, som om jeg talte med deg, og i dette finner jeg hvile.' I et annet brev til den samme Atticus (I 18,1) leser vi: 'Vit at det er intet som jeg i den grad mangler som det mennesket (nemlig broren) jeg kan meddele (*communicem*) alt som plager meg, han som elsker meg, som er klok og som jeg ikke må dikte opp noe for, ikke skjule noe, ikke dekke over noe for når jeg taler med ham.' Det er nesten slik at åpenheten gjør brevet til brevskriverens samtale med seg selv. Så heter det da også i *Ad Atticum* VIII 14, 2: 'Jeg taler med deg som med meg selv (*Ego tecum tamquam mecum loquor*) ... Men hvem er det ikke som kan diskutere med seg selv om en så stor sak? Samtidig ønsker jeg å lokke ut din mening.'

Denne private fortrolighet følger de to andre prosabrevsamlingene vi har fra tidlig keisertid – begge av en helt annen karakter enn Ciceros – henholdsvis Seneca d.y. med *Epistulae morales*, 124 brev til en og samme adressat: Lucilius, utgitt i 20 bøker ca. år 62/64 e.Kr., og Plinius d.y. med en samling til et stort antall adressa-

ter, fordelt på 9 bøker og utgitt ca. 100 e.Kr. (Da har vi ikke regnet med den 10. boken som er av en helt annen type, en korrespondanse med keiser Trajan. Dette er eksempel på de såkalte *inlitteratae litterae*). Forskjellen mellom disse brev fra keisertiden og Ciceros brev fra republikkens siste decennier bunner i to viktige faktorer: for det første er de ytre politiske forhold helt annerledes, og på det litterære område har de poetiske brev fra Horats – heksameterepistlene – gitt brevet en bakgrunn av moralfilosofisk *diatribe* ('tidsfordriv', brukt om samtale, en slags kort populærfilosofisk preken). Her ser vi også avstanden til Ciceros brev: hos Horats er brevene tydelig beregnet på offentliggjørelse og et større publikum; selv om de er stilet til enkeltadressater og med tenkte innvendinger, er dette mer å oppfatte som fiksjon. Det fiktive består blant annet i at dikteren beholder og utvider det typiske ved brevet: når Horats f.eks. gir sine råd i *Ars poetica*, er brevskriverens råd i en spesiell privat eller politisk situasjon forandret til å gjelde litterære spørsmål.

Brevkarakteren ligger her også i det at dikteren både taler om seg selv og kan forestille seg hva adressaten gjør i øyeblikket (f.eks. Hor. *ep.* I 4). Brevet demonstrerer dessuten en avstand og distanse til mengden og dens svakheter, hele tiden med det for øye – å leve rett (*recte vivere*). Den fysiske, geografiske avstand som er brevets opprinnelige forutsetning, er nå omgjort til en kretsing om adskillelse og distanse på en annen måte, nemlig kontrastene by – land, reise kontra

det å holde seg i ro, og i mer moralsk retning: jakt etter penger i motsetning til nøysomhet. Vi kan si at Horats her slår an en tone som karakteriserer de to følgende prosabrevforfatterne. Når han ironiserer over gjennomgangsmelodien hos gamle og unge: *o cives, cives, quaerenda pecunia primum est; virtus post nummos* ('medborgere, først må vi skaffe oss penger, etterpå kan vi tenke på høyere idealer', *ep.* I 1,53 -54), varieres og gjentas dette av Seneca og Plinius. Sistnevnte gir nærmest inntrykk av å være legemliggjørelsen av *recte vivere*-prinsippet, især når han i enhver sammenheng fremhever *modicum* (det passende mål). Forbildet til brevforfatterens avstandtagen til mengdens sysler finner vi forøvrig allerede i et Cicero-brev som skildrer hans avsky for gladiatorkampenes eksesser (*Ad fam.* VII 1).

I det hele tatt er det diatribens og også satirens kretsing rundt diverse menneskelige egenskaper, ofte med kontrastering av ekstremene, som preger våre to brevforfattere fra tidlig keisertid – hos Seneca i mer almenmenneskelig presentasjon, mens Plinius gjerne knytter dårlige eller helst gode egenskaper til omtale og beskrivelse av konkrete, eksisterende personer i hans omgangskrets.

Forut for Seneca og Plinius har vi også retorikeren Quintilians (ca. år 35-100) teoretiseringer rundt brevets natur, f.eks. i IX 4,19-20 om likheten mellom brev og tale: at *oratio* (talen) er bundet i form, men at den på den annen side er *soluta* ('løs') som i 'samtale og brev (*sermone et epistulis*), når disse ikke behandler noe som

går ut over deres natur slik som filosofi, statssaker og lignende.' Denne 'løse' form har sine egne og kanskje vanskeligere rytmer når det gjelder kombinasjon av ord, konkluderer han.

Leser vi den samme Quintilian om talerens oppgaver, blir vi videre klar over hvilken betydning det har for brevforfatterne at de har en retorisk bakgrunn (dette gjelder forøvrig også Horats og særlig Ovid). Ikke bare har de lært å se en sak fra to sider i de såkalte *controversiae* og dermed sette seg inn i andres tanker og andre situasjoner – ofte ekstreme – og øvet seg grundig i *suasoriae*: forsøk på å råde, overtale en til noe (her er det likeledes tale om tenkte situasjoner). Men også av stor betydning for en eventuell rettspraksis er elementet *narratio* (fortellingen, fremstillingen) innenfor rettstalen. *Narratio* hadde som oppgave å meddele dommeren hva som var skjedd i en sak, fremstille, eksponere personer, sted, tid, årsaker (cf. Quintilian II 1), og dessuten påvirke ham med alleslags stilistiske kunstmidler, samtidig slik at tilhørerne ikke blir trette. Quintilian gjør oss oppmerksomme på at fortellingen godt kan være *ficta* ('oppdiktet') for å nåvirke dommerne, og at det kan være andre fortellinger som ikke står i direkte forbindelse med saken, men som kan tjene som eksempel eller øke virkningen. En annen viktig øvelse er *ethopoiia* – karaktertegnning eller etterligning av andre karakterer slik de kommer til uttrykk i ord eller handling (cf. *Inst.or.* IX 2).

Hvis så brevforfatteren har fulgt Senecas råd (i *ep.* 75) om at veltalen-

heten godt kan være tilstede, men at den må være slik at den heller stiller tingene til skue enn seg selv, skjønner vi hvorfor forfatterne av litterære prosabrev og særlig Plinius d.y. har denne evne til å forestille seg og synliggjøre for oss andre personer og situasjoner innenfor en kortfattet ramme, enten det dreier seg om episoder fra dagliglivet – helst fremstilt som selvopplevd -, fra rettssalen eller knyttet til mer eller mindre kjente historiske personer. Også ukjente – unge som gamle, kvinner og menn – blir levende for oss gjennom Plinius' brev. Brevene er dermed en viktig kilde til de forskjelligste aspekter ved forfatterens samtid, politisk, sosial-historisk, endog på det arkitektoniske området har han meget på hjertet, i tillegg til at enkelte av dem er skrevet bevisst som historiske dokumenter. Her tenker vel alle på de to kjente brevene som skildrer Vesuvs utbrudd og følgene av dette, en hendelse som Plinius opplevde i sin ungdom og som han i velregissert form gjengir for historikeren Tacitus (*ep.* VI 16 og 20).

Mange av Plinius' brev er tydelig beregnet på et større publikum. De er frittstående litterære produkter og likevel ordnet innenfor en samling der *variatio* er det ledende prinsipp. Vi finner dels brev som virker høyst private – når han f.eks. skriver til sin kjære hustru Calpurnia som er på kursted i Campania, og ber henne skrive til ham daglig, helst to ganger om dagen; brevet fungerer da nærmest som en (mobil)telefonsamtale (*ep.* VI 4). Også Cicero kunne uttrykke glede over å ha fått to brev på en gang fra samme person (*Att.* II 12,1)

– noe annet var det forøvrig når man mottok to brev med samme innhold fra samme person. Disse var da sendt med forskjellige bud av sikkerhetsgrunner, slik det fremgår av Ciceros brev til Plancus (*Ad fam.* X 5). Andre av Plinius' brev har mer karakteren av et essay der forfatteren tar opp forskjellige emner i tilknytning til merkverdigheter i naturen (såkalte *Quaestiones naturales* var et yndet tema hos flere av sølvalderens forfattere), f.eks. tre spøkeshistorier (*ep.* VII 27), en tam delfin (*ep.* IX 33), merkverdige kilder. Her fyller temaet hele brevet og likevel alltid innenfor en ramme av brev som i VI 1,12: 'Dette har jeg skrevet til deg fordi jeg pleier å tale ikke annerledes med deg enn med meg selv om alt som gleder eller bekymrer meg.'

Også hos Plinius finner vi som hos Cicero og Seneca før ham refleksjoner rundt brevskrivningen. Det er vel ingen annen genre som er så direkte selvreflekterende, og dette forsterker samtidig inntrykket av privat samtale mellom to som brevet alltid vil holde på. Hos Plinius er det særlig i de mer korte meddelelsesbrevene vi finner dette, f.eks. i I 11,1: 'Det er lenge siden du har sendt meg brev. Jeg har ikke noe å skrive om sier du; men så skriv dette at det ikke er noe som du kan skrive – eller skriv bare det som folk før i tiden pleide å begynne med: "hvis du har det bra er det godt, jeg har det bra." Dette er nok for meg, det er det viktigste'. Eller i *ep.* III 20,11 irriterer han seg nettopp over denne enkle meddelelsen: 'Ved Herkules, hvor lenge skal vi holde på med "hvordan står det til – har du det

bra?” Våre brev skal ikke inneholde noe ubetydelig eller alminnelig, ikke noe som er begrenset til privatsaker.’

På samme måte som Plinius gir også Seneca et sterkt inntrykk av at det er brev han skriver, selv om han bare har sin ene adressat, Lucilius: ’Jeg takker deg fordi du skriver ofte til meg. For det er den eneste måten du kan vise meg deg selv på. Aldri mottar jeg ditt brev uten at vi straks er sammen. Hvis bilder av våre fraværende venner gir glede fordi de fornyer minnet... hvor meget gledeligere er ikke brevene som bringer virkelige spor av den fraværende vennen ... For det som er det kjæreste når man ser vennen, det viser preget av hans hånd i brevet oss – vi gjenkjenner ham’ (*ep.* 40,1). I enda sterkere grad finner vi denne oppfatningen i *ep.* 55, 8-11: ’Send dine tanker hit. Man kan være sammen med sine venner selv om de er fraværende – og det både så ofte og så lenge man vil. Vi nyder denne glede – som er den største – mer når vi er borte fra dem. For nærværet gjør oss blaserte – vi tenker jo slett ikke på dem vi nettopp har sett. En venn bør man eie ved tanken, og den er aldri fraværende. Tanken (*animus*) ser hvem den vil daglig. Derfor studer med meg, spis middag med meg og spaser med meg. Vi lever i et trangt, innelukket rom hvis noe er lukket for våre tanker. Jeg ser deg, kjære Lucilius, jeg hører deg fremfor alt. I den grad er jeg med deg at jeg lurar på om jeg skal begynne å skrive ikke *epistulas* til deg, men *codicillos*’ (dvs. skrivetavler for korte beskjeder). Også i *ep.* 67, 2 bevarer Seneca denne fiksjonen av brev som

samtale: ... ’jeg samtaler mest med mine bøker; hvis det av og til kommer brev fra deg til avveksling, synes jeg at jeg er sammen med deg, og jeg blir så oppløftet som om jeg ikke skriver tilbake til deg, men svarer muntlig. Derfor vil jeg også likesom samtale med deg om det du spør meg om, og vi vil undersøke det sammen.’

I *ep.* 75,1 diskuterer Seneca stilen i brevet: ’Du klager over at du har fått brev fra meg som ikke er omhyggelig utarbeidet. Men hvem taler omhyggelig uten å være affektert? Slik som min tale ville være hvis vi satt sammen eller spaserte sammen – naturlig og lett (*inlaboratus et facilis*), slik vil jeg at mine brev skal være. De har ikke noe søkt eller tilgjort ved seg. Hvis det lot seg gjøre, ville jeg heller vise hva jeg mener enn formulere det. Også om jeg diskuterte, ville jeg ikke stampe med foten eller gestikulere vilt og heve stemmen, det ville jeg overlate til talerne. Jeg er tilfreds med å bringe deg mine tanker ... Vårt hovedmål skal være at vi sier hva vi mener, og at vi mener det vi sier ... Våre ord skal ikke glede, men gavne.’

Også i *ep.* 115,1 legger Seneca vekt på dette: ’Jeg vil ikke, kjære Lucilius, at du skal være for omhyggelig angående ord og setningsbygning. Det er større ting du skal bry deg om. Søk etter hva du skal skrive, ikke hvordan du skal skrive det, og gjør det ikke for at du skal skrive det, men for at du skal mene det, og gjør det du mener til ditt eget og sett likesom ditt merke på det. Når du ser at en persons tale er omhyggelig og polert, så vit at hans sinn i samme grad er opptatt av bagateller.’

I *ep.* 118, 1-5 – etterat Lucilius tydeligvis har krevet hyppigere brev, mens avtalen var at han skulle skrive og Seneca svare – reflekterer Seneca videre over brevets innhold og peker på forskjellen mellom Ciceros og egne brev. Han vil nettopp ikke gjøre det som Cicero oppfordrer Atticus til (i *Att.* I 12,4): *si rem nullam habebit, quod in buccam venerit, scribat* ('hvis han ikke har noe å skrive om, så skal han skrive det som faller ham i munnen') ... 'For det vil aldri mangle stoff som jeg kan skrive, slik at jeg forbigår alle de ting som fyller Ciceros brev, hvilke embedssøkere som har vanskeligheter, hvem som fører valgkamp med andres eller egne krefter, hvem som søker noe i tillit til støtte fra Caesar eller fra Pompeius eller egen penge-kasse, hvilken streng ågerkarl Caecilius er ... Det er bedre å behandle sine egne onder enn andres og grundig granske seg selv og se hvor mange ting man streber etter ... Bare dette er trygt og fritt: ikke å søke noe og forbigå alle skjebnens valgmøter' (dvs. som gjelder maktposisjoner, krigsresultater, triumfer, rikdom, ekte-skap, barn, helse) 'Det er kjennetegn på et stort sinn ikke å søke noe, ikke be om noe og si : jeg har ikke noe med deg å gjøre, *Fortuna*; jeg gir deg ikke makt over meg. Dette kan vi skrive til hverandre om og alltid frembringe et uuttømmelig stoff når vi ser oss rundt på så mange tusen mennesker som for å oppnå noe ødeleggende sliter seg urolige gjennom fra onde til onde og trakter etter noe de snart må flykte fra eller også avsky'.

Sammenligner vi våre tre store probrevforfattere, finner vi at Cicero

og Plinius har den største variasjon av typer brev, begge gir også uttrykk for at brevene er gjennomgått og revidert med tanke på utgivelse: i Atticusbrev XVI 5,5 uttaler Cicero at det ikke eksisterer noen samling av hans brev, men at Tiro har så meget som 70 ('og det er noen som kan tas fra deg', dvs. Atticus): *eas ego oportet perspiciam, corrigam, tum denique edentur* ('disse bør jeg se igjen, rette og da først vil de bli utgitt'). Plinius innleder sin første bok med brev slik: 'du har ofte oppfordret meg til å samle og utgi mine brev, om det er noen som jeg har skrevet med litt omhu' (*ep.* I 1). For Senecas vedkommende er det nok allerede i utgangspunktet en forutsetning at brevene skal bli utgitt; det skjønner vi også av *ep.* 21,5 der han lover Lucilius berømmelse i ettertiden: 'jeg kan trekke navn med meg så de vil vare'.

Hos Cicero er brevene i særlig grad tilpasset hver enkelt adressat og stilet bare til denne, selv om han i Atticusbrev VIII 9,1 gleder seg over å høre at et brev til Caesar sirkulerer (*epistulam meam quod pervulgatam scribis esse, non fero moleste, quin etiam ipse multis dedi describendam*). At så mange av brevene er bevart kan vi takke hans trofaste sekretær Tiro for, som arkiverte, kopierte, ordnet (f.eks. er 4. bok av *Ad familiares* bare trøstebrev) og utga dem etter Ciceros død.

Stilnivå og innhold er like mangfoldig. Blant Atticusbrevene f.eks. er det brev som vi synes vi leser over mottagerens skulder – de er spontane og ikke beregnet på offentliggjørelse.

Cicero formulerer selv denne forskjell i *Ad fam.* XV 21,4: 'vi skriver på én måte det som bare de vi sender til skal lese, på en annen måte det som vi tror at mange vil lese.' Selv innenfor det man kunne regne som en standardtype – anbefalelsesbrevet – varierer han med en rekke sitater fra greske forfattere (f.eks. i *Ad fam.* XIII 15 til Caesar, der han avslutter med: 'jeg har brukt en ny sort brev til deg, forat du skal forstå at det ikke er en alminnelig anbefaling' (*genere novo sum litterarum ad te usus, ut intellegeres non vulgarem esse commendationem*)).

Stilen kan veksle fra det helt kollokviale med ellipser (utelatelser av ord), en enkel *commentarius*-stil når det dreier seg om rene meddelelser, til et mer retorisk oppbygget preg med retoriske spørsmål og tenkte svar fra adressaten, antiteser og *tricolon crescens* ('tre voksende ledd'), og som nevnt typisk for Cicero er en forkjærlighet for greske ord og uttrykk spredt utover i brevet. Plinius demonstrerer også sine greskkunnskaper, mens Seneca har filosofsitatet som fast ingrediens. Selv om brevstilen er enkel og knapp og aldri så meget bærer preg av dagligtale, er det nettopp dette som gjør at den ikke alltid er like lett tilgjengelig for oss. Foruten ellipsene er det hos Cicero og Seneca ofte sjeldne, spesielle ord som bare finnes hos brevskriveren, de kan til og med være laget for anledningen, brukt på en ny måte eller tatt fra talt latin – blant annet en mengde diminutiver. De greske ord og uttrykk er enten skrevet på gresk eller oversatt til latin. Dertil kommer

ordspill, ofte i forbindelse med antitesen. I keisertiden gjelder det generelt at språket blir påvirket av poetisk stil.

Grensen mellom privatbrev og kunstbrev er ikke alltid lett å trekke, for selv i de mest private brev vil både avsender og mottager i de aller fleste tilfeller ha en retorisk skolering som gjør det naturlig med en retorisk preget stil. Om ikke annet så vil brevet alltid ha en symmetrisk ramme, en innledning og avslutning som omslutter det på samme måte som ved en tale, og ofte finner vi også partier som tilsvare talens øvrige ledd (vi har nevnt *narratio* 'fortellingen', som er lett å få øye på; etter denne følger i talen argumentasjonen som er inndelt i bevisførselen: *confirmatio* og avvising av innvendinger: *refutatio*. Begge deler kan brevet gjøre bruk av. Likeledes kan vi finne eventuelle ekskursjoner fra det egentlige tema.) Skillet går mer mellom privatbrev og embedsbrev enn mellom private og litterære brev. Fortrolige brev kan i høyeste grad være litterære.

Cicero ligger nærmest det såkalte ikke-litterære brev, privatbrevet, siden vi her finner personlige meddelelser ikke beregnet på offentliggjørelse, dagsaktuelle politiske hendelser og hans reaksjoner på disse, personlige følelsesutbrudd også ved andre og private opplevelser. Likevel er brevet allerede her litterært siden forfatteren reflekterer over og utprøver forskjellige typer brev. For alle de tre brevskribentene er det nærmest en fast regel at brevene er knyttet til en konkret situasjon og gir oss avsenderens reaksjon på denne.

Plinius balanserer mellom brevet som erstatning for den muntlige samtalen – brevet kan f.eks. bare handle om at han ikke har fått brev (III 17) – og minifremstillingen av en opplevelse han selv har hatt eller har hørt om. Her er det tydelig at brevet som genre befinner seg mellom det enkle stilnivå (*genus subtile*) og den opphøyde stil (*genus grande/sublime*), m.a.o. en *genus mixtum* eller *medium*. Derfor kan brevet bevisst gjøres enkelt i visse partier og utsmykket i stilen på andre punkter. Gjerne følger han den retoriske regel med å belyse et emne ved tre eksempler, og det blir i seg selv en utfordring for ham å behandle brevets 'tema' under *brevitas*-aspektet. Hos Plinius er det på en annen måte enn hos Cicero riktig å tale om kunstbrev, både fordi de enkelte brev gjerne har fungert som en liten utvekslingsgave, vanlig i hans omgangskrets, og fordi han tydeligvis har ordnet brevene under et helhetsaspekt og utgitt dem (muligens i serier på 3 x 3 bøker.) Både hos Cicero og Plinius ser vi det typiske ved brevgrenen, ikke bare at brevet er direkte stilet til et du og bakom ofte et utvidet du – den generelle leser – men også at forfatteren selv blir nærværende på en helt spesiell måte. Neppe noen annen genre, ikke engang lyrikken, er så subjektiv og personlig. Brevet har da også vært kalt 'sjelens avbilde' (Demetrios i *Peri hermeneias* 227).

Seneca derimot tegner ikke et bilde av seg selv i brevene, verken ubevisst som Cicero eller bevisst som Plinius. Vi hører intet om hans politiske rolle (han var jo lærer for Nero

og styrte faktisk hele romerriket på en utmerket måte i Neros fem første regjeringsår), og heller ikke får vi del i hans følelsesliv. Men selv om den filosofiske samtalen dominerer, får vi også en rekke detaljer fra dagliglivet – slik som besværligheter ved å reise (*ep.* 87), støyen i offentlige bad, siden Seneca bor ovenfor et slikt (*ep.* 56), samt flere steder beskrivelser av hans legemlige plager. Dette er likevel alltid bare et utgangspunkt for en filosofisk betraktning over menneskenes lodd og deres mange gjøremål. Rollen eller masken som *egregius insectator vitiorum* ('en fremragende forfølger av laster' kalles Quintilian ham) dominerer. Brevmottageren skal utvikles og belæres, samtidig som brevene også er Senecas samtale med seg selv. Subjektiviteten er her knyttet til en løs og mer assosierende behandling av et emne, noe som senere nettopp er karakteristisk for *essayet* ('forsøket') som Montaigne med sine *Essais* fra 1580 og vår egen Holbergs *Moralske Epistler* etterligner. I stedet for de mange adressater hos Cicero og Plinius har vi hos Seneca den ene Lucilius (som var en virkelig person), men brevene er likevel henvendt til et videre publikum og sikkert skrevet med publikasjon for øye, selv om Seneca opprettholder inntrykket av samtale bare med Lucilius.

Hos Seneca blir *brevitas*-idealet dominerende for stilen, slik han også roser Lucilius i *ep.* 59,5: 'det er mange som lokkes til å skrive noe som de ikke hadde foresatt seg, fordi de tiltrekkes av et vakkert uttrykk ... Dette gjelder ikke deg: alt er kortfat-

tet, enkelt (*pressa*) og tilpasset emnet. Du sier bare så meget som du vil, og du mer antyder enn sier det.' Seneca driver selv denne knapphet til det ekstreme, med forkjærlighet for antitesen og sitatsentenser ved avslutningen av brev. Han nevner (i *ep.* 114, 17) at Sallusts stil med avbrutte utsagn og formuleringer som stanser før man venter det, ble satt høyt. Selv presser Seneca mest mulig av tanker inn i korte setninger, noe som kritiseres av Quintilian: 'om han bare ikke hadde brukket istykker de vektige emner med ganske små setningsledd' (*Inst.or.* X 1,130). Brevgenren er nå blitt et påskudd til å dyrke *brevitas* i form, om ikke alltid i innhold som tenderer mot lengre populærfilosofiske traktater. (Disse brevene må regnes som den typen Plinius gir betegnelsen *scholasticas litteras* – 'retoriske, lærde brev' i *ep.* IX 2).

Plinius' brevsamling gir et ganske annet mangfoldig inntrykk enn Senecas enhetlige preg. Brevet er her én blant flere genre som benytter seg av et lite format for det litterære uttrykk, og Plinius spiller ofte på motsetningen langt, stort kontra kort, f.eks. (*ep.* IX 2,5): 'det er tegn på den største kjærlighet at man ikke tilgir korte brev fra sine venner' (*est enim summi amoris negare veniam brevibus epistulis amicorum*, til en av hans tallrike venner som ber om mange og dessuten svært lange brev). Eller i II 11 når Plinius har berettet fyldig om en senatsak mot statholderen Marius Priscus i provinsen Africa og Plinius selv samt Tacitus var satt til å representere provinsboerne, da ønsker han seg et svarbrev

som ikke gjelder 'bysaker', men hvordan det står til på landet, og han konkluderer: 'Svarer du ikke med et like langt brev, vil du heretter bare kunne vente et ganske kort' (*brevissimam epistulam*). Tacitus er forøvrig selv adressat for et lengre brev (I 20) som Plinius ønsker seg et meget langt svar på – hvis Tacitus er uenig med ham i de foreliggende spørsmål, i motsatt fall er det nok med et kort. I IV 11,16 der han har fortalt relativt utførlig om en hendelse under Domitians regjeringstid – selvfølgelig knyttet til en nyhet – avslutter han med å ønske seg et like langt brev tilbake: 'Jeg fortjener til gjengjeld at du beskriver hva som går for seg i din by, i nabolaget – for det pleier alltid å hende noe som er verdt å berette – men kort sagt, hva du vil, bare brevet er like langt som mitt. Jeg skal telle ikke bare sidene, men også linjer og stavelser!' Brevets begrensede format kan settes opp mot andre sider ved hans virksomhet, f.eks. i IV 5 om en todagers-tale som Plinius har offentliggjort; adressaten blir her lovet at han skal få lese talen *cuius amplitudo non sinit me longiore epistula prae loqui* ('som er så lang at den ikke tillater meg å introdusere den i et lengre brev'), og han fortsetter: 'for jeg må være kort her hvor jeg kan.' Likeledes i IV 17 angående en rettsak der Plinius skal holde tale – han skriver at han da selvfølgelig vil fremsette sine synspunkter 'mer utførlig og fyldig enn brevets snevre format tillater' (*latius scilicet et uberiorius, quam epistularum angustiae sinunt*). Brevets 'snakkesalighet' (*loquacitas*) kan også ødelegge noe av

poenget ved en tale han har holdt og nedskrevet (V 20). Epistel II 2 åpner med et vredesutbrudd over at han ikke har mottatt brev fra adressaten på lenge, og den eneste unnskyldning han vil godta, er hvis han på den måten får meget hyppige og meget lange brev fra vedkommende. Unnskyldninger som at denne personen ikke var i Roma, var opptatt eller syk, gjelder ikke.

Vi får et sterkt inntrykk av at disse brevene virkelig har vært sendt når Plinius ikke bare reflekterer over brevstilen, men til og med berører postbudets rolle! Slik f.eks. i II 12 som er en fortsettelse på foregående brev, et brev han slutter seg til at mottageren allerede må ha fått 'for jeg ga det til et raskt og pålitelig postbud' (*nam et festinanti et diligenti tabellario dedi*). Eller i III 17, en engstelig forespørsel om alt står bra til – her vil han gi reisepenger og endog en belønning til postbudet hvis denne bringer ham det ønskede brev. En annen gang krever Plinius tilbake reisepengene han har brukt på en brevkurér (*cursor*), fordi mottageren har kritisert hans stil, og Plinius i den vedlagte tale har tilpasset seg dennes ønske om en bedre, men i Plinius' øyne en enklere og dårligere stil (*ep. VII 12*).

Slik som Seneca før ham kommenterer også Plinius at han har et annet utgangspunkt for sine brev sammenlignet med Cicero, som hadde 'forskjellige og betydningsfulle saker' å skrive om (IX 2). Når dette gjentas hos Plinius, er det på en måte en ytre begrunnelse for det 'nye' brevet som holder fast ved inntrykket av samtale – 'hyggen ved å tale med deg har

forledet meg til å skrive for langt' (*dulcedo tecum loquendi*) leser vi i *ep. II 5* – men nå blir det i tillegg fremhevet at avstanden nærmest er en forutsetning for brevet. Brevskriverens mer eller mindre tilbaketrukne tilværelse – *secessus* – gjør det mulig å forfatte denne bestemte type brev. Allerede Seneca betoner det i *ep. I 8*: *fores clusi, ut prodesse pluribus possem. Secessi non tantum ab hominibus, sed a rebus, et in primis a meis rebus* ('Jeg har stengt dørene, for å kunne gavne flere; jeg har trukket meg tilbake ikke bare fra menneskene, men fra tingene, og særlig mine egne saker'). For Plinius er *secessus* idealet, og det er knyttet til tilværelsen på en av hans landeieidommer: 'Jeg vil igjen oppsøke mitt laurentinske gods, mine kjære bøker og skrivetavler og fritid fylt av studier' leser vi i *ep. I 22*. Slik setter han sin litterære virksomhet som brevskrivningen er det fremste utslag av, inn i tradisjonen fra Horats. Hos denne var jo dikterinspirasjonen fremfor alt bundet til livet på Sabinnervillaen.

At brevet nå bevisst skal følge visse litterære tradisjoner fra andre gener, men uten å tape *brevitas*-aspektet av syne, kommer tydelig frem i *ep. I 16*, der Plinius omtaler en felles venn (Pompeius Saturninus) og dennes litterære *ingenium*, hvilket nærmest synes å være en beskrivelse av Plinius selv. Foruten hans stilistiske kvaliteter som taler, utmerker han seg når det gjelder historie, ved å fortelle knapt, klart, behagelig, strålende og opphøyet (... *vel brevitare vel luce vel suavitate vel splendore*

etiam et sublimitate narrandi). Denne personen skriver også lyrikk som Catull og Calvus, og nylig leste han brev for Plinius, som han sa var fra hustruen – Plinius antar at de kan ha vært skrevet av Saturninus selv. Disse brevene lød i Plinius' ører som Plautus eller Terents uten metrikk. De romerske komediedikterne forener jo et kollokvialt språk med en elegant stil og kan nok tenkes å ha vært forbilder både for Cicero og Plinius. Vi kan også finne korte dialogscener innenfor brevet selv (f.eks. *Att. II 12, 2*).

I et annet brev (VI 33,8) er Plinius mer direkte når han beskriver visse litterære kvaliteter som vi leser som en indirekte omtale av hans 'nye' prosabrev. Denne gang gjelder det en tale han selv har holdt og som han selv regner som et praktstykke, og det han roser sin egen – nå tapte – tale for, kan vi se som en karakteristikk av hans brevideal: 'stoffet er rikt, det er skarpsindig disponert, det utmerker seg ved flere småfortellinger og uttrykksmåten er variert' (*Nam et copia rerum et arguta divisione et narratiunculis pluribus et eloquendi*

varietate renovatur). I den samme tale er det videre 'meget som er opphøyet og ... meget som er enkelt' (*multa elata ... multa subtilia*).

Plinius synes bevisst å ha brutt det enhetlige inntrykk som Senecas brev gir ved det store antall typer brev og ved at så mange andre enkeltpersoner kommer til orde i brevene, presentert av brevskriveren selv. Det kortfattede er her forenet med den klare fremstilling, og det overordnede mål for brevets opphavsmann synes ikke lenger å være utelukkende hans egne refleksjoner, men også et ønske om å gjøre noe nærværende for leseren. Brevet som i seg selv opprinnelig skal erstatte fysisk nærvær, bruker nå den ytre ramme av distanse nesten som et påskudd for å visualisere de forskjelligste lokaliteter og personer – også i fortid – for mottager og en større leserkrets. Plinius formulerer dette selv på slutten av et brev (III 18): 'Her har du hva jeg har gjort de siste tre dagene. Jeg ville at du skulle ha like stor glede av det – selv om du var fraværende – som du kunne hatt om du hadde vært tilstede.'

Mette Heuch Berg

Bokanmeldelser

Tullia Linders, *Vem är vem i antikens Grekland. Människor och gudar under tusen år fram till Kristi födelse*, 255 sider. *Vem är vem i Romarriket. Människor och gudar*, 368 sider. Bokförlaget Rabén Prisma, Stockholm 1995 og 1998.

Tullia Linders var professor i antikens kultur och samhällsliv ved Uppsala Universitet inntil hun gikk av med pensjon i 1992. Som emerita har hun skrevet disse to vakre bindene som inngår i serien *Vem är vem*. I første del av begge bøkene får vi historiske personer alafabetisk ordnet. Det greske bindet (G) gir i andre del guder og halvguder; her kommer både guddommer som Afrodite og heroer som Theseus, han som ifølge myten skapte Athen gjennom å samle Attika til ett rike. Det romerske bindet (R) gir i andre del bare guder som Jupiter og Fortuna. Derfor får størrelser som Romulus og hans mor Rhea Silvia figurere blant de historiske personene, vel å merke med uttrykkelig advarsel om at de tilhører saga og ikke må tas for 'historisk sanning'. (Litt overraskende da å lese R s. 52 at senatet 'sedan Romulus tid' hadde hatt hundre medlemmer.) Også når det gjelder skikkelser fra tidlig romersk republikk som Cincinnatus får

vi klart høre at 'det mesta i berättelsen är troligen legend'. Det er vanskelig å si hvordan problemet med legendariske skikkelser i tidlig romersk historie kunne ha vært løst bedre enn slik Linders har valgt å gjøre. Bind G går ned til Kristi fødsel, med den følge at grekere som Plutarkhos og reiseføreren Pausanias fra romersk keisertid kommer i bind R, mens Pompeius og Caesar kommer forholdsvis kortfattet i G for sin aktivitet i den greske verden i øst, og fyldigere i bind R. Marcus Antonius og Octavianus/Augustus figurerer derimot bare i R, mens historikeren Polybios på 100-tallet f.Kr. kommer i fyldige artikler både i G fordi han er greker, og i R fordi han skriver om romersk historie. Det er umulig å være helt konsekvent, og igjen er det vanskelig å si hvordan problemet kunne ha vært bedre løst. Med ett stort bind om *Vem är vem i hela antiken* ville ikke problemet ha oppstått, men slik ei bok ville blitt urimelig tjukk og kostbar, og sikkert mye

større enn de andre bindene i serien. Avgrensningen av antikken i begynnelsen byr ikke på problemer all den stund Homeros, på '700-talet f.Kr.?' som det heter, er første mulige person ettersom slike fjernere størrelser som Agamemnon og den skjønne Helena figurerer blant guder og halvguder i bind G. I motsatt ende har Linders satt grensen for antikken omkring 400 e.Kr., slik at Augustinus som døde i 430 er sistemann til å komme med. Et rimelig valg.

Grekerne og romerne levde ikke i et tomrom; ikke minst møtte de andre folk i krig. Derfor får vi artikler f.eks. om kong Kroisos av Lydia og rekken av persiske konger fra Kyros den store til Alexanders motstander Dareios pluss den nypersiske kong Shapur I; videre om numiderkongen Massinissa, karthagerne Hamilkar og Hasdrubal og Hannibal, den siste sågar i begge bindene, og den gallske høvdingen Vercingetorix. Hvor langt man skal gå utenfor grekernes og romernes egen verden er et vrient spørsmål, og igjen gjør Linders et rimelig valg.

Begge bindene har nyttige kronologiske lister, ordforklaringer, register og tips for videre lesing. Bøkene er vakkert produsert, og rikt utstyrt med karter og velvalgte illustrasjoner. Fotografiene er i svart-hvitt. Mange av dem er nye for meg, og bak innsamlingen må det ligge en kjempejobb. Artiklene varierer i lengde fra noen få linjer, til fem store sider om Cicero og seks og en halv om Augustus. Forfatteren skal ha honnør for sin innsats for å vise at det også levde kvinner i antikken. Vi møter selvfølgelig litterære

størrelser som greske Sappfo og romerske Sulpicia, men også flere kvinner som vil være ukjente for de fleste, så som Anyte fra Tegea, Nossis, Erinna fra Telos, så vel som Egeria som skrev på latin om sin pilegrimsferd til Det hellige landet i 381-84. Men når Augustinus som døde i 430 kommer med i R, må en spørre hvorfor filosofen Hypatia er utelatt, hun som ble revet til døde av den kristne mobben i Alexandria i 415. I tillegg til kjente kvinner som Gracchernes mor Cornelia og Kleopatra i Egypt, blir en uvanlig mange andre kvinner fra politikens verden trukket fram i velfortjent lys som selvstendige personer og ikke bare som vedheng til sine menn. Ikke minst møter vi mødre og hustruer til hellenistiske konger, flere av dem sterke skikkelser som til de grader står på egne bein, og andre som hives fra dynastiske giftermål til skilsmisser i takt med hvordan de politiske alliansene skifter. Mord og selvmord er dagens orden, for de høye kvinner som for de høye herrer. Flere av de hellenistiske dronningene er halv- eller helsøstre av sine kongelige ektemenn.

Mange artikler om store menn er i virkeligheten opplysende kapitler om gresk og romersk historie, og presentasjonen av f.eks. Demosthenes og den eldre Cato er de reine perler. Diktere og filosofer får fyldig behandling, og blant juvelene av noen artikler hører de om Platon og Catullus. Leger og naturvitenskapsmenn får også kyndig presentasjon, og likedan historikerne, men fra denne manneverden her har selv ikke Linders kunnet spa opp noen kvinner.

Som deler av serien Vem är vem vender bindene seg til den opplyste allmennhet og ikke primært til Linders' kolleger i forskningens verden. Derfor henvises det ikke til moderne forskningslitteratur. Men også *academici* vil ha nytte og glede av bøkene. Når det foreligger svenske oversettelser av antikk litteratur, angis disse som regel. Ofte får vi også referanser til svensk diktning med tilknytning til antikken. Særlig det romerske bindet er rikt på sitater fra litteraturen og gir oss opprinnelsen til mange bevingete ord. Og hva kommer f.eks. ordene hermetisk, fanatisk og mynt av? Linders gir svarene. Legg så til at hun kler sine artikler i en prosa av aller beste merke: klar, uten moteord og unødvendige fremmedord.

I løpet av omkring 600 tettpakket sider er noen overraskende utsagn og feil ikke til å unngå. R s. 105 daterer første makedonske krig 209-07 f.Kr.,

mens riktig datering kommer i den kronologiske tabellen. G s. 39 sier at 'även romarna' var innblandet i denne krigen, men det er nettopp fra romersk synsvinkel at krigen er den første makedonske. Cornelius Nepos ca. 100 – ca. 25 f.Kr. var ingen keiser-tidsforfatter, slik vi leser R s. 75. G s. 82 har Isaios for Isokrates, og s. 88 har Kimon for Kleisthenes, R s. 61 har Catilina for Caligula. G s. 53 har årene 282 og 279 for 382 og 379, mens R s. 62 har 292 for 392. Etter min smak er det drøyt å si R s. 129 at Gregorios fra Nazianzos 'motbevisade den arianska läran' og å tale G s. 50 om Caesars 'erövring av Britannien 54 f.Kr.' Men disse pedantiske innvendingene må ikke være mine siste ord.

Tullia Linders har prestert to vakre, velskrevne og svært opplysende bind om mennesker i antikken, ikke minst om mennesker av hennes eget kjønn. La oss gratulere henne av hjertet.

Johan Henrik Schreiner

[Cicero] *Retorik til Herennius*.
Oversat af Søren Hindsholm.
København (Gyldendal) 1998.

En pleier ikke akkurat å anmelde sakprosa-bøker fra antikken som om det gjaldt et aktuelt bidrag til faglitteraturen. Med denne boka kunne en nesten gjøre det. *Rhetorica ad Herennium* eller Herennius-retorikken er en systematisk og konsis gjennomgåelse av det retoriske systemet i fire "bøker". Den tåler sammenligning både med mang en moderne oversikt over antikk retorikk, og med alskens flyplasslitteratur med råd og vink om hvordan en skal te seg og tale til folk. Herennius-retorikken byr på et vell av instruktive eksempler. I begynnelsen av fjerde bok (4.1-10), som handler om *elocutio* eller den språklige utførelse, drøfter forfatteren fordelene og ulempen ved å plukke eksempler fra andre versus det å lage dem selv. Til forskjell fra de fleste andre retorikere foretrekker vår mann å gjøre det siste. Hos greske retorikere har han funnet tre typiske begrunnelser for å bruke eksempler fra eldre litteratur: det ville være ubeskjedent å varte opp med egne eksempler; eksempler fra anerkjente autoriteter har større vekt; presentasjonen av eksempler gir retorikeren sjansen til å vise sin belesthet. Tvert imot, mener vår mann: Hvis en vil demonstrere beskjedenhet, er det bedre å ikke skrive noe i det hele tatt; eksempler skal først og fremst være gode, ikke ha tradisjonens autoritet; å velge blant en mengde mulige eksempler er

ingen kunst. Fordelen med å lage eksempler selv gir retorikeren anledning til å vise hvor god han er, og til å skreddersy eksemplene. Forfatteren viser sin selvstendighet på et annet område også, idet han programmatisk gjør bruk av, og sikkert ofte finner på, latinske termer for en del av det greske begrepsapparatet. Verket inneholder den eldste fremstillingen vi har overlevd av *memoria*, antikk mnemoteknikk for såvidt den var et redskap for retorikken. Den er svært instruktiv (3.28-40).

Vi merker en personlig røst midt inne i fremstillingen av alt det konvensjonelle stoffet. Men vi skånes ikke for den forutsigbare retorikerstemmen, som naturligvis åpner verket med å si at han egentlig ikke har tid til å skrive det, men at han likevel med glede gjør det for å etterkomme en anmodning. Den kommer fra Herennius, en slektning som har bedt om belæring i talekunst. Kanskje skal vi forstå dette i lys av det læreforbudet som de latinske *rhetoires* hadde fått i 92 f.Kr. Vi vet ikke hvem denne Herennius er. Vi vet heller ikke hvem som henvender seg til ham, men det er tydeligvis en mann som ikke har sin sympati hos optimatene. Ut fra begivenheter som omtales i verket, kan vi datere det til 80-årene f.Kr. Det er blitt til omtrent samtidig med at Cicero skrev på sin *De inventione*, et verk som tok sikte på å dekke mye av det samme (og som har fått navn

etter den delen som Cicero fikk ferdig, om stoffsamlingen).

Forfatteren regnet åpenbart også med andre lesere enn Herennius (3.29). Men i antikken er det helt stille om verket. Først kirkefaderen Hieronymus omtaler det, omkr. 400 e.Kr. På den tiden trodde en at verket var av Cicero. Det vi synes er klare forskjeller mellom Herennius-retorikken og Ciceros *De inventione* ble åpenbart ikke sett på samme måte. Herennius-retorikken gikk under Ciceros navn fram til renessansen, da en fikk et annet syn på saken. Selskapet med Cicero gjorde ikke bare at Herennius-retorikken overlevde, det har gjort den til en av de mest brukte lærebøker i vår kulturkrets gjennom alle tider. Den hadde delvis konkurranse av Ciceros egen *De inventione*. De to verkene er ofte overlevert i samme håndskrift. Det fins flere hundre håndskrifter bevart. Herennius-retorikken utgis fremdeles av og til i forbindelse med *corpus Ciceronianum*, eller her, som et verk av [Cicero].

Boka begynner med noen ord om de tre talesjangrene, om talerens fem oppgaver og noen grunnforutsetninger: teori, imitasjon, øvelse – merkelig nok sies det her ingenting om naturanlegg (*ingenium*). De to første bøkene handler om retstaler og diskuterer innledning, saksfremstilling, stasis-spørsmål, argumentasjon og avslutning; den tredje boken handler om politisk og epideiktisk retorikk, disposisjon, fremføring og mnemoteknikk; den fjerde boken om den språklige utførelsen, stilspørsmål, tale- og tankefigurer. Særlig siste bok har

stedvis preg av å være et retorisk leksikon.

Det er utmerket at Søren Hinds-holm nå har utgitt en dansk oversettelse av Herennius-retorikken. Den danske utgaven har en liten retorikkhistorisk innledning og gjør rede for Herennius-retorikkens plassering. Den har også en synoptisk oversikt over dansk-latinsk-gresk terminologi (s. 21). Boka har mange opplysende noter. Den gjør gjerne oppmerksom på terminologien på gresk, og rapporterer generøst, ja, ustanselig, de latinske betegnelsene. Det gjelder ikke bare rent retoriske termer, men også andre ord som oversetteren synes vi bør vite hva står for: vidnerne [téstes], rykter [rumóres], forfatterens hensigt [volúntas scriptóris] – kanskje en to-språklig utgave ville vært et godt alternativ? Mye teknisk terminologi fordanskes, men det er vel ikke til å unngå at den gresk-uvennlige forfatteren må finne seg i at *repetitio* oversettes med anafor på dansk, *exclamatio* med apostrofe og *contentio* med antithese osv.

Teksten er utstyrt med mellomtitler i to formater, typografien er utnyttet på en effektiv måte med mange avsnitt, innrykk, punktvis oppstillinger og nummererte rekker. Jeg tror norske studenter vil finne det lettere å bruke denne boka enn den svenske som kom i 1994, selv om mye godt kan sies om den også (*Romersk retorik. Till Herennius*, i översättning av Birger Bergh med förord av Kurt Johannesson). Herennius-retorikken finnes også i en usedvanlig rikholdig to-språklig Loeb-utgave ved Harry Caplan.

På minussiden kommer noen småting: et register som riktignok er omfattende, men som har latin og dansk om hverandre; en innholdsfortegnelse og kapittelinnledning som stiller seg litt i veien for den antikke bok- og kapittelindelingen, og den *in absurdum* gjennomførte aksentueringen av alle greske og latinske ord og navn, ikke bare første gang de opp-

trer, men hver gang: ikke bare Dióphanes og Isókrates og hypókrisis og stokhasmós, men Pláton og Homér, Súlla, Gráccherne, figúra og cáusa (her har en klart å få aksenten midt over diftongen). Mye mindre ville vært mer enn nok.

Øivind Andersen

Frist for innlevering av stoff til neste nummer er

1.mars 2000

men vi tar gjerne imot innlegg før den tid!

Manuskripter som leveres til *Klassisk Forum* må følge bestemte regler. Dette for å spare tid og arbeid i forbindelse med innleggingen av teksten. Vær snill og følg disse reglene, som er listet opp på innersiden av permen.

Geir Hellemo:

Guds billedbok. Virkelighetsforståelse i religiøse tekster og bilder.

Oslo 1999, Pax Forlag, Innb. Gjennomillustrert.

Pris 328,- kr.

Pax forlag har i år gitt ut *Guds billedbok* med undertittelen *Virkelighetsforståelse i tekster og bilder*, skrevet av professor Geir Hellemo ved Det teologiske fakultet i Oslo. Hellemo er kirkehistoriker med tidlig kristen historie som spesial. Utgangspunktet for boken er i følge innledningen det faktum at "I europeisk kulturhistorie spiller de religiøse bildene en dominerende rolle." Videre sier forfatteren at "...kristendommen fikk gjennomslag som Europas religion fordi den var i stand til å framstå som tiltrekkelige... Synssansen spilte en viktig rolle i denne strategien." Samtidig mener Hellemo at her er det noe som har gått tapt frem mot vår egen tid, og som "vi" må gjenoppdage. "Det er på tide å hente gamle skatter fram i lyset igjen.", sier han, "...[fordi] De rommer dype innsikter om det å være menneske." Og de gamle skattene han viser til i denne sammenheng er den rike kirkekunsttradisjonen fra senantikken og fremover til det han definerer som "nytiden" som starter en gang omkring 1600. Slik antyder han allerede i innledningen at boken ikke bare er en kulturhistorisk reise, men at den også har et erkjennelsesmessig og teologisk mål, nemlig et forsvar for det religiøse bildet. Dette siste har et åpenbart utgangspunkt i hans eget ståsted som luthersk teolog.

Boken er delt i fire hoveddeler med tre kapitler i hver del, unntatt siste del som bare har to. Den er ryddig disponert med et godt noteapparat og et oversiktlig register. Hellemo har disponert stoffet på tradisjonelt vis; kronologisk og tematisk. Første del omhandler senantikken kunst, religion og kultur. Her presenteres vi for en rekke sentrale kirkelige monumentalbbygg, deres utsmykning og den kontekst de står i. De to andre hoveddelene starter alle med et kapittel som har senantikken som utgangspunkt og kontrast for betraktninger over ulike temaer fra middelalder. Her er han særlig ute etter å vise overgangen fra senantikken til middelalder og en påstått kontrast mellom disse periodene. De temaene som Hellemo behandler er Kristusbildets endring og Marias fremtredende rolle i middelalderen. I den neste delen, som også omhandler middelalderen, er det særlig Helvete og Himmelens beboere – englene – som blir viet oppmerksomhet. I den fjerde og siste delen, som er en epilog med overskriften *evig eies kun det tapte*, diskuterer Hellemo renessansekunsten og den religiøse kunstens kår omkring Reformasjonen og overgangen til *nytiden*, under overskrifter som *Religiøst univers i krise* og *Konstruksjonen av en ny religiøs identitet*.

Dette er jo som tittelen sier en billedbok, og bokens reproduksjoner er i det store og hele av god kvalitet. Jeg skulle imidlertid ha ønsket meg flere helsides gjengivelser av kunstverkene som for eksempel av Torcello-mosaikken på side 171. På den måten hadde de kommet bedre til sin rett. Pax forlag har også brukt tid på korrekturen, og *det* er gledelig. Norske forlag har hatt en tendens til å ta svært lett på den slags for tiden. Alt i alt gir derfor boken et behagelig visuelt inntrykk. Utstyrmessig fremstår den som en tiltalende bok.

Første del av boken omhandler som nevnt den kristne kunst og monumentalarkitektur i senantikken. Her presenterer Hellemo sitt stoff på en engasjert og levende måte. Med stor kunnskap og innlevelse går han inn på sentrale trekk ved utviklingen av en egen kristen billedtradisjon. Dette blir belyst med sentrale og relevante tekster og monumenter. Han går også inn på diskusjonen for og imot bilder som fant sted i denne perioden, og viser hvorledes man teologisk begrunnet bruken av bilder. Det hele blir satt inn i en bred kulturhistorisk kontekst, etter min mening på en forbilledlig måte. Her sier han mye fornuftig omkring bildenes religiøse funksjon og deres plass i det religiøse liv og i teologien. Særlig vil jeg fremheve kapittel fire – *Med gullstøv i håret*, som egentlig innleder bokens andre del – som en velskrevet og interessant "forklaring" på oppkomsten av en kristen billedtradisjon og dens forankring i antikk hedensk ikonografi. Her knytter han også den kristologiske diskusjon sammen med

billedutviklingen og viser hvilke sammenhenger det er mellom disse to fenomenene. Hellemos innfalsvinkel til hele perioden og dens historie er sympatisk og forstående, noe som gir teksten et fokuset perspektiv. Her er også bilder og tekst integrert i fremstillingen i henhold til forfatterens erklærte intensjoner på forbilledlig måte.

Større problemer har jeg derimot med bokens andre deler, hvor Hellemo behandler bilder og religiøsitet i middelalder og renessanse. Med en gang forfatteren forlater senantikken blir fremstillingen distansert, og det hele fremstilles som noe fremmed, rart og, for Hellemo, forvirrende. Utvalget av tekster er ingenlunde uproblematisk. Han skriver om Anselm, Abelard og Bernhard av Clairvaux, men nevner ingen av de mest sentrale teologer og filosofer fra høy-middelalderen som Albert den store, Thomas av Aquino eller Bonaventura. Det vil si, Thomas siteres i det han skriver om engler, men dette er vel neppe Thomas' viktigste bidrag til teologien. Dette er desto mer merkelig siden Thomas er helt sentral i utviklingen av den katolske kirkes billedteologi, noe som burde interessert forfatteren gitt bokens tema. Hele senmiddelalderens mangslungne religiøsitet, med blant annet *devotio moderna*, er fraværende. Gotikken nevnes i en bisetning, og alle de store katedraler, alle middelalderens store freskesykluser og mosaikker, alle altertavler og ikke minst all skulptur, er totalt fraværende i Hellemos fremstilling. Her er det så mye som mangler at man sitter igjen med et inntrykk av tomhet. Samtidig frem-

setter han mange problematiske påstander og noe av det han sier er fundamentalt galt. Det vil føre for langt å gå i detalj med alle innvendinger her, men jeg skal gi noen eksempler.

Når han skriver om Bernhard av Clairvaux bruker Hellemo Matthias Grünewalds alterskap i Issenheim til å illustrere Bernhards poenger. Går det egentlig an? Bernhard døde i 1153 og Grünewald laget sin altertavle i omkring 1513 – 1515. Det er nesten fire hundre år som skiller i tid, og det har faktisk skjedd noe i mellomtiden. Dette viser kanskje noen av de feller periodebegrepene setter. Middelalder er ikke middelalder uten videre. På side 114 sier Hellemo om Kristusbildets utvikling fra senantikken: "De mest markante endringer kan avleses i billedmaterialet: Den levende Kristus blir erstattet av den døde, og den vakre Kristus trer tilbake for den heslige". Men dette er jo ikke riktig. Selv ikke innenfor korsfestelsesmotivene er det slik. Hvis vi går tilbake til Issenheim-alteret, finner vi et godt eksempel på dette. Den korsfestede og døde Kristus er kanskje stygg, men den oppstandne Kristus er en vakker ung mann og fra hans kropp og sårmerker stråler det samme guddommelige lys som vi finner i de senantikke mosaikker. Hellemo hevder også at Gud ble opplevet som fjern av menneskene i middelalderen. Dette er selvfølgelig helt galt. Tvert i mot har vel Gud aldri vært opplevet så konkret og fysisk nærværende som i middelalderen. Dette er jo kjernen i den katolske kirkens nattverdsoppfat-

ning slik det er formulert i transsubstansiasjonsdogmet, vedtatt på Det fjerde Laterankonsil i 1215. Inkarnasjonen er et teologisk hovedpoeng for middelalderkirken, som Thomas av Aquino sier det: "Den kristne tro dreier seg om to ting, nemlig Treenighetens guddommelighet og Kristi menneskelighet". Det er i dette perspektivet at Maria også blir viktig, ikke som en erstatning for en slags *deus otiosus*, men for å understreke Guds nærvær og nærhet til menneskene. Bildenes funksjon var derfor blant annet å vise at Bibelens historiske hendelser også var aktuelle her og nå. Kristus led og døde for oss både den gang da, og hver gang når messen feires. Vi skal nok nærmere vår egen tid før Gud blir en fjern størrelse for menneskene. Dette guddommelige nærværet hadde også betydning for hvorledes man betraktet Skaperverket. Verden var ikke ond og mørk slik Hellemo fremstiller det, men god og en gave til menneskene. Gjennom sitt Skaperverk gav Gud seg selv til kjenne, for som Thomas sier: "Ingen væren er ond i seg selv. Det onde har ikke noen væren."

Jeg synes også at Hellemo "sekulariserer" renessansekunsten i altfor stor grad. Det blir unyansert når han forbigår manierismen og de kunstnere innenfor denne tradisjonen som nettopp i mange henseende legger vekt på det mirakuløse og det oversanselige. Mot Crivellis påståtte "realistiske" engel i hans Bebudelse fra 1486, som Hellemo viser til, vil jeg vise til Beccafumis bebudende engel fra 1545–46. Her er scenen fremstilt i et mytisk landskap, en tidløs reli-

gjøst preget arkitektur, der bruken av lys og skygge får frem en overjordisk stemning. Her har selv ikke en moderne betrakter problemer med å forestille seg engelen som en åndelig skapning. Dette er også en del av periodens "virkelighet" som beskriver en "bevegelse" i motsatt retning av det som hevdes i boken. Hellemo skriver at kunstnerne har problemer med å fremstille det guddommelige på en troverdig måte. Troverdig for hvem? At vi har problemer med å tro på realiteten av det som fremstilles betyr ikke at man opplevet det slik på 14-1500-tallet. Her savnes konteksten og det historiske perspektiv. Det blir også feil å fremstille Leonardo eller andre kunstnere fra denne perioden som naturalister. Det var de slett ikke. Det var den ideelle natur, skaperverket slik det fremsto fra Guds hånd de skulle avdekke, fordi dette var skjult for det menneskelige blikk på grunn av den opprinnelige synd.

Fremstillingen av middelalderen, og senere renessanse og overgangen til det Hellemo kaller "nytiden", er både skjev og lite fokusert. Hovedtrekkene mangler, i stedet har han satt søkelyset på fenomener som delvis er marginale – som Helvete og engler – og overdimensjonert disse. Selvfølgelig var man opptatt av Helvete i middelalderen, men et hovedmotiv var det dog hverken i billedkunst eller teologi. Det viser jo også

Hellemos egne eksempler. På mange måter fremstilles perioden fra senantikkk og fremover mot reformasjonen som en forfallshistorie. Hele hans blikk på tiden etter senantikken blir svært anakronistisk. Her har jeg følelsen av at det er den lutherske teologen som har overtatt for kirkehistorikeren. I bokens siste deler er heller ikke bildene særlig godt integrert med teksten. De opptrer i stor grad som rene illustrasjoner til teksten, og fungerer slett ikke i henhold til forfatterens egne intensjoner. Samtidig er utvalget av bilder, særlig fra middelalderen, merkelig lite representative. Med de enorme mengder av kirkelige kunst og arkitektur som er bevart frem til i dag burde det være mulig å finne frem til noe bedre enn dette.

Alt det Hellemo gjør så bra i den første delen går den gale veien i den siste delen av boken. Mens han i sin behandling av senantikkens historie kontekstualiserer sin behandling av temaer og fenomener, er denne kontekst tidvis fraværende i de siste delene. Han burde sannsynligvis ha satt punktum etter senantikken, hvor hans åpenbare interesse og ikke minst faglige tyngde ligger. Jeg hadde gjerne sett at han hadde skrevet mer og utdypende i bokens første del. Det han skriver der er både interessant og spennende fremstilt. Resten av boken er dessverre en skuffelse.

Henning Laugerud

SYMBOLAE OSLOENSES

NORWEGIAN JOURNAL OF GREEK AND LATIN STUDIES

Symbolae Osloenses, det norske klassiskfilologiske tidsskrift, begynte i 1997 med en ny redaksjonell policy. Ved siden av de tradisjonelle filologiske artiklene som fortsatt er tidsskriftets basis, har vi nå også et stort innslag av aktuelt og mer direkte leservennlig stoff.

Med overskriften SO Debate presenterer vi hver gang en større debattartikkel over et aktuelt tema innenfor internasjonal forskning, fulgt av kommentarer fra en rekke forskere og en fylldig bibliografi. Debatten skal sette søkelyset på aktuelle problemer, nye tekster eller nye metodiske utfordringer, og vender seg ikke bare til de nærmest berørte fagfolkene, men vil forhåpentlig ha en videre appell og informasjonsverdi for alle med en seriøs interesse for klassiske studier.

Siste del av tidsskriftet rommer forskningsoversikter, bokanmeldelser i artikkelform og informasjon om hvem som forsker om hva ved de norske universiteter, om programmer og prosjekter, de siste års publikasjoner og doktoravhandlinger under arbeid.

Kan sendes
ufrankert i
Norden.
Adressaten
vil betale
porto.

UNIVERSITETSFORLAGET
Kundeservice
Tøyen
0608 Oslo

Res coquinaria

NKF har vært ute og reist igjen, denne gang til "Roman Britain" (fyldig referat annet steds i bladet) - og hva er da mer passende enn å se litt på noe av det romerne (og de romaniserte britene) i denne rikets utpost spiste.

IRoma var skalldyr svært populært på rike romeres bord. De hadde østersfarmer på den italienske halvøy - ifølge Plinius var det en Sergius Orata med villa i Baiae som først fikk ideen; ikke av lekkersult, men av griskhet: han tjente nemlig store penger på å bygge slike anlegg og selge dem dyrt. Og Plinius fortsetter: Britannias kyster sto ennå ikke til vår disposisjon da Orata drev og reklamerte for produktene fra Lucrinerjøen (ved Baiae). Det går altså klart fram at på Plinius' tid (han døde som kjent i 79 e.Kr.) var østersimporten fra Britannia godt etablert, og østersen derfra var åpenbart vel så ettertraktet som oppdrettvarianten.

Utallige funn av østersskall ved de romerske byene i Britannia viser at innbyggerne der også spiste østers. I Silchester ble det funnet mer enn en million østersskall! Men også andre typer skjell ble funnet, deriblant blåskjell. Og siden blåskjell for de fleste av oss er lettere å få tak i (og billigere!) enn østers, har jeg funnet fram en blåskjellrett fra Apicius. En slik rett

kan jeg godt tenke meg innbyggerne i Britannia har kost seg med i godt lag.

Dampede blåskjell

(4 personer)

2 kg blåskjell skrubbes og vaskes godt.

Saus:

- 2 dl hvitvin
- 1 dl søtlig vin
- 1/2 dl liquamen
- (eller 1 ss nuoc mam)
- 1 ts cumin
- 2 ts støtt sar
- 1 finsnittet purreløk

Ha alt i en stor kasserolle og kok til purrene er nesten møre. Legg i blåskjellene, og damp under lokk til skjellene har åpnet seg (de som ikke gjør det, kastes).

Strø pepper over og server.

Til dette burde vi servere "blåskjellbrød". Romerne hadde jo ifølge Plinius brødsorter som hadde navn etter den retten de ble servert til - f.eks.

"østersbrød". Men noe slikt har jeg ikke funnet oppskrift på, og istedet bringer jeg en brøduppskrift hvis romerske proveniens er meget tvilsom. Men den stammer ihvertfall fra Britannia, om enn fra moderne tid, og smykker seg med navnet Romersk militærbrød. Oppskriften forekommer på pakker med speltmel produsert av Doves Farm Foods Ltd. Lett tilpasset er den slik:

750 gr speltmel
1/2 ss salt
1 pk. gjær
6 dl vann
3 ts honning
4 ss olivenolje

Bland mel og salt. Lunk vannet, ha i olje og honning. Løs opp gjæren i blandingen. Bland alt (deigen skal være litt løs og luftig), hell i en stor smurt brødform og hev i ½ time eller til deigen har hevet seg til dobbelt størrelse. Stekes ved 220 grader i ca 40 min.

Ikke tror jeg at de romerske legionærene holdt seg med slikt lekkert brød, så jeg synes vi likegodt kan kalle det "blåskjellbrød". For det er et virkelig velsmakende brød, dypet i den gode kraften får du en kulinarisk opplevelse!

Gunn Haaland

REGLER for manuskriptskrivning til Klassisk Forum

Hvis manuskriptet ikke leveres på diskett (som vi foretrekker), så må «innmatingen» av teksten gå via en scanner som leser inn arkene maskinelt. Deretter må det innskannede bildet av arket «oversettes» til tegn som maskinen kan oppfatte som bokstaver og andre tegn. Det sier seg selv at «støy» i teksten gjør slik tolking vanskelig.

Manuskript kan leveres på disse måtene:

- 1) Helst levert på diskett i et utvekslingsformat, f.eks. RTF-fil
- 2) eller skrevet ut med *laserskriver* eller annen bra skriver
- 3) eller skrevet på *skrivemaskin*

Regler for hvordan manus som ikke leveres på diskett bør se ut:

- 1) **VIKTIG:** Ingen flekker, håndskrevne rettelser, deling av ord på slutten av linjer eller understrekninger av ord! Bruk heller fetere skrift eller *kursivert skrift* for utheving av tekst. Har man ikke mulighet til dette, kan man:

a) Skrive inn hele teksten uten understrekninger.

Ta en ekstra kopi av manuskriptet og markér uthevelsene der med understrekninger.

Da scanner vi inn den første kopien, og bruker den andre som mal for uthevelser av tekst.

b) Sette et markeringstegn (f.eks. tegnet understrek «_» foran det første tegnet som skal understrekes, og sett samme markeringstegn etter det siste tegnet som skal utheves.

Eksempel:

«... man ikke _tilfeldigvis_ har samme ordbehandler.»

- 2) Helst vil vi ha manus uten rettelser. Men har du et skrivemaskinskrevet manus og ingen rettetast, så sett en tynn strek over ordet/ordene som skal rettes. Skriv korrekturen ute i margin (godt unna tekstbildet!)

Vi håper disse nye reglene vil gjøre manuskript-skrivingen enklere for dere, og også enklere for oss ved innlesing til databehandling.

Følgende utstyr/programvare blir nå brukt ved produksjon av Klassisk Forum:

Maskin: Dell Dimension

Scanner: UMAX PowerLook II

Programvare: For gjenkjenning av innskannet tekstbilde: *Omnipage*
For layout- arbeid: *PageMaker*

